

NEMZETBIZTONSÁGI SZEMLE

Kiemelt közlemények

POMOGÁCS PÉTER: *Az MI5 a második világháború alatt*

BOSNYÁK HENRIETTA: *Az iráni nagyhatalmi politika és hírszerzés: Teherán térnyerése Irakban 2003 óta*

11. évf. (2023)
2. szám

ISSN 2064-3756 (elektronikus)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Impresszum

Nemzetbiztonsági Szemle

A Nemzeti Közszerológálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézetének elektronikus (online) megjelenésű tudományos folyóirata

HU ISSN 2064-3756 (elektronikus)

A szerkesztőbizottság elnöke

Dr. habil. Boda József, Nemzeti Közszerológálati Egyetem

A szerkesztőbizottság tagjai

Dr. Béres János

Dr. Botz László

Dr. habil. Dobák Imre

Dr. Philipp Fluri, Svájc

Dr. Hazai Lászlóné

Dr. Kobilka István

Dr. Kovács Zoltán András

Dr. Luděk Michálek, Csehország

Prof. Dr. Padányi József

Dr. Regényi Kund Miklós

Prof. Dr. Resperger István

Prof. Dr. Szakály Sándor

Dr. Takács Tibor

Dr. Vida Csaba

Főszerkesztő

Dr. habil. Dobák Imre, Nemzeti Közszerológálati Egyetem

Szerkesztőség

Nemzeti Közszerológálati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet

Szerkesztő: Dr. Deák József

Szerkesztőségi titkár: Mezei József

Internetes elérhetőség: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nbsz>

Kiadó

Nemzeti Közszerológálati Egyetem | Ludovika Egyetemi Kiadó

Kapcsolat: www.ludovika.hu; kiadvanyok@uni-nke.hu

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Olvasószerkesztők: Bruckner Nóra, Resofszi Ágnes

Tördelőszerkesztő: Kőrösi László

Tartalom

KÁNTÁS BALÁZS

Irredenta pénzhamisítás mint (kis)antantellenes különleges katonai művelet az 1920-as években 3

VÁRDAI MIHAIL ISTVANOVICS

Felderítőeszközök alkalmazása a nukleárisfegyverzet-ellenőrzés támogatására . . 16

SULLER ZÉNÓ

Trendi terrorizmus: terroristamarketing, toborzás és megfélemlítés a közösségi médiában 29

SZABÓ HEDVIG

A tudomány és a nemzetbiztonsági érdek mint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok tudományos működésének új modellje, különféle tényezők hatása innovációs tevékenységükre a mesterséges intelligencia korában. 47

BOSNYÁK HENRIETTA

Az iráni nagyhatalmi politika és hírszerzés: Teherán térnyerése Irakban 2003 óta 57

POMOGÁCS PÉTER

Az MI5 a második világháború alatt 70

Kántás Balázs¹

Irredenta pénzhamisítás mint (kis)antantellenes különleges katonai művelet az 1920-as években

*Irredentist Counterfeiting as a Special Military Operation
Against (Little) Entente Countries in the 1920s*

Cikkében a szerző bemutatja, miként kísérelt meg az 1920-as években a fegyverkezési korlátozások alatt álló magyar haderő titkosszolgálatja kvázi ellenséges antant- és kisantantországok ellen különleges, nem konvencionális katonai műveletek keretében fellépni. Az aszimmetrikus/diverziós hadviselés egyik formája a hamis pénz forgalomba hozatala volt többek között Csehszlovákia, Franciaország és Jugoszlávia területén. A cikk három ilyen hadműveletet ismertet és elemez.

Kulcsszavak: magyar hírszerzéstörténet, különleges katonai műveletek, irredentizmus, Horthy-korszak történelme, pénzhamisítás

In the article, the author describes how the secret service of the Hungarian armed forces, which was under arms restrictions, attempted to take action against quasi-hostile Entente and Little Entente countries in the framework of special, unconventional military operations in the 1920s. One form of asymmetric/diversionary warfare was the circulation of counterfeit currency in Czechoslovakia, France and Yugoslavia. The article describes and analyses three such operations.

Keywords: Hungarian intelligence history, special military operations, irredentism, history of Horthy era, counterfeiting

¹ Történelem-főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Digitális Szolgáltatásfejlesztési Osztály, e-mail: kantasbalazs@gmail.com

Bevezetés

A versailles-i békeszerződés aláírása után a vesztes államok politikusai nem nyugodtak bele a területi veszteségekbe. Magyarországnak az 1920-as években nem volt elégséges katonai ereje, hogy nyílt revízióval próbálkozzon, és a haderő súlyos korlátozások alatt állt. Érdekei részleges érvényesítése céljából így a hadvezetés ahhoz folyamodott, amit ma irreguláris és aszimmetrikus hadviselésnek szokás nevezni. E feladatkört a Honvéd Vezérkar irányítása alatt álló, Kettőskereszt Vészövetség (KKVSz) nevű, titkos irreguláris katonai szervezet látta el, amely a katonai titkosszolgálatok kiegészítő szerveként működött, parancsnokai pedig Siménfalvy Tihamér és Csörgény Károly ezredesek, illetve Héjjas Iván tartalékos főhadnagy voltak.² A veteránokból álló paramilitáris szervezet³ titkosszolgálati, a mai hadtudományi terminológia szerint leginkább különleges műveleti rendeltetésű (hírszerző, kémelhárító, diverziós és szabotázsakciókat kivitelező), illetve irreguláris és aszimmetrikus hadviselésre⁴ alkalmas alakulat volt. Fogalmainkat nem árt tisztázni, például azt, mit is értünk pontosan *irreguláris katonai alakulat* alatt. A *Hadtudományi lexikon Új kötete* az alábbi definíciót nyújtja:

„Az »irreguláris erők« [...] harcolókat jelent, akik egy félkatonai csoporthoz, milíciához, önkéntes csapathoz, szervezett ellenállási mozgalomhoz vagy lázadó erőkhöz tartoznak. Az irregulárisok gyakran »részdős« harcolók, akik nem viselnek egyenruhát, vagy nem hordanak nyíltan fegyvert szolgálatban. Mindemellett az irregulárisok képezhetik egy ország fegyveres erejének részét [...]. Nemzetközi konfliktusokban az irreguláris csapatok jogszerű harcosoknak (kombattánsoknak) tekinthetők, és hadifogolystátuszra jogosultak, ha tartják magukat bizonyos szabályokhoz.”⁵

Az aszimmetrikus hadviselés definíciója a magyar hadtudományi szakirodalomban az alábbi, és korunk jeles magyar hadtudósa, Resperger István foglalkozott vele a legtöbbet.

Az aszimmetrikus hadviselés:

„pontosan körvonalazott politikai célok érdekében folytatott, gyakran több szervezet ideológiai, vallási, etnikai közösségén alapuló katonai és nem katonai műveleteket, eljárásokat és módszereket alkalmazó, közvetlen és közvetett hatásokra építő, és egymás hatásait felerősítő, a biztonság különböző dimenzióinak területét veszélyeztető harcmodor, főként harcászati eljárás, melyek együttes hatásával kényszeríthetjük akaratomat az ellenségre [...] Az aszimmetria [...] a szemben álló féltől eltérő cselekvési változat, abból a célból, hogy maximalizálja a saját előnyeit, és kiaknázza az ellenség gyengeségeit, valamint megragadja a kezdeményezést, vagy nagyobb cselekvési szabadságot nyerjen.”⁶

² A KKVSz történetéről lásd bővebben jelen tanulmány szerzőjétől: KÁNTÁS 2022a.

³ A paramilitarizmusról a közelmúlt szakirodalmából lásd ÜNGÖR 2020.

⁴ Az aszimmetrikus hadviselésről lásd RESPERGER 2003; RESPERGER–KISS–SOMKUTI 2013; RESPERGER 2018.

⁵ E meghatározás illik az 1920-as években, majd később is működő magyar irreguláris katonai alakulatokra is. Vö. KRAJNC 2019: 503–504. A témában magyarul lásd bővebben FORGÁCS 2020; PORKOLÁB 2020.

⁶ RESPERGER 2016.

A Horthy-korszakban a fegyverkezési korlátozások alatt álló haderő harcképessége elmaradt a szomszédos államok haderőitől, ezért a magyar csapatok mérsékelt sikereket csak nem konvencionális harci cselekmények által érthettek el a szomszédos államok területén. A különleges rendeltetésű katonai erők és különleges műveletek a 20. század elején alakultak ki, amikor az említett magyar irreguláris alakulatok működtek. E katonai szakterület jelentős fejlődése a második világháború alatt következett be, amikor a haderők az ellenséges vonalak mögött végrehajtandó műveletekre szakosodott alakulatokat hoztak létre. A különleges erők fontos szerepet játszottak a hadviselés története során, amikor a cél a hagyományos harc helyett a nagy kárt okozó, rajtaütésszerű akciók végrehajtása volt. Működhetnek irreguláris keretek között, miként a két világháború közötti magyar egységek. Elődeik az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének különleges rendeltetésű alakulatai voltak az első világháborúban, és számos későbbi magyar „különítményes” katona is ilyen egységeknél szolgált.⁷

Az antant- és antiszovjet államok elleni diverzió egyik módja egyes magyar katonatisztek ötlete szerint a valutahamisítás volt – Csehszlovákia, Franciaország és Jugoszlávia gazdaságát szerették volna olyan módon gyengíteni, hogy hamis bankjegyeket hoznak forgalomba. Hogy a pénzhamisítás, mint különleges katonai művelet, milyen sikereket ért el, a következőkből kiderül.

A Kováts testvérek cselekményei és viszonya az állami szervekhez⁸

Az 1920-as évek titkos katonai szerve, a Kettőskereszt Vérszövetség fontos figurái voltak a Kováts fivérek: Árpád, Kornél és Tivadar.⁹ Kornél és Tivadar korábban, még a Tanácsköztársaság előtti években a rendőrség detektívjeiként is szolgáltak.¹⁰ Saját céljaik elérése érdekében 1922–1923-ban létrehoztak a KKV Sz-en belül egy szűkebb körű alszervezetet.¹¹ Tagjai voltak a Britannia Szállóban működő különítménynek, harcoltak a nyugat-magyarországi felkelésben, majd a Nemzeti Múltunk Kulturális Egyesület, a KKV Sz fedőszerve nevében kulturális célra kezdtek pénzgyűjtésbe, ám valójában robbanószert és lőfegyvereket szereztek be. Tervezték a kormány megdöntését és a katonai diktatúra bevezetését.¹² A Kováts fivérek szervezkedése nem maradt észrevétlen a rendőrség előtt sem, és egyik társuk, Czigány Sándor keresztényszocialista politikus lakásán 1923 júniusában 18 kilogramm ekrazitot találtak.¹³

⁷ MORISI 2018.

⁸ Az ügyet a jelen munka szerzője elektronikus forráskiadvány formájában feldolgozta. Lásd KÁNTÁS 2021.

⁹ Kováts Tivadarról és a körülötte működő paramilitáris hálózatról lásd bővebben PÓCS 2022.

¹⁰ Kováts Kornél és Tivadar 1919 májusában, a rövid életű Tanácsköztársaság ideje alatt, még a budapesti rendőrség nyomozóiként állítólag részt vettek egy jobboldali, ellenforradalmi szervezkedésben is. Vö. Leleplezett ellenforradalmi összeesküvés Budapesten. *Népszava*, 1919. május 10., 6.

¹¹ SERFŐZŐ 1976: 3–60, 79.

¹² SERFŐZŐ 1976: 80.

¹³ A Kováts fivérek szervezkedéséről a sajtó is érzékletesen beszámolt. Pl. Tizenhét kilogramm ekrazitot találtak Czigány Ferenc pót-városatyja lakásán. *Pesti Napló*, 1923. június 23., 3.

A rendőrség eleinte nem tudta, hogy a katonai titkosszolgálatok önjáró embereivel van dolga. A fivéreknek viszont magas rangú pártfogóik voltak, és többször hivatkoztak a KKV Sz katonai parancsnokságára mint felettes szervükre.¹⁴ Egyik felettesük, Csörgey Károly ezredes a KKV Sz vezetésében is szerepet játszó tiszt volt.¹⁵ Állami, katonai szolgálatban álltak, ám az államhoz való viszonyuk ellentmondásosnak számított, hiszen irreguláris katonákként önállósították magukat. Egyik protektoruk Andréka Károly¹⁶ rendőrőfkapitány-helyettes, a politikai rendőrség vezetője volt; érdekes módon nemcsak a korabeli katonai, de a rendőrség kötelékébe tartozó, a mai értelemben vett nemzetbiztonsági jellegű munkát végző politikai rendészettel is kapcsolatban álltak.¹⁷ Bár a fivéreket őrizetbe vették, Andréka közbenjárt értük, és szabadlábra kerültek. Arra hivatkozott, hogy a KKV Sz hazafias célokat szolgáló állami szerv volt, és ő maga rendőri vezetőként számos alkalommal hagyatkozhatott Kovátsékra, ha baloldali szervezkedésekről értesültek, és a rendőrség informátoraiként szolgáltak. A fivérek ellen felmerült továbbá a pénzhamisításra irányuló szövetkezés vádja is – erről tudjuk a legtöbbet: hamis csehszlovák koronát, „szokolt” akartak a Felvidéken forgalomba hozni, diverziós céllal. Egy Jablonszky nevű, irredenta hírszerzőként tevékenykedő magyar főhadnagytól kapták a hamisításhoz szükséges üvegklisé, néhány rajzot és a mintaként szolgáló két bankjegyet. Jablonszky azt javasolta, hogy a hamis pénzt fordítsák irredenta célokra. A klisé eljuttatták Makay Imre századosnak, aki hivatásos tisztként a KKV Sz egyik parancsnoka volt, ám az a válasz érkezett, hogy a vezérkar nem támogatja az akciót.

A vádlottak hiába vonták vissza a nyomozás során tett vallomásaikat, a törvényszék pénzhamisításra irányított szövetkezés vétségében bűnösnek találta, és két hónap fogházra ítélte őket 1925. október 22-én. Büntetésüket a vizsgálati fogsággal kitöltöttnek vették.¹⁸ Ugyanezzel a cselekménnyel együtt tárgyalták Kováts Kornél, Árpád, Tivadar és társaik büntetőügyét, akiket az állam és a társadalom rendjének felforgatására irányuló szervezkedéssel is vádoltak, ám felmentették őket. A tárgyalás, mivel az ügyben hivatásos tisztek is érintettek voltak, a hadsereg nyomására zárt ajtók mögött zajlott.¹⁹ Egy nyílt per során a titkosszolgálat szervezetének és eszközrendszerének titkossága is sérült volna, ezt pedig a szolgálatok minden erejükkel egykeztek elkerülni.

A zárt tárgyaláson tanúként hallgatták ki Makay Imre századost és Bartha László ezredest, a KKV Sz parancsnokságának tagjait. A tisztek elmondták, hogy a KKV Sz állami szerv, a haderő része, és mind a baloldali mozgalmak elleni belsőreakció-elhárításra, mind pedig diverziós műveletekre használják.²⁰ Kiemelték, hogy őket a titkos katonai alakulat tevékenységét illetően titoktartás terheli, arról csak általánosságban

¹⁴ SERFŐZŐ 1976: 14–15.

¹⁵ Vö. Rakovszky belügyminiszter: Andréka Károly holnaptól kezdve nem detektívfőnök! *Magyarország*, 1923. december 6., 1–2.

¹⁶ Andréka Károly ellentmondásos rendőri vezetői tevékenységéről lásd VARGA 2015: 51–61.

¹⁷ WAYAND 2019: 81. A két világháború közötti magyar politikai rendőrség történetéhez lásd még BODA–REGÉNYI 2019: 116–128.

¹⁸ HU-BFL-VII-5-c-10559/1925. A Kováts testvérek büntetőügye.

¹⁹ Elmaradt a Kováts testvérek képviselőiért és zsinagógarobbantó szövetkezetének mai tárgyalása. *Az Est*, 1925. május 16., 6.

²⁰ HU-BFL-VII-5-c-10559/1925. A zárt főtárgyalás jegyzőkönyve.

beszélhetnek, és állították, hogy a Kováts testvérek igaz hazafiak, akiknek nincs tudomásuk arról, hogy az állam ellen szövetkeztek volna, hanem inkább annak érdekeit akarták megvédeni.²¹ A 18 kilogramm ekrazitról azt mondták, hogy nem terrorcselekmény céljából szerezték be, hanem a haderő titkos hadianyaga volt. A katonai robbanószert a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrzései elől rejtegették, és eredetileg Erdélybe, Aradra akarták több részletben kicsempészni ott működő, titkos magyar alakulatoknak.²²

Kováts Tivadar előadta, hogy ő maga is járt a Honvédelmi Minisztérium épületében, hogy kikérje a KKV Sz vezetőinek állásfoglalását, és azt az utasítást kapta, hogy a tervet nem szabad végrehajtani, így a csoport elállt a pénzhamisítástól.²³ A 18 kilogramm ekrazit nem volt elég az elmarasztaló ítélethez, bár a vádirat olyan súlyos vádpontokat is megfogalmazott, mint robbantásos merényletekre, politikusok elrablására, terrorcsapatok szervezésére, valamint egy nagyváradi román állami bank kirablására tett előkészületek.²⁴

A Kováts testvérek irreguláris katonai szolgálatuknak köszönhetően elkerülték a büntetést, noha valószínűleg bűncselekményeket követtek el. Nem tudni, terveiket mennyire gondolták komolyan. Az ellenük indított eljárás iratai szerint azonban nem csupán törvényt szegtek, hanem egy fedett katonai egység tagjaiként az elcsatolt területeken megvalósítandó diverziós hadműveletek előkészítésén dolgoztak. Ezek nagyrészt nem valósultak meg, ám a kormányra nem vetett volna jó fényt, ha ilyen szervezkedések részletei a kisantantállamok tudomására jutnak, ezért az ügy körüli titkolózás érthető. Nem tisztázható, hogy az irreguláris katonák mennyire lépték túl a kormányzat által kijelölt határokat, és a hadvezetés milyen szintjén hagyták jóvá az általuk végrehajtott cselekedeteket, ám akkor és ott mindenkinek az volt a legjobb, ha a titkos katonai alakulatok tevékenységét homály fedi.

Balul elsült antantellenes diverziós hadművelet a legmagasabb magyar katonai körök támogatásával – a frankhamisítási ügy, 1926

A bethleni konszolidáció évtizedének súlyos ügye volt az 1925-ben kirobbant frankhamisítás, amely elhibázott és Magyarországra inkább káros, mint hasznos akciónak bizonyult.²⁵ Érintettek voltak benne magas magyar katonai és politikai körök; még ha egyes katonák és politikusok nem is egyforma intenzitással álltak ki a szándék mellett, a végrehajtók különleges, diverziós jellegű hadműveletként fogták azt fel. 1925. december 15-én Amszterdamban a holland rendőrség őrizetbe vette Jankovich

²¹ HU-BFL-VII-5-c-10559/1925.

²² HU-BFL-VII-5-c-10559/1925.

²³ HU-BFL-VII-5-c-10559/1925.

²⁴ HU-BFL-VII-5-c-10559/1925.

²⁵ A frankper iratanyaga fennmaradt Budapest Főváros Levéltárában: HU-BFL-VII-18-d-193/1926, valamint a tárgyalási jegyzőkönyvek kivonatait a Magyar Távirati Iroda napi hírei is közzölték: HU-MNL-OL-K 429–1926. május 7. – október 14. Lásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Frankper_1926_frankper/?pg=0&layout=s

Arisztid ezredest, Csáky Károly honvédelmi miniszter rokonát, miután hamis ezerfrankos bankjegyekkel akart fizetni. Szállodai szobája átkutatása során egy bőrönd hamis pénzt találtak. Jankovich diplomata státuszára hivatkozva akart kibújni a felelősség alól, és a magyar Külügyminisztérium diplomáciai futárigazolványát mutatta fel. Rendőrkezre kerültek társai, Mankovich György tartalékos hadnagy, valamint Marsovszky György újságíró, volt hadnagy, Gömbös Gyula, a korszak befolyásos katonatiszt-politikusának titkára is.²⁶

Bár a botrány 1925-ben tört ki, a szervezkedés már 1920 körül megkezdődött, amikor a magyar katonai körök szoros kapcsolatban álltak a német és osztrák nacionalista mozgalmakkal.²⁷ A *Fehér Internacionálé* nevű, közép-európai radikális jobboldali erők közötti együttműködési terv egyik kései mellékszála volt a frankhamisítás. Magyarország új, autoriter konzervatív vezetése 1920-tól kereste a kapcsolatot a német és osztrák erőkkel, az érdeklődés pedig kölcsönös volt, hiszen a magyar kormány számított az egyetlen félnek, amely valóban egy államot képviselt. Német és osztrák részről tartományi szintű politikusok vettek részt a szervezkedésben, és a német szélsőjobboldal központja München volt, ahol Erich Ludendorff tábornok és köre 1920 körül megkísérelték egy revizionista szövetség létrehozását. A Németországban és Ausztriában nagy számban működő, veteránokból álló félkatonai szervezetek, a fegyverkezési korlátozások alá került haderők rejtett kiegészítő alakulataiként funkcionáló, önálló politikai tevékenységet is folytató *Freikorps* és *Heimwehr* szabadcsapatok összefogásában látták a politikai viszonyok megváltoztatásának lehetőségét. Ekkor már világos volt, hogy a hatalom Magyarországon az antant támogatásával a szegedi ellenforradalmi kormány politikusai és a Nemzeti Hadsejreget irányító Horthy Miklós kezébe kerül majd. Magyarországon a szabadcsapatok szerepét a különítmények és a Kettőskereszt Vérszövetség töltötték be. A hamis pénz forgalomba hozatala a francia gazdaság gyengítése céljából német katonák terve volt, ők azonban az 1923-as müncheni sörpuccs kudarcra után félretették az ötletet.²⁸ A tervet hasonló szellemiségű, magyar politikusok és katonák valósították meg a németektől beszerzett eszközökkel. A hamisítás vezéralakja, Windischgrätz Lajos herceg, a Wekerle-kormány közéleti minisztere, a magyar legitimista politikai erők vezére, maga is hivatásos katonatiszt jó kapcsolatokat ápolt a magyar radikális jobboldallal. Bár Windischgrätz IV. Károly király bizalmasaként Horthy Miklós és Bethlen István mérsékelt ellenzékéhez tartozott, az irredenta eszme szövetségbe kovácsolta a legitimista és a szabad királyválasztó politikusokat.

A hamisítási ügy további fontos szereplője volt Arthur Schultze litvániai német bankszakember is, aki a körülményeket alkalmatlannak minősítette. Politikai körök támogatására utal Gerő László őrnagy, katonai térképész szerepe, aki a trianoni békediktátum korlátozásai okán formálisan a Pénzügyminisztérium alárendeltségébe tartozó Állami Térképészeti Intézet egyik alapítója és vezetője, a hamisítás egyik kulcsembere volt – Schultze és Gerő biztosították a technikai hátteret.²⁹ Bethlen

²⁶ ABLONCZY 2018: 165.

²⁷ ABLONCZY 2008: 33.

²⁸ ROMSICS 2019: 293.

²⁹ ABLONCZY 2008: 37.

miniszterelnök már korai stádiumban, 1922-ben ismerte a hamisítók szándékát,³⁰ és Teleki Pál korábbi miniszterelnököt kérte meg, hogy igyekezzen őket a tervükről lebeszélni.³¹ Bethlen elejét akarta venni a Magyarország külkapcsolatait veszélyeztető akciónak.³² A Térképészeti Intézettel együttműködő, földrajztudós Teleki saját későbbi vallomása szerint szemmel tartotta Gerőt, és megpróbálta rávenni, hogy győzze meg Windischgrätzet: nem állíthatók elő elfogadható minőségű bankjegyek. Nádosy Imre országos rendőrfőkapitány is azt az utasítást kapta, hogy figyelje a szervezkedést,³³ ám végül irányító szerepe volt a frankhamisításban, nem csak támogatta azt. A hamisítók 35 ezer darab ezerfrankos bankjegyet terveztek előállítani,³⁴ ebből 30 ezer darab, változó minőségű hamisítvány készült el.³⁵ Jankovich fiaskója után a terjesztőket sorra tartóztatták le Európa-szerte. A magyar hatóságok őrizetbe vették Windischgrätz herceget, a titkárát, Rába Dezsőt és az őket fedező Nádosyt.

A perben Telekit tanúként hallgatták ki, akinek jelentősebb szerepe volt az ügyben, mint azt hivatalosan értékelték.³⁶ Bethlent támadások érték az ellenzék részéről, és a szomszédos kisantantországok vezetői is a lemondását szorgalmazták.³⁷ A franciák is beálltak a sorba, és főként az angol és az olasz kormányok közbenjárásának köszönhető, hogy a Nemzetek Szövetsége nem marasztalta el.³⁸ Bethlen reálpolitikusként jól lavírozott a kül- és belpolitikai szintéren, Magyarországon pedig, ahol a trianoni trauma sérelme hatotta át a társadalmat, hazafias cselekedetként értékelték a hamisítást, és a hamisítókkal szolidáris miniszterelnök imázsa növelte a kormányfő népszerűségét.³⁹ A kormányzó is támogatta Bethlent, akinek a botrányból sikerült politikai tőkét kovácsolnia. Az ügybe csak Rakovszky Iván belügyminiszter bukott bele.⁴⁰

A tárgyalás során a vádlottak hazafias tettnek vallották cselekedetüket, s ez enyhítette a büntetésüket. Windischgrätzet négyévi szabadságvesztésre ítélték, ezt szanatóriumban és szállodákban töltötte le. Schultze idegösszeomlást kapott, majd gyomorvérzés következtében elhunyt.⁴¹ Nádosyt három és fél év börtönre ítélték, de kormányzói kegyelmet kapott,⁴² és nyugállományba vonult.⁴³ Rábára tíz hónap börtönbüntetést szabtak ki.⁴⁴

A titkos katonai szervezet, a Kettőskereszt Vérszövetség szerepe is egyértelmű. Siménfalvy ezredes, a szerv vezetője segédkezett a frankügy eltussolásában: a per során közvetített a vádlottak között, és biztosította Windischgrätzet, hogy Bethlen

³⁰ BETHLEN 1972: 204–207. Idézi ABLONCZY 2008: 41.

³¹ ABLONCZY 2018: 167–171.

³² ROMSICS 2019: 296–297.

³³ ABLONCZY 2008: 37–38.

³⁴ GARAMI 2004.

³⁵ ABLONCZY 2008: 37.

³⁶ ABLONCZY 2016: 103–104.

³⁷ ROMSICS 2019: 294.

³⁸ ROMSICS 2019: 294.

³⁹ ROMSICS 2019: 294.

⁴⁰ ROMSICS 2019: 294.

⁴¹ ABLONCZY 2018: 169.

⁴² A Budapesti Királyi Törvényszék végzése Nádosy Imre kormányzói kegyelemben való részesítése tárgyában, 1928. április 4. In *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.*, 588–590.

⁴³ Nádosy Imre kérvénye a belügyminiszterhez nyugdíjának folyósítása ügyében, 1928. május 14. In *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.*, 593.

⁴⁴ *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.*, 837.

minden kívánságát teljesíti, ha hallgat a kormány érintettségéről.⁴⁵ A KKVSz szerepe a tárgyaláson is felmerült: a bíró Vass József munkaügyi minisztert kérdezte a szervezetről, ám ő azt állította, legfeljebb névről ismeri azt.⁴⁶ A kormánynak az ügy kínos volt, józanabb gondolkodású tagjai nem is támogatták a hamisítást, és igyekeztek menteni a menthetőt.

Windischgrätz herceg emlékirataiban magára vállalja a hamisításban játszott vezető szerepet, ám azt állítja, hogy bár az akciót a németek találták ki, annak megvalósítását magyar részről Horthy és Bethlen rendelte el. Szerinte Magyarországot a három, egymással rokonságban álló erdélyi gróf politikus, Bethlen István, Teleki Pál és Bánffy Miklós irányította, és a kormányzó az ő befolyásuk alatt álló báb volt csupán. A kormány a hamis frankok értékesítéséből bevételt remélt, amelyet a pénzsűkében lévő, az elcsatolt területeken működő titkos katonai alakulatok finanszírozására fordított volna.⁴⁷ Windischgrätz úgy véli, saját politikai befolyása abból fakadt, hogy ő volt a felvidéki magyar diverziós irredenta katonai alakulatok parancsnoka, több ezer ember tartozott az irányítása alá. A frankhamisítást a kormány felelőtlen akciójának tartja, amelynek ő volt a jóhiszemű áldozata, és míg Bethlent az önző haszonszerzés vágya, addig őt magát csak hazafias érzelmek vezérelték. E visszaemlékezésben romantikus, egyoldalú olvasatát kapjuk a történelemnek, amely szerint a Horthy–Bethlen-kormány felelőtlen politikusok gyülekezete, akik a jóhiszemű legitimista államférfiút belerángatták a kockázatos akcióba, majd elvitették vele a balhét. Windischgrätz saját történelmi szerepét pozitívan festi le, miként az politikus-memoáírók esetében megszokott, ám a rendelkezésre álló források nem az ő verzióját igazolják. A később a náci Németországban élő, már 1933-tól a Gestapo ügynökeként tevékenykedő politikus szavahihetősége kérdéses.

Bár a botrány hamar elsimult, és a károsult francia Banque de France mindössze jelképes egy frank kártérítést kért a magyar államtól, az ügy így is presztízavesztést okozott a világháború, a területelcsatolás és a többszörös polgárháború traumáinak nyomait magán viselő Magyarországnak.⁴⁸

Az 1920-as évek utolsó diverziós kísérlete – a dinárhamisítás, 1928⁴⁹

1928 novemberében a sajtó különös ügyről tudósított, amelyben Héjjas Iván tartalékos főhadnagy, paramilitáris és titkosszolgálati vezető, ebben az időben parlamenti képviselő is szerepet kapott. A helyszín a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz tartozó Újvidék, az őrizetben lévő gyanúsított pedig Bicskey Elek vajdasági születésű tanító

⁴⁵ Vö. PINTÉR 1968: 103–104; Windischgrätz Lajos 1926 elején a gyűjtőfogházban írt saját kezű naplója, 1926. január–június. In *Iratok az ellenforradalom történetéhez III.*, 545–549.

⁴⁶ HU-MNL-OL-K 429–1926. május 7. – október 14., 329.

⁴⁷ WINDISCH-GRAETZ 2019: 175–233.

⁴⁸ ABLONCZY 2008: 49.

⁴⁹ Az ügyet a jelen tanulmány szerzője levéltáros kollégáival együtt forráskiadvány formájában részletesebben is feldolgozta. Lásd *A dinárhamisítók nyomában. Bicskey Elek vajdasági magyar tanító pénzhamisítási ügye, 1928–1929*, forráskiadv. BERKES et al. 2020.

és tartalékos magyar hadnagy volt, aki hamis százdinárosokat kísérelt meg forgalomba hozni, ám október 5-én letartóztatták. Az ügyet összefüggésbe hozták a frankhamisítással. Bár az esetről több országban cikkeztek a napilapok, körülményei leginkább a Vajdasági Levéltárban őrzött szerb nyelvű bírósági iratok, valamint a magyar, szerb és osztrák sajtóforrások alapján rekonstruálhatók.⁵⁰

A magyar nyelvű lapok és a Magyar Távirati Iroda⁵¹ mellett az ügy Ausztria érdeklődését is felkeltette, ahol hét lap szentelt hosszabb-rövidebb cikket a monarchia egykori területén bekövetkezett bűncselekménynek.⁵² A magyar nyelvű sajtó részletesen taglalta az ügyet, és követte annak fejleményeit az 1929-es ítélethirdetésig. Igyekezett védelmébe venni Bicskeyt, és a szerb hatóságok túlkapásairól, igaztalan vádaskodásairól írt.⁵³ A cikkeket érdemes kritikusan szemlélni, hiszen a közvéleménynek a kisantantországokkal kapcsolatos ellenszenvé befolyásolta a híradásokat, és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság rossz viszonyt ápolt Magyarországgal.

A Vajdasági Levéltár őrzetében Bicskey ügyének néhány dokumentuma megtalálható; kiemelkedő jelentőségű a nem sokkal a letartóztatása után jegyzőkönyvbe vett vallomása,⁵⁴ illetve az Újvidéken lefolytatott perének 1929 áprilisában keletkezett jegyzőkönyve.⁵⁵ A bácstopolyai születésű, római katolikus, nős, háromgyermekes fiatalember 1920-ban költözött át Magyarországra mint optáns. A világháború után a magyar állampolgárságot választotta a szerb ellenében, míg rokonai, köztük édesanyja is a Vajdaságban maradtak, akiket évente néhány alkalommal meglátogatott. A fiatal veterán szakmájának megfelelően tanítóként helyezkedett el, de elveszítette állását.

Bicskeyt pénzhamisítás vádjával 1928. október 5-én állították elő, majd vizsgálati fogságba vetették. 1928. szeptember és október folyamán Újvidéken tizenkét, Szabadkán kilenc, Újverbászon pedig három alkalommal fizetett hamis százdinárossal; letartóztatásakor 132 darab hamis 100 dináros bankót találtak nála.⁵⁶ Első vallomásában – amelyet október 5-ei őrizetbe vétele után tett – azt állította, hogy Szabadkán, a pályaudvar várójában egy ismeretlen fiatalembertől kapta a hamis bankjegyeket, aki azt kérte tőle, hogy hozza azokat forgalomba. Ezután megvásárolta az illetőtől

⁵⁰ A szerb nyelvű források értelmezéséért újfent köszönet illeti *A dinárhamisítók nyomában* című forráskiadvány társszerzőjét, Berkes Józsefet, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának nyugalmazott főlevéltárosát.

⁵¹ Vö. HU-MNL-OL-K 428 – Magyar Távirati Irodai hírei 1920–1956 adatbázis – Könyvmatosok – Lapszemle, 1928. nov. 8., 237–238, 262–263, illetve 1929. ápr. 29., 1138–1140.

⁵² Az ügy német nyelvű sajtóreceptiójának felkutatásáért köszönet illeti Szerényi Ildikót, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosát. A receptió főbb állomásai a teljesség igénye nélkül: [Cím nélküli hír]. *Reichspost*, 1928. november 7., 3; In Ungarn wird weitergefälscht. Wieder die „Erwachenden Ungarn“ [Magyarországon tovább folyik a hamisítás. Ismét az „Ébredő Magyarok“]. *Tagblatt*, 1928. november 8., 8; Bethlen-Horthy ließen Dinarnoten fälschen [Bethlen és Horthy dinárbankjegyeket hamisítatnak]. *Arbeiterwille*, 1928. november 7., 2; Die Dinar-Fälscher-Affäre [A dinárhamisítási ügy]; stb.

⁵³ Az ügy magyar sajtóreceptiójának felkutatásáért köszönet illeti Szabó Piroskát, az Országos Széchenyi Könyvtár könyvtárosát. A receptió főbb állomásai a teljesség igénye nélkül: A belgrádi „magyar pénzhamisítás” – leleplezett hazugság. *Pesti Napló*, 1928. november 6., 6; Egy dinárhamisító vallomásából új rágalomhadjáratot indítanak a szerbek Magyarország ellen. *Új Barázda*, 1928. november 6., 6; Jugoszláv mese a magyarok dinárhamisításáról. *Budapesti Hírlap*, 1928. november 6., 2; A kisantant-sajtó újabb pénzhamisítási ügyeket kohol Magyarországra befekettetésére. Az újvidéki rendőrfőnök is kételkedéssel fogadja az elfogott dinár hamisító védekezését. *Magyar Jövő*, 1928. november 6., 1; Pénzhamisítási vádat koholnak a szerbek az Ébredők ellen. *Magyarság*, 1928. november 6., 2; stb.

⁵⁴ RS-002-F79-K-1928-3612.

⁵⁵ RS-002-F79-K-1928-3612.

⁵⁶ RS-002-F79-K-1928-3612.

a 150 hamis 100 dinárost. Mindemellett elismerte, hogy tagja az Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME), a haderővel is szoros kapcsolatban álló szervezetnek, amelyet a katonai titkosszolgálat is fedőszerveként használt. Kisvártatva, október 7-én, illetve 11-én azonban újabb vallomást tett, amelyben e félkatonai szervezetet nevezte meg mint a pénzhamisítási akció kiötlőjét. Mindezt a későbbi tárgyaláson, 1929 áprilisában vonta vissza, ismét az ismeretlen férfit és a tőle megvásárolt bankókra utalva.⁵⁷

Védekezéséül Bicskey egy alkalommal azt is felhozta, hogy az ÉME milicistái fenyegetéssel szervezték be az akciót. Ezt nem vették figyelembe, azon okból, hogy szabályos útlevelel utazott évente rokonait meglátogatni a Vajdaságba, valamint korábbi vallomásában azt állította, hogy egy bizonyos Dénes Imre nevű magyar rendőrségi detektív beszélte rá a hamis pénz forgalomba hozatalára a szerb gazdaság gyengítése céljából. A vádlott a tárgyalásról szóló újságcikk szerint elismerte, hogy Dénes Imre létezik, továbbá egyik vallomásában azt mondta, ő volt az, aki Héjjas Iván paramilitáris vezetőnek, az ÉME egyik alapító vezetőjének bemutatva.⁵⁸

Bicskey szerint a magyar állam által támogatott pénzhamisító „munkacsoport” működött, amely több kisantantállamban terjesztett hamis pénzt. Ő maga ilyen megbízatásban eleinte nem akart részt venni, de más módon szolgálta a szervezetet: a Bácskába való hazalátogatásai során jelentéseket készített a régióban uralkodó közállapotokról, és megkönnyítette a helyzetét, hogy a saját útlevelel léphette át a határt. Tevékenységét tekintve Bicskey tipikus „utazó ügynök” lehetett, ami szintén megerősítheti a titkosszolgálati narratívát.⁵⁹

Bár az ÉME sajtóközleményben elhatárolódott az ügytől, ez nem bizonyít és nem is cáfol semmit, tekintettel az akció konspiratív jellegére. Ha az ismeretlen személytől kapott hamis 100 dinárosokról szóló vallomását tekintjük is igaznak, ez a feltevés is titkosszolgálati szálla enged következtetni. A Bicskey által leírt idegen férfi pontosan tudhatta, kit is szervez be, és habár e forogatókönyv szerint a tanító nem tudta, kik a megbízói, azok esetleg korábban tanulmányozták és a maguk módján ismerték őt...

A sajtóban megjelent információkkal ellentétben⁶⁰ a per iratai szerint a vádlott a tárgyaláson azt állította, hogy a vizsgálati fogságban a szerb rendőrök nem bántalmazták, nem csikartak ki tőle hamis vallomást.⁶¹ Egy magyarellenes koncepció perhez, amelyhez a bizonyítékokat a szerb hatóságok koholták, egyetlen ember rács mögé juttatása sovány eredmény lett volna. Bicskey végül ötéves szabadságvesztést kapott, és enyhítő körülményként csak a hamis bankjegyek rossz minőségét vették figyelembe. Érdekes adat ugyanakkor, hogy az ÉME és a KKVSz egyik vezetője, Héjjas és Bicskey ismerték egymást, ahogyan arra utóbbi a vallomásában utal, és nem feltétlenül csupán a titkos katonai szerveken keresztül. Bár a világháborúban más egységeknél szolgáltak – Bicskey tartalékos hadnagyként,⁶² Héjjas tartalékos főhadnagyként

⁵⁷ RS-002-F79-K-1928-3612.

⁵⁸ Semmi közöm az Ébredő Magyarokhoz, mondotta a hamisított százdináros bankjegyek forgalomba hozatalával vádolt Bicskei Elek nyírbrányi tanító, akit a noviszádi törvényszék tegnap ötévi fegyházra ítelt. *Délabácska*, 1929. április 28., 6.

⁵⁹ Vö. SZITA et al. 2007: 356–359.

⁶⁰ SZITA et al. 2007: 356–359; Bicskey Elek nyírbrányi tanító pénzhamisítási pöre Újvidéken. *Magyarság*, 1929. április 30., 4.

⁶¹ RS-002-F79-K-1928-3612.

⁶² HU-HL-AKVI-36125. Bicskey Elek első világháborús szolgálati lapja.

szerezte le –, a kecskeméti illetőségű Héjjas vezette különítmény 1920–1921-ben megszállva tartotta Kecskemét környékét, s ugyanez az alakulat ellenőrizte Izsákot is, ahol Bicskey tanítói állást vállalt. Az első világháború utáni polgárháborús időkben a formálisan az ország rendjének helyreállításán dolgozó katonai alakulatok a fehérterror ideje alatt országszerte önkényesen gyilkoltak, fosztogattak, és Izsákon is pogromot hajtottak végre a zsidók ellen. Nem tudhatjuk, hogy Bicskey beállt-e a alakulatok, de mivel Izsák kis település, a helyi tanítónak kapcsolatot kellett tartania a milicistákkal, és előnyére is válhatott, hogy katonaviselt ember. Még a „rejtés” éveiben, amikor tartalékos katonai szolgálat elvben nem létezett Magyarországon (a tartalékosokat „emléklappal ellátott” katonáknak nevezték), a saját vallomásában tartalékos tisztnak mondta magát. További egybeesés, hogy a kecskeméti születésű Héjjas 1927 és 1931 között a kunszentmiklósi választókerület képviselője volt⁶³ – éppen azé a régióé, ahol 1924 és 1927 között Bicskey tanítóként dolgozott. A különítményesekhez, illetve az ÉME-hez és KKV Sz-hez való csatlakozás kényszeréről árulkodik Drozdy Győző 1924. január 22-i nemzetgyűlési felszólalása is, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy Héjjas kecskeméti városparancsnokként a következőképpen rendelkezett 1920-ban: „akit az ÉME jelvénye nélkül meglátnak az utcán, azt haladéktalanul lőjék le.”⁶⁴

Bicskey meggondolatlanul vállalt el egy hazafiasnak gondolt feladatot, és talán nem is törődött azzal, kik is a megbízói. Az, hogy ismerte-e személyesen a pénzhamisítás kiötlőit, és vallomásában őket igyekezett-e fedezni, esetleg maga sem tudta, pontosan kik irányítottak a háttérből, nem is feltétlenül lényeges. Ám az a tény, hogy vallomása szerint már beszerzése kezdetétől megbízták, hogy vajdasági látogatásairól írjon jelentéseket, arra enged következtetni, hogy nem csupán az ÉME, e polgári, bár erősen félkatonai jellegű, jórészt veteránokat tömörítő szervezet, hanem a magyar hírszerzés állt a háttérben.

A korábbi hamisítások párhuzamba állíthatók Bicskey ügyével: olyan titkosszolgálati kötődésű, kvázi állami szervezetek kiviteleztek őket, amelyek az elcsatolt területekről származó, katonaviselt embereket állítottak csatasorba céljaik érdekében. A szóban forgó ügy beleillik abba a mintázatba, amely a titkosszolgálatokhoz kötődő, irredenta indíttatású diverziós akciókról kirajzolódik. Bicskey ismerte Héjjast, a korszak kormányközeli paramilitáris vezetőjét, tisztában lehetett az általa vezetett szervek tevékenységével, Izsáki működése során pedig valószínűleg személyes kapcsolatba került vele. 1920-as belépése az ÉME soraiba utat nyithatott a számára a magyar titkosszolgálatok által irányított diverzióban való részvételhez.⁶⁵ Az irredenta érzelmű tartalékos tiszt 1920 utáni kényszerhelyzetbe kerülése, majd munkanélkülisége érthetővé teszi, miért sodródott bele egy olyan cselekménybe, amely jó eséllyel nem sima bűncselekmény, hanem a magyar katonai titkosszolgálatok akciója volt.

⁶³ BODÓ–HÉJJAS 2010.

⁶⁴ Nemzetgyűlési napló, 1922. XIX. kötet, 1924. január 08. – 1924. január 25., Ülésnapok 1922–1926, 299.

⁶⁵ RS-002-F79-K-1928-3612.

Következtetések

A fenti, különleges katonai műveletként is értelmezhető cselekmények elemzéséből kiderül, hogy a magyar katonai titkosszolgálatok az 1920-as években számos alkalommal megpróbálkoztak azzal, hogy hamis valuta forgalomba hozatalával gyengítsék a kvázi ellenséges államok gazdaságát. Az akciók mögött álló kormányzati támogatás változó mértékű volt, ám az ellenforradalmárokból, különítményes katonákból álló parapolitikai-paramilitáris hálózatot, az olykor kormánytámogató, olykor a kormány megdöntésére is törő irreguláris katonai alakulatokat az állam a saját, a hivatalos politikába nem illeszkedő cselekményeihez sokszor felhasználta, vegyes eredménnyel. Az irredenta indíttatású pénzhamisítások katonai és titkosszolgálati értelemben mérsékelt sikereket értek el, és talán szervezetlenségük, elhamarkodottságuk, a végrehajtók türelmetlensége, illetve olykor a kormányzat rendelkezéseivel ellentétes cselekedetek miatt le is lepleződtek. Akcióik érdekes részletei a két világháború közötti hadtörténelemnek, és hozzá kell tennünk: a magyar titkos irreguláris katonai alakulatok számos sikeres műveletet is a magukénak tudhattak, illetve sikerként könyvelhető el a titkosszolgálati pénzalapok feltöltése és a fedőszervek dekonspirációjának elkerülése is.⁶⁶

Felhasznált irodalom

- ABLONCZY Balázs (2008): A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. *Múltunk*, 53(1), 29–56.
- ABLONCZY Balázs (2016): *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest: Jaffa.
- ABLONCZY Balázs (2018): *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)*. Budapest: Jaffa.
- BERKES József – KÁNTÁS Balázs – SZABÓ Piroska – SZERÉNYI Ildikó szerk. (2020): *A dinárhamisítók nyomában. Bicskey Elek vajdasági tanító pénzhamisítási ügye, 1928–1929*. Budapest: L'Harmattan.
- BETHLEN István (1972): *Bethlen István titkos iratai*. Budapest: Kossuth.
- BODA József – REGÉNYI Kund szerk. (2019): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest: Dialóg Campus.
- BODÓ Béla (2010): Héjjas Iván. *2000*, 22(10), 9–27.
- FORGÁCS Balázs (2020): *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest: HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft.
- GARAMI Erika (2004): Az 1920-as évekbeli magyarországi frankhamisítás numizmatikai vonatkozásai. *Numizmatikai Közöny*, 102–103, 63–71.
- KÁNTÁS Balázs (2021): *Antibolsevizmus, irredentizmus, antiszemitizmus, terrorizmus. A Kovács testvérek irredenta indíttatású bűncselekményei és ellentmondások*

⁶⁶ Elég, ha a nyugat-magyarországi felkelésre, az 1939-es kárpátaljai diverzióra vagy az 1944–1945-ös német-ellenes fegyveres ellenállásra gondolunk. Erről lásd bővebben KÁNTÁS 2022b.

- kapcsolatuk a magyar állami szervekkel, 1923–1925.* Budapest: Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. Online: <https://mek.oszk.hu/22500/22562/>
- KÁNTÁS Balázs (2022a): *A Kettőskereszt Vérszövetség. Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon. The Double Cross Blood Union. A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s.* Budapest: Line Design.
- KÁNTÁS Balázs (2022b): *Rongyosan és titkosan a hazáért. Töredékek a két világháború közötti irreguláris katonai alakulatok és különleges katonai műveletek történetéből.* Budapest: Hungarovox.
- KRAJNC Zoltán főszerk. (2019): *Hadtudományi lexikon. Új kötet.* Budapest: Dialóg Campus.
- MORISI, Paolo (2018): *Hell in the Trenches. Austro-Hungarian Stormtroopers and Italian Arditi in the Great War.* Warwick: Helion and Company.
- PINTÉR István (1968): *Ki volt Horthy Miklós?* Budapest: Zrínyi.
- PÓCS Nándor (2022): *Varjúserg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai.* Budapest–Pécs: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz.
- PORKOLÁB Imre (2020): *Az aszimmetrikus hadviselés adaptációja. A tradicionális és irreguláris hadikultúrák összecsapásainak vizsgálata.* Budapest: Ludovika.
- RESPERGER István (2003): *Die Risiken, Herausforderungen, und Bedrohungen. Die Rolle der Streitkräfte in den neuen bewaffneten Konflikten aus ungarischen Sicht.* Hamburg: Hamburg University of Applied Sciences.
- RESPERGER István (2016): *Stratégiák és fogalmak háborúja, az aszimmetrikus hadviselés hadtudományi megközelítése. Hadtudomány, 26 (E-szám), 37–50.* Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.E.37>
- RESPERGER István (2018): *A válságkezelés és a hibrid hadviselés.* Budapest: Dialóg Campus.
- RESPERGER István – KISS Álmos Péter – SOMKUTI Bálint (2013): *Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással.* Budapest: Zrínyi.
- ROMSICS Ignác (2019): *Bethlen István.* Budapest: Helikon.
- SZITA Szabolcs – HARASZTI György – KOVÁCS Zoltán András – UJSZÁSZY István (2007): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina.
- ÜNGÖR, Uğur Ümit (2020): *Paramilitarism. Mass Violence in the Shadow of the State.* Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198825241.001.0001>
- VARGA Krisztián (2015): *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban.* Budapest: Jaffa.
- WAYAND Tibor (2019): *Önvallatás. Wayand Tibor fogságban írt visszaemlékezései, 1945–1946.* Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz.
- WINDISCH-GRAETZ Lajos (2019): *Hősök és csirkefogók. Megélt világtörténelem 1899–1964.* Ford. Nyizsnyánszki Ferenc. Budapest: Szépművés.

Várdai Mihail Istvanovics¹

Felderítőeszközök alkalmazása a nukleárisfegyverzet-ellenőrzés támogatására

Use of Reconnaissance Equipment to Support Nuclear Arms Control

A nukleáris leszerelés jövőbeni ellenőrzése különböző kihívásokat vet fel. A fegyverzet-ellenőrzési feladatok támogatása érdekében a felderítőeszközök alkalmazása kiemelten fontos, mert e teendőket nem lehet folyamatosan a helyszínen végrehajtani. Meg kell tudni határozni az ellenőrzési metódusokat és megközelítéseket, amelyekkel ezeknek a készülékeknek a képességeit hasznosítani lehet, mert minden megközelítés más és más jellegű eszközt igényel. A korábbi nukleáris fegyverzetkorlátozási és leszerelési megállapodások is tartalmaznak a különböző, elsősorban műholdas felderítőeszközökre vonatkozó elemeket, amelyeket az egyes szerződések és megállapodások úgynevezett nemzeti technikai ellenőrző eszközökként jelenítenek meg, azok alkalmazásának szabályait, elveit viszont nem részletezik. A technikai fejlődés eredményeképp ezeknek a felderítőrendszereknek a jelentősége megnőtt, de fontos, hogy ezek az eszközök az alkalmazási korlátokból kifolyólag nem tudják teljes mértékben kiváltani a helyszíni ellenőrzési tevékenységet. A Nemzetközi Nukleárisleszerelés-ellenőrzési Szövetség a kidolgozói munka során újra vizsgálni kezdte ezeknek a szenzoroknak az alkalmazási lehetőségeit a technikai fejlődés következtében.

Kulcsszavak: ellenőrzési tevékenység, verifikáció, nukleáris leszerelés, nemzeti technikai ellenőrző eszközök, érzékelők

The future control of nuclear disarmament poses different challenges. In order to support arms control tasks, the use of reconnaissance tools is extremely important, because verification tasks cannot be carried out continuously on site. In order to do this, it is necessary to be able to determine the verification methods and approaches that can be used for the capabilities of these reconnaissance tools, because each method and approach requires a different type. The previous nuclear arms limitation and

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola,
e-mail: mihail.vardai@hm.gov.hu

disarmament agreements also contain elements relating to various, primarily satellite, reconnaissance devices, which are presented in various treaties and agreements as the so-called National Technical Means of Verification. However, the rules and principles of using these tools are not detailed. As a result of technical development, the importance of these detection systems has increased significantly, but it is important that these devices cannot completely replace on-site inspection activities due to the limitations of their application. During the development work, the International Partnership for Nuclear Disarmament Verification began to re-examine the application possibilities of these sensors as a result of technical development.

Keywords: *inspection activity, verification, nuclear disarmament, National Technical Means, sensors*

Bevezetés

A tanulmány a *Przeгляд Nauk o Obronności* elnevezésű folyóirat 2021/11. számában megjelent angol nyelvű, *Possible Methods and Approaches for Verification of Undeclared and Decommissioned Sites for Verifying Nuclear Disarmament, the Reasons to Employ Them, and the Dissemination of Findings* című cikkem alapján készült.

Jozef Goldblat szerint

„a fegyverzetellenőrzés számos intézkedést takarhat, amelyek célja: (a) bizonyos fegyverkategóriák gyártásának befagyasztása, korlátozása, csökkentése vagy megsemmisítése; b) bizonyos fegyverek tesztelésének tiltása; c) bizonyos katonai tevékenységek megakadályozása; d) a fegyveres erők telepítésének szabályozása; e) egyes fontos katonai eszközök és technológiák transzferének tiltása; f) a véletlen háború kockázatának csökkentése; g) bizonyos fegyverek vagy háborús (hadviselési) módszerek alkalmazásának korlátozása vagy megtiltása; és (h) az államok közötti bizalom kiépítése a katonai kérdésekben való nagyobb nyitottság révén”.²

Általánosságban feltételezik, hogy az államok jóhiszeműen kötnek nemzetközi szerződéseket, és be kívánják tartani az abban foglaltakat. Ez olyan létfontosságú ügyekre is kihatással van, mint a nemzetbiztonság, és külön biztosítékokat igényel arra vonatkozóan, hogy a felek nem fogják megszegni vagy kijátszani szerződéses kötelezettségeiket.³ A verifikáció a következő funkciókkal rendelkezik:

- az előírások megszegésével kapcsolatos elrettentés;
- bizalomépítés mint elérendő végcél.

Az ellenőrzés visszatartja a fegyverzet-ellenőrzési (leszerelési) egyezségben részes államokat attól, hogy megsértsék vagy megkerüljék az elfogadott rendelkezéseket. Ezt a szerepet csak egyeztetett megállapodások esetén alkalmazzák, amelyek ellenőrző

² GOLDBLAT 2002: 3. Az idézet a szerző fordítása.

³ GOLDBLAT 2002: 309.

szerve fórumként szolgálhat a feltételezett jogsértésekkel és kijátszásokkal kapcsolatos aggályok megvitatására. Az ellenőrzés a bizalomépítés létfontosságú eszköze is, mivel a bizalom idővel kialakul a megállapodás részes államai között.

Eljárások

„Pont” ellenőrzési módszer

Ez az eljárás a fogadó fél által földrajzilag megadott, bejelentett helyekre összpontosít. Az „Ipindovia szcenárió” az, amelyre támaszkodva a Nukleárisleszerelés-ellenőrzési Szövetség (International Partnership for Nuclear Disarmament Verification, IPNDV) a kidolgozói munkáját végzi. Ennek alapjául egy fiktív államot vesznek, amelyik bejelentette a nukleáris fegyverek elhelyezkedését. Ennek fényében a bejelentett nukleáris objektumok olyan katonai bázisok, amelynek keretében az atomfegyverek állomásoznak: a központi nukleáris fegyverek/alkatrészek tárolóhelyei és a szétszerelő létesítmény. A „pont” módszer a helyszíni alaptevékenység, amelynek keretében az ellenőrcsoport (*inspection team*, IT) szemügyre veszi a deklarált, a szerződés szerint elszámolható tételeket (*treaty accountable item*, TAI). Ez egy úgynevezett pillanatképet nyújt az állam nukleáris fegyverzetéről és az azt kiszolgáló rendszerekről (*nuclear weapons enterprise*, NWE), és hozzájárul az IPNDV 5. munkacsoportja által kidolgozott, az ellenőrzési technikákról szóló dokumentumában leírt rendszerszemlélethez.⁴ Ennek a módszernek az előnye, hogy feltételezzük, a TAI-k a bejelentett helyükön vannak. Az egyeztetett információs korlátok alapján az informatika ellenőrizheti azokat, és létrehozhat felügyeleti láncot (*chain of custody*, CoC) vagy őrizheti azt, továbbá megteremtheti a TAI elkülönítését és felügyeletét (*containment and surveillance*, C&S) a fogadóval való megállapodás szerint. Másrészt az ellenőrcsoportnak jogában áll távolléti méréseket végezni ezeken a helyszíneken. A módszer lehetővé teszi a fogadó fél számára, hogy belső megfontolásai szerint mozgassa a TAI-kat, így korlátozza a hozzáférést az adott helyhez társított deklarált TAI-khoz. Az ellenőrcsoport azonban kérheti a fogadó felet arra, amit az Amerikai Egyesült Államok (USA) és az Oroszországi Föderáció (Oroszország) közötti, a hadászati támadófegyverek további csökkentését és korlátozását célzó intézkedésekről szóló szerződés (az Új START ellenőrzési jegyzőkönyve) V. cikkely (15) bekezdése is tartalmaz:

„Az előzetes ellenőrzési eljárások befejezése után semmilyen tárgy, konténer vagy jármű (hordozó eszköz) nem hagyhatja el az ellenőrzés helyszínét, amíg az ellenőrcsoport meg nem vizsgálja, vagy ha nem szándékozik azt ellenőrizni, akkor egy ilyen tárgy, konténer vagy hordozóeszköz elhagyhatja az ellenőrzés helyszínét. Az ilyen ellenőrzéseket úgy kell végrehajtani, hogy az ne akadályozza, vagy késleltesse a létesítmény működését.”⁵

⁴ IPNDV 2020: 59–61. Az idézet a szerző fordítása.

⁵ Protocol to the Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, Section V, para 15.

Ennek a módszernek a legnagyobb hátránya, hogy az ellenőrzési tevékenység túlságosan konkrét helyszínekre koncentrálódik, és könnyen végrehajtható az elterelés. Továbbá a tevékenység során az IT-nek nem áll módjában pontosan verifikálni a TAI-kat, mert az országon belüli tartózkodás időszaka általában korlátozott, és az ilyen ellenőrzési módszer eredménye viszonylag csekély a tevékenységre szánt erőforrásokhoz képest. Az információs korlátokat a fogadó fél⁶ határozza meg, és az IT-nek ezeknek megfelelően kell a feladatát végrehajtania.

„Kommunikációs vonalak” (LoC) ellenőrzési módszer

Ez a módszer biztosítja a különböző TAI-k nyomon követését az NWE-n és a 14 lépéses szétszerelés utáni szakaszban. A fő cél annak garantálása, hogy a TAI-k CoC-ja az egész folyamat során megmaradjon, és ne fordulhasson elő „eltérítés”. A LoC-módszer nagyrészt a fogadó által a tényleges mozgások végrehajtása előtt benyújtott nyilatkozatokon alapul. Ez lehetővé teszi az IT számára, hogy egy jövőbeni nukleáris leszerelési szerződés (*future nuclear disarmament treaty*, FNNT)⁷ előírásainak és megállapodás szerinti információs akadályoknak megfelelően alkalmazza a C&S-t. Ezzel a módszerrel tágabb képet lehet kapni a fogadó állam NWE-helyzetéről, de a fő korlát az, hogy minden mozgást előzetesen be kell jelenteni, ami komoly titoktartási és biztonsági problémákat okozhat. A LoC-módszer lehetővé teszi, hogy az IT több bejelentett telephelyet lefedjen, és figyelemmel kísérje a TAI-k szállítását. A szállítás felügyelése csökkenti a rendelkezések megkerülésének valószínűségét. Ennek a módszernek jelentős hátránya az, ha az FNNT előírásai engedélyezik a TAI mozgatása utáni bejelentéseket. További korlát, hogy a TAI-k szállításának nyomon követéséhez speciális eszközökre van szükség – például transzponderek, pilóta nélküli légi járművek (*unmanned aerial vehicle*, UAV) –, amelyek alkalmazását az ellenőrzött fél megtagadhatja.

„Terület” ellenőrzési módszer

A „terület” ellenőrzési módszer a fogadó államon belül lefedhet egy adott területet, amelyet földrajzi koordináták határoznak meg, és amely különböző megközelítésekben alapulhat. A módszer fő célja annak biztosítása, hogy a fogadó fél ne kerülje ki az FNNT rendelkezéseit. Az IT által lefedett terület lehet szigorúan meghatározott, olyan paraméterekkel, mint a tér, a pontok között megadott távolság,⁸ vagy elnagyolt.⁹

⁶ A tanulmányban a „fogadó fél” formát használom a nemzetközi gyakorlatban szereplő „Host” kifejezésre.

⁷ Ez egy fiktív megközelítés, amelyen keresztül be kívánom mutatni a lehetőségeket.

⁸ Az 1999. évi VI. törvény a meghatározott területet szigorúan definiálja, így: „nem haladhatja meg a 65 négyzetkilométert. E területen belül lévő bármely két pont közötti távolság légvonalban nem haladhatja meg a 16 km-t.” Lásd: CFE-szerződés, Ellenőrzésre vonatkozó jegyzőkönyv I. fejezet (5) bekezdés O) pont.

⁹ Az 1686/2017. (IX. 22.) Korm. határozat az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet által elfogadott bizalom- és biztonságerősítő intézkedések 2011. évi Bécsi Dokumentumának közléséről 80. pontja a területet a következőképpen határozza meg: „A kijelölt terület magában foglalja azt a területet, ahol a bejelentés-köteles katonai tevékenység folyik, vagy ahol a másik Részvevő Állam feltételezése szerint bejelentés-köteles

A paraméterek a megadott helyektől való maximális repülési távolság megadásával is korlátozhatók. A „terület” módszer légi megfigyelést is igényelhet, két lehetőség alapján:

- 1.: az IT határozza meg az átrepülési útvonalat;
- 2.: a fogadó fél javaslatot tesz az átrepülési útvonalra.

Az 1. lehetőségnél az IT megadja a preferált repülési útvonalat, amelyet a fogadó fél vagy teljes mértékben elfogad, vagy javasol néhány változtatást a repülésbiztonsággal és a nemzeti szabályozásokkal összhangban, de lehetővé teszi az IT érdeklődésre számot tartó pontjainak (*point of interest*, Pol) megfigyelését, vagy végül elutasítja az IT által ajánlott útvonalat is.

A 2. lehetőségnél a fogadó fél olyan útvonalat javasol, amely lefedi az IT lehetséges Pol-it. Ebben az esetben az informatikának és a fogadónak meg kell állapodnia, és véglegesítenie kell az átrepülési útvonalat. Abban az esetben, ha a fogadó fél biztosítja a légi járművet (repülőgép, helikopter, nagy hatótávolságú UAV), meg egyezéskor az átrepülés is megtagadható, hihető műszaki okok miatt. A „terület” módszerrel vizuálisan beazonosítható a különböző bejelentett és be nem jelentett helyek elrendezése, valamint pontosabban feltérképezhető a fogadó fél NWE-jének elhelyezkedése egy meghatározott területen. Ez lehetővé teszi, hogy az IT több területet lefedjen, azonban a TAI-k pontos helyét általában nem tudják megfigyelni. Az ilyen típusú ellenőrzési tevékenységek során az IT nagymértékben támaszkodik a képalkotó érzékelőkre, valamint más érzékelőkre. Az FNNDT-vel összhangban az IT és a fogadó fél korábban megállapodott bizonyos korlátokról a szenzorok felbontását illetően. A felbontás határát vagy a légi jármű repülési magassága, vagy az érzékelők beépített korlátai érhetik el. Ilyen például a Nyitott Égbolt szerződés (OS-szerződés), amely lehetővé teszi a részes államok számára, hogy különböző érzékelők (optikai esetén 30 cm-es felbontású talajszinten, infravörös esetén 50 cm-es felbontású földszinten és SLAR¹⁰ esetén 3 m-es felbontású talajszinten) segítségével átrepüljenek, és képeket készítsenek a többi részes államról.¹¹ Mint ismeretes, a műholdak is hasonló eredményeket produkálnak, de az űreszközök fellövése és karbantartása igen költséges, és élettartamuk is korlátozott. A területek és a bejelentett helyek légi megfigyelése működőképesebb lehet, mint a műholdak használata. Az OS-szerződés rendelkezései szerinti megfigyelő repülést legalább 72 órával az érkezés előtt be kell jelenteni a fogadó részes államnak.¹² Ez a bejelentés tartalmazza a megfigyelő repülés során használandó érzékelőket is. A platform megérkezése után a fogadó részes állam ellenőrzi, hogy az érzékelők le vannak fedve (repülés közben nem gyűjtöttek adatokat).¹³

katonai tevékenységet folytatnak. A kijelölt területet a bejelentés tárgyát képező katonai tevékenység kiterjedése és szintje határozza meg és határolja be, de az nem lehet nagyobb egy hadsereg szintű katonai tevékenységhez szükséges területnél.” Ökölszabályként például, a volt Szovjetunió részt vevő államai, a balti államok kivételével, legfeljebb 20 ezer négyzetkilométer területen hagynak jóvá egy terület-ellenőrzést.

¹⁰ Oldalra néző szintetikus nyílású lokátor.

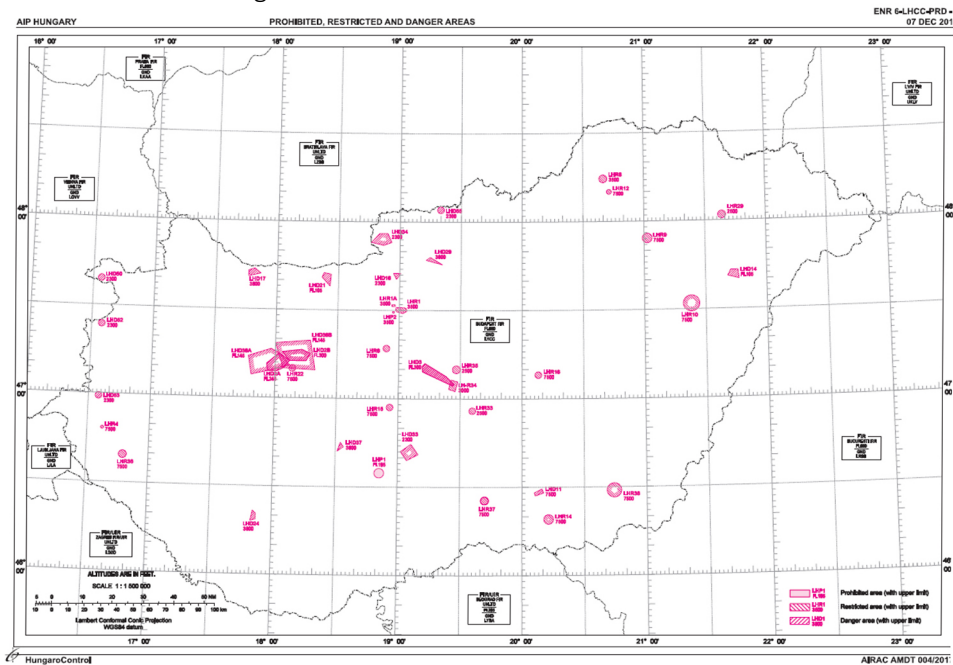
¹¹ 2004. évi V. törvény IV. cikk.

¹² 2004. évi V. törvény VI. cikk.

¹³ 2004. évi V. törvény IX. cikk, E melléklet, F melléklet.

Hozzáférés biztosítása a be nem jelentett helyekhez

Ez a megközelítés történelmi és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezik, amelyeket az európai hagyományos fegyveres erőkről szóló szerződés (CFE-szerződés) és az Új START ellenőrzési jegyzőkönyv VII. szakaszában vázolnak. A szerződés XI. cikkének (3) bekezdésével összhangban lefolytatott, nem telepített stratégiai támadófegyverek, átalakított vagy felszámolt hadászati támadó fegyverek, nehézbombázók állomáshelyei és korábban bejelentett létesítmények ellenőrzését (2. típusú megfigyelések) használják az állam NWE-telepített részén kívüli egyéb helyszínek felügyelésére. A hozzáférés korlátozható, ha a be nem jelentett helyszín korábban az állam NWE-jének része volt. Az Új START ellenőrzései általában „pont” módszerrel történnek. A CFE-szerződés nem korlátozza az IT különböző helyszínekre való belépését, és ezt a fajta ellenőrzést „soron kívüli ellenőrzésnek” nevezi.¹⁴ Miért kell hozzáférést biztosítani a „be nem jelentett helyekre”? Ennek fő oka az, hogy az FNDD olyan előírásokat tartalmaz, amelyek lehetővé teszik az IT-nek az ellenőrzések lefolytatását a fogadó állam teljes területén. Különleges korlátozások azonban bevezethetők, általában a légi járművek (repülőgép, helikopter, UAV) használatára vonatkozóan a tiltott és korlátozott légtérrekről szóló ICAO-protokollokkal összhangban, amelyeket a *Légiforgalmi Tájékoztató Kiadvány (AIP)* 2. részében, az ENR 5-ben tesznek közzé, grafikusan pedig az ENR 6-ban tekinthetők meg.

1. ábra: Magyarország AIP ENR 6

Forrás: AIP Hungary AIP ENR 6

¹⁴ 1999. évi VI. törvény, Ellenőrzésre vonatkozó jegyzőkönyv VIII. fejezet.

Az 1. ábra Magyarország példáján mutatja be, hogy az AIP ENR 6 hogyan ábrázolja a tiltott, korlátozott és veszélyes légterek elhelyezkedését. Hazánk esetében a korlátozott légterek különböző katonai létesítmények, speciális gyárak és tárolóhelyek lehetnek. A veszélyes légterek lőtereket és egyéb különleges objektumokat jelölnek. A tiltott területek Magyarország azon nukleáris létesítményei, amelyek ezen a térképen láthatók. Az állam AIP-je továbbá információt szolgáltat a repülőterekről is, amelyeket ellenőrzési célokra fel lehet használni.

Nemzeti technikai ellenőrző eszközök alkalmazása az információcsere és bejelentések alapján

A műholdképek történelmileg egyedülálló szerepet játszottak a fegyverzet-ellenőrzésben, és ma is ezt a funkciót töltik be. A közelmúltban a távérzékelés terén elért fejlesztések kiegészíthetik a helyszíni felülvizsgálatot, ami az ellenőrzési megközelítéseket kevésbé toladóvá teheti.¹⁵

Ahogy a 3. ábrán is látható, egyes telephelyek az ICAO előírásainak megfelelően vannak bejelentve. Ezek nemzeti technikai ellenőrző eszközökkel (*national technical means*, NTM) nyomon követhetők. Hasonló információkat az ellenőrzött fél is tud szolgáltatni, amint azt több fegyverzet-ellenőrzési megállapodás, továbbá bizalom- és biztonságépítési intézkedés is kimondja, és ezt az IPNDV 5. munkacsoportja is beazonosította:

„A nemzeti technikai ellenőrző eszközökből vagy nyílt forrásokból származó információk már be vannak ágyazva a fegyverzet-ellenőrzési megállapodásokba, és szerepet játszhatnak a nukleáris robbanóeszköz (*nuclear explosive device*, NED) szétszerelésének felügyeletében, a megállapodás feltételeinek megfelelően. Például bizonyos körülmények között a műholdas megfigyelések további információkkal szolgálhatnak az egyes, a szerződés hatálya alá eső objektumok helyéről.”¹⁶

A bizalom- és biztonságépítési intézkedésekről szóló 2011. évi Bécsi Dokumentum (VDoc'11) szintén kiemeli az NTM-ek értékét:

„A Résztvevő Államok elismerik, hogy a nemzeti technikai ellenőrző eszközök szerepet játszhatnak az elfogadott bizalom- és biztonságépítő intézkedések végrehajtásának figyelemmel kísérésében.”¹⁷

Az NTM ellenőrzésre való használatáról az FNDD részes államainak meg kell állapodniuk, ellenkező esetben az érzékelők használata hírszerzési információgyűjtésnek tekinthető.¹⁸ A részes államoknak egyértelműen meg kell határozniuk a megszerzett adatok felbontását az NTM-ek segítségével, amelyek nem kizárólag műholdas érzékelőkön alapulnak, más, földi és légi érzékelők is alkalmazhatók. Az IPNDV által kidolgozott

¹⁵ GLASER–NIEMEYER 2021: 88. Az idézet a szerző fordítása.

¹⁶ IPNDV 2020: 77.

¹⁷ 1686/2017. (IX. 22.) Korm. határozat IX. fejezet (73) bekezdés.

¹⁸ Бужинский 2020: 17.

módszereknek megfelelően bizonyos földi telepítésű érzékelőket az ellenőrzött fél területén kell elhelyezni. Légi szenzorok, például az OS-szerződésben leírtak, vagy más, korábban egyeztetett érzékelők is használhatók. A légi szenzorok alkalmazása jelentős hozzáadott értéket képviselhet a műholdas érzékelőkhöz képest. Ennek fő oka, hogy az űreszközök életciklusa korlátozott, és költségeit nem minden állam tudja megfizetni. A másik ok az, hogy a NED nem minden aspektusa látható, érzékelhető az űrből. Az űreszközök nem képesek mintát venni a légkörből, így a nukleáris fegyverek esetében nem biztosítják a szükséges megerősítést. A légi megfigyelő platformok különféle, más típusú szenzorokkal is felszerelhetők, hogy a képanyagot kiegészítő környezeti információkat is gyűjthessenek.

A műholdak bevonása döntő szerepet játszhat a bejelentett tárolási helyszínek monitorozásában, hasonlóan a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség által nukleáris telephelyek megfigyelésére használt kereskedelmi műholdak alkalmazásához. A műholdak képességei ezen a területen valóban megnövekedtek az elmúlt 30 évben.¹⁹ A képek minősége, elérhetősége több információt nyújthat a nukleáris telephelyekről, az összegyűjtött adatok elemzése pedig eszközt jelenthet bizonyos kötelezettségvállalások ellenőrzésére.²⁰

Az Amerikai Egyesült Államok hadseregében az NTM kifejezést már nem használják, de az Új START-ban továbbra is hivatkoznak rá.²¹ Az FM 3-14 Army Space Operations szabályzatban az USA szárazföldi ereje a következő definíciót adja ezzel kapcsolatosan: „A Nemzeti Felderítő Iroda rendszerei (NOS néven ismertek) – korábban nemzeti technikai ellenőrző eszközökként emlegetve – olyan térben elhelyezett szenzorok, amelyeket arra terveztek, hogy adatokat gyűjtsenek a hírszerzési elemzés támogatása érdekében.”²²

A Nuclear Threat Initiative a következőképpen határozza meg az NTM-et:

„Műholdak, repülőgépek, elektronikus és szeizmikus eszközök, amelyeket más államok tevékenységének megfigyelésére használnak, beleértve a szerződések betartását, valamint a csapatok és felszerelések mozgását. Egyes megállapodások olyan intézkedéseket tartalmaznak, amelyek kifejezetten megtiltják a többi fél NTM-jébe való beavatkozást.”²³

Ez a meghatározás minden típusú érzékelőt magában foglal, amely képes adatokat gyűjteni, így a helyszíni ellenőrzések minimalizálhatók. Az USA és a Szovjetunió közötti, a hadászati fegyverek korlátozásáról szóló megállapodás (*Strategic Arms Limitation Talks*, SALT) V. cikke világosan megszabja az NTM-ek ellenőrzési célú használatát. A SALT rendelkezései egyértelműen kimondják, hogy „egyik fél vállalja, hogy nem avatkozik be a másik fél e cikk (1) bekezdésével összhangban működő nemzeti technikai ellenőrzési eszközeinek működésébe”.²⁴

¹⁹ NIEMEYER 2009.

²⁰ NUSSBAUM–NIEMEYER 2009.

²¹ AFTERGOOD 2019.

²² FM 3-14, para 1–37, 1–9. Az idézet a szerző fordítása.

²³ Lásd: www.nti.org/learn/glossary/#national-technical-means. Az idézet a szerző fordítása.

²⁴ Interim Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT I), Article V, para 2. Az idézet a szerző fordítása.

Az NTM „[...] létfontosságú feladata a térinformatikai felderítés (*geospatial intelligence*, GEOINT) céljából az adatok gyűjtése, elemzése és hasznosítása a nemzetközi megállapodások nyomán követésében, valamint az azok betartásával kapcsolatos verifikációval összhangban nemzetközi politikai döntések meghozatalában”.²⁵ Tehát az NTM-ek ellenőrzési célú felhasználása az államok közötti egyezményen alapul, ennek látható része pedig az államok jóindulatán keresztül valósítható meg. A különböző objektumok álcázására és elrejtésére vonatkozó intézkedéseknek lehetővé kell tenniük az NTM-ek számára, hogy figyelemmel kísérjék azokat, a megállapodás szerinti információs korlátok figyelembevételével. Történelmileg az USA és a Szovjetunió betartották a SALT I és a SALT II rendelkezéseit.

2. ábra: Davis–Monthan légibázis

Forrás: a szerző szerkesztése a Google Earth szoftver segítségével

A 2. ábra az Amerikai Egyesült Államokban található Davis–Monthan légibázis egy részét ábrázolja, és az egyik fő célja az NTM lehetőségeinek bemutatása. A képen ép repülőgépek, bal és jobb oldalán pedig olyan repülőgépek láthatók, amelyek szárnyai távol vannak a törzstől. Ezek B52-es stratégiai bombázók, amelyek számát a stratégiai fegyverzetcsökkentő egyezmény (Strategic Arms Reduction Treaty, START I szerződés) értelmében mérsékeltek, és amelyeket a műholdas felderítőeszközök által látható helyszínen hagytak, így csökkentésük ellenőrzése elvégezhető.

A 3. ábra mobil interkontinentális ballisztikusrakéta-indítók egy bázis-területét mutatja be, amely az orosz 54. gárda-rakétahadosztályhoz (Tyejkovo, Oroszország) tartozik. A képen az egyik hely látható, ahol a mobil interkontinentális ballisztikusrakéta-indítók találhatóak. Ez a példa az NTM-ek kizárólag

²⁵ ULRICH et al. 2019: 7. Az idézet a szerző fordítása.

ellenőrzési célú használatának egyik legnagyobb hátrányát szemlélteti, mivel a szerkezetek belseje és a mobil interkontinentális ballisztikusrakéta-indítók sem láthatók.

3. ábra: Mobil interkontinentális ballisztikusrakéta-indítók egyik bázisülete
 Forrás: a szerző szerkesztése a Google Earth szoftver segítségével

A különböző felderítési információk gyűjtése és a nyomkövető eszközök alkalmazása is felhasználható a TAI-k CoC-láncolatán végzett ellenőrzési tevékenységek végrehajtására, valamint a C&S biztosítására, különösen a 3. lépés során. Az NTM használatának egyéb hatásai is lehetnek. A fegyverzet-ellenőrzési megállapodások bizalomépítő funkcióját támogathatja az NTM-ek alkalmazása, azonban a nagy mennyiségű begyűjtött adat komoly elemzést igényel, amely nem tud mindig elegendő és megbízható információt adni. Az NTM-ek használatának másik problémája a készített képek elérhető felbontása. A robbanófejek, illetve azok alkatrészei „finomszemcsés” objektumnak számítanak, így ezeket nagyon nehéz megtalálni, vagy mondhatjuk, lehetetlen pusztán NTM-ekre hagyatkozni.

4. ábra: Dúsítóüzembe belépő és onnan távozó urán kéthetes időszak alatt
 Forrás: GLASER–NIEMEYER 2021: 101.

A 4. ábrán bal oldalon láthatók az egymillió szeparációs munkaegység (*separation work unit, SWU*)/év teljesítményű üzem természetesurán-ellátásához szükséges betápláló palackok és az ezzel az anyaggal előállítható termékpalackok. A jobb oldalon egy visszaélési forgatókönyv rajzolódik ki, amelyben igen sok, nagymértékben dúsított uránt (*highly enriched uranium, HEU*) állítanak elő. A kis mennyiségű HEU üzemből való eltávolítását nehéz kimutatni, amennyiben számottevő alacsony dúsítású urán (*low enriched uranium, LEU*) termeléséről nem számolnak be.²⁶ A megtermelt HEU mennyiségének ellenőrzése más módszereket és megközelítéseket igényel, ami a dúsító üzemek elérésével és különböző szenzorok telepítésével valósítható meg.

Következtetés

Az FNDD tárgyalási szakaszában a részes államok megállapodhatnak bizonyos rendelkezések alkalmazásában az NTM-ek használatát illetően, valamint a bejelentett és „be nem jelentett” helyek ellenőrzésére vonatkozóan. Egy FNDD megalkotásának célja a „globális nulla” szint elérése az atomfegyverek terén. Ez a „be nem jelentett” helyszínek felügyeletét is maga után vonja, aminek célja megbizonyosodni arról, hogy az államok nem sértették meg ennek a szerződésnek a rendelkezéseit. Az IT által végzett ellenőrzés módszerének és megközelítésének kiválasztása a fogadó fél által rendelkezésre bocsátott információktól függ. A végső, hosszú távú cél, a teljes és ellenőrizhető nukleáris leszerelés eléréséhez átláthatóságra van szükség.

Az NTM-ek képességei megfelelők egyes hordozóeszközök, valamint a fegyvergyártó létesítményekben folyó tevékenység azonosítására és kontrolljára.²⁷ A műholdak használata során aggályos, hogy az űrszemét kárt tehet bennük, és nem minden állam rendelkezik a szükséges, műholdakat felbocsátó eszközökkel.²⁸ A másik, aggodalomra okot adó jelenség, hogy bizonyos államokra és helyekre vonatkozóan korlátozható a felvételek készítése, és a kereskedelmi műholdak nem biztosítanak megfelelő minőségű képeket. Az információgyűjtés elemzési képességeinek javítása céljából új technológiák állnak fejlesztés alatt.²⁹ Az OS-szerződés szabályai és eljárásai újratárgyalhatók, és a megfigyelő repülőgépek meghatározott helyszíneken erre a feladatra át is alakíthatók. Ezt azonban hosszadalmas hitelesítési eljárás követi, amikor is az államok elfogadják a szenzorokat. A nagy hatótávolságú légi megfigyelésre a jövőbeni megállapodások alapján akár nagy hatótávolságú UAV-okat is használhatnak majd.³⁰

További kutatásokra van szükség a különböző szenzorok alkalmazásával és annak jogi hátterével kapcsolatban. A fegyverzet-ellenőrzésnek – különösen a nukleáris fegyverek terén – nincs alternatívája. Ennek alapvető támasza és alapja továbbra is az IPNDV keretében végzett kidolgozó munka.

²⁶ GLASER–NIEMEYER 2021: 101.

²⁷ GLASER–NIEMEYER 2021.

²⁸ VÁRDAI 2021a.

²⁹ LINDENBAUM et al. 2019.

³⁰ GOTTEMOELLER–MARVIN 2021.

Felhasznált irodalom

Aeronautical Information Publication of Hungary

AFTERGOOD, Steven (2019): “National Technical Means” Leaves the Lexicon. *Federation of American Scientists*, 2019. január 11. Online: <https://fas.org/blogs/secretcy/2019/11/ntm-obe/>

Бужинский, Евгений (2020): Может ли существовать система контроля над вооружениями, опирающаяся только на национальные технические средства контроля? In Зульхарнеев, А.Ф. (szerk.): *Верификация контроля над ядерными вооружениями и ядерного разоружения: опыт, перспективы и новые идеи*. М.: ПИР-Центр – Триалог, 17.

FM 3-14 Army Space Operations (2019). Washington, D.C.: Headquarters, Department of the Army.

GLASER Alexander – NIEMEYER, Irmgard (2021): Nuclear Monitoring and Verification Without Onsite Access. In Götttsche, Malte – Glaser, Alexander (szerk.): *Toward Nuclear Disarmament. Building Up Transparency and Verification*. Berlin: Federal Foreign Office, Division Nuclear Disarmament, Arms Control, Non-Proliferation (OR09), 86–115.

GOLDBLAT, Jozef (2002): *Arms Control. The New Guide to Negotiations and Agreements*. London: SAGE. Online: <https://doi.org/10.4135/9781446214947>

GOTTEMOELLER, Rose – MARVIN, Diana (2021): Reimagining the Open Skies Treaty: Cooperative Aerial Monitoring. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2021. június 15. Online: <https://thebulletin.org/2021/06/reimagining-the-open-skies-treaty-cooperative-aerial-monitoring/>

IPNDV (2020): *Verification of Each of the 14 Steps of Nuclear Weapon Dismantlement*. Online: www.ipndv.org/wp-content/uploads/2020/04/WG5-Deliverable_FINAL.pdf

LINDENBAUM, David – LEWIS, Ryan – BACASTOW, Todd M. – FLASHER, Joe (2019): The Rise of Augmented Analysis: Defining Levels of Automation for Machine Learning Applied to Geospatial Intelligence. In *2019 State and Future of GEOINT Report*. Herndon: The United States Geospatial Intelligence Foundation, 15–17. Online: https://spatial.usc.edu/wp-content/uploads/2019/05/2019_SaFoGX.pdf

NIEMEYER, Irmgard (2009): Perspectives of Satellite Imagery Analysis for Verifying the Nuclear Non-Proliferation Treaty. In STEIN, Gotthard – RICHTER, Bernd – NUSSBAUM, Sven – NIEMEYER, Irmgard – JASANI, Bhupendra (szerk.): *International Safeguards and Satellite Imagery. Key Features of the Nuclear Fuel Cycle and Computer-Based Analysis*. Berlin–Heidelberg: Springer, 35–44. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-540-79132-4>

NUSSBAUM, Sven – NIEMEYER, Irmgard (2009): Detection of Changes in Images. In STEIN, Gotthard – RICHTER, Bernd – NUSSBAUM, Sven – NIEMEYER, Irmgard – JASANI, Bhupendra (szerk.): *International Safeguards and Satellite Imagery. Key Features of the Nuclear Fuel Cycle and Computer-Based Analysis*. Berlin–Heidelberg: Springer, 147–167. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-540-79132-4>

- САВЕЛЬЕВ, Александр (2020): Как СССР и США подходили к верификации контроля на вооружениями в годы холодной войны. In Зульхарнеев, А.Ф. (szerk.): *Верификация контроля над ядерными вооружениями и ядерного разоружения: опыт, перспективы и новые идеи*. М.: ПИР-Центр – Триалог, 7–9.
- ULRICH, Pia – BIDWELL, Chris – LAUDER, John – RISHIKOF, Harvey – LINCY, Valerie (2019): Public and National Technical Means in the Digital Age. In *2019 State and Future of GEOINT Report*. Herndon: The United States Geospatial Intelligence Foundation, 7–9.
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2021a): A világűr militarizálásának kérdéseiről. *Honvédségi Szemle*, 149(1), 34–50. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.1.3>
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2021b): Possible Methods and Approaches for Verification of Undeclared and Decommissioned Sites for Verifying Nuclear Disarmament, The Reasons to Employ them, and the Dissemination of Findings. *Przegląd Nauk o Obronności*, (11), 89–113. Online: <https://doi.org/10.37055/pno/147576>

Jogi források

- 1686/2017. (IX. 22.) Korm. határozat az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet által elfogadott bizalom- és biztonságerősítő intézkedések 2011. évi Bécsi Dokumentumának közléséről
1999. évi VI. törvény az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés és kiegészítő dokumentumainak együttes kihirdetéséről
2004. évi V. törvény az 1992. március 24-én, Helsinkiben aláírt Nyitott Égbolt Szerződés kihirdetéséről
- Interim Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT I). Online: www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/strategic-arms-limitation-talks-salt-i-salt-ii
- OSCC/I/Dec.1/10 December 1992
- OSCC/I/Dec.5/29 June 1992
- OSCC/VI/Dec.18/12 October 1994
- Protocol to the Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms

Suller Zénó¹

Trendi terrorizmus: terroristamarketing, toborzás és megfélemlítés a közösségi médiában

Veszélyek és az európai megoldások

Trendy Terrorism: Terrorist Marketing, Recruitment and Intimidation on Social Media

Threats and the European Solutions

A digitális fejlődés és a globalizáció a nemzetközi terrorizmus területén is éreztetni hatását. Az új kihívások abból fakadnak, hogy a terrorista szervezetek is élnek a közösségi média és az internet által nyújtott lehetőségekkel. Ennek köszönhetően a globális toborzás, illetve a megfélemlítés, a dezinformáció soha nem látott hatékonysági fokot ért el. A tanulmány az online terrorista tartalmak konkrét megjelenési formáit, az általuk kiváltott hatást mutatja be. A növekvő nemzetbiztonsági kockázatot a nemzeti jogrendszerek és az európai közösség is felismerte. Bemutatom, hogy milyen nemzetállami büntetőjogi szabályozási megoldások tudják lefedni az online terrorista tartalmakba foglalt fenyegetéseket. Emellett a legfrissebb európai uniós rendeleti szabályozást is ismertetjük, amely az ilyen tartalmak eltávolításának biztosít közösségi normát, ezáltal csökkentve az eltérő nemzetállami szabályozásokban rejlő kollektív biztonsági kockázatot.

Kulcsszavak: nemzetközi terrorizmus, online terrorista tartalmak, közösségi média, online terroristatoborzás

The digital development and globalisation inevitably influence international terrorism. The new challenges are deriving from the fact that terrorist groups are actively using the social media sites and the Internet in general. Due to this tendency, global recruitment

¹ Doktori hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, e-mail: suller.zeno@gmail.com

and intimidation have reached a surprising efficacy. This essay presents the actual forms of online terrorist contents, their effects and possible consequences. The national jurisdictions and the European community have both realised the increasing national and collective security risks. Hence, the paper shows the possible national legislative solutions in criminal law. Also, the most recent European regulation on the measures concerning online terrorist contents will be presented in detail.

Keywords: *international terrorism, online terrorist contents, social media, online terrorist recruitment*

A tanulmány tárgya, illetve a vizsgált kérdések

A tanulmány tárgya az online terrorista tartalmak beazonosítása, az általuk generált veszélyek és kockázatok megnevezése, illetve annak a vizsgálata, hogy a jog milyen eszközökkel tud fellépni az ilyen tartalmak terjesztésével szemben. Írásom nem terjed ki a digitális vagy kiberterrorizmus minden aspektusának elemzésére. Elsősorban a terroristatoborzás, a szervezeti kommunikáció, a megfélemlítés, illetve a propaganda terjesztésének elektronikus, interneten alkalmazott módozatait vizsgálja. Ennek megfelelően a kritikus infrastruktúra, illetve elektronikus rendszerek elleni digitális terrorista hackertámadások a kutatás tárgyát és célját meghaladják, különös tekintettel arra, hogy a két módozat, nevezetesen az online terrorista tartalmak közvetítése és a digitális hackertámadások a terrorizmus különböző szakaszait jelenítik meg. Míg az első esetben az elkövetés előkészítése, illetve a már végrehajtott támadás eredményeinek félelemkeltés céljából való terjesztése történik, addig a második esetben magáról a terrorista támadás elkövetéséről van szó. Jelen tanulmány tehát az első mozzanatra, az online terrorista tartalmakra fókuszál, s a következő kérdésekre keresi a választ. Az internet és a közösségi média mely jellemzői tették lehetővé, hogy a terrorista szervezetek kiaknázzák a platformokban rejlő lehetőségeket? Miért járult hozzá az internethasználat a terrorizmus globális jelenséggé válásához? Milyen nemzetállami büntetőjogi szabályozások igyekeznek fellépni az online terrorista tartalmakkal szemben, illetve milyen változást hozhat az Európai Unió online terrorista tartalmak szabályozásáról szóló rendelete? A kutatás legfontosabb kérdése, hogy mindezek alapján, legalábbis az Európai Unió területén, remélhető-e hatékonyabb fellépés az egyik legsúlyosabb nemzetbiztonsági kockázat, a terrorizmus térnyerésével szemben.

Ezek megválaszolásához az alapvető fogalom tisztázása szükséges. Online terrorista tartalom alatt azokat a szöveges, képi, videó- vagy hanganyagokat értem, amelyeket a terrorizmus népszerűsítése, a lakosság megfélemlítése vagy az elkövetés és toborzás megszervezése céljából valamely, a felhasználók számára nyitott internetes kommunikációs, kapcsolattartó vagy közösségi platformon közzétesznek vagy továbbítanak. Ennek megfelelően a közösségi média az online, felhasználók számára nyitott üzenetközvetítő vagy tartalomszolgáltató, kapcsolattartásra szolgáló oldalakat takarja. Ilyen lehet a Facebook, a YouTube, a Twitter, a Snapchat vagy akár a TikTok, de a nyílt blogfelületek is idesorolhatók.

A tanulmány a nemzeti és az európai uniós jogi források felhasználásával és értelmezésével a megismert jelenségeket jogi kontextusba helyezi, arra keresve a választ, hogy ezekkel a jogi eszközökkel remélhető-e hatékony fellépés az online terrorista tartalmakkal szemben.

A terrorizmus megjelenése a közösségi médiában

A közösségi média esetében nem arról van szó, hogy egy új elkövetési forma jelenik meg, hanem inkább arról, hogy a hagyományos végrehajtási módok előkészületét, megszervezését, a toborzást, a felbujtást és a kiváltott hatást – a félelmet – hatékonyabb és globálisabb szintre tudja emelni. A közösségi média és általánosságban az internet tehát a katalizátora a terrorizmusnak. Kezdetben úgy tűnt, hogy ezek a platformok a szabad internet legszebb vívmányait felvonultató online közösségi terek lesznek, amelyek a hatalmas távolság ellenére biztosítják az egymással való kapcsolattartást, nyitott eszmecserét tesznek lehetővé, segítik a világban való tájékozódást, és erősítik a szolidaritástudatot. Ezzel szemben a közösségi média ma inkább elzár, izolál, a gondolkodást extremizálja. A legtöbb ilyen platform algoritmusokkal fürkészi, hogy hol realizálódik a legtöbb *like* és kattintás, majd egyre szűkítve a tartalmat, pontosan ilyen oldalakat, közösségi csoportokat helyez a felhasználói hírfolyamba. Másrészt a gyors megosztás, letöltési lehetőség okán a terrorista tartalom elérhetősége és megtekintettsége exponenciálisan növekszik. Nem arról van szó, hogy az egyes felületeken közzétett tartalmat ne lehetne elérhetetlenné tenni, hanem arról, hogy amint ezek a tartalmak felkerülnek az internetre, letölthetővé válnak, és számos egyéb platformon oszthatók meg, esetleg más cím, más megjelölés adható nekik, ennek megfelelően valahol, valamilyen formában elérhetőek maradnak.

Ezt használta ki az ISIS² is, amely rendkívül aktívan élt a közösségi megosztás lehetőségeivel, amivel el is érte, hogy fiatalok Európában vagy akár a tengerentúl is szimpatizánsokká váljanak, és vagy a lakóhelyük szerinti országban legyenek beszervezhetők terrorista cselekmények előkészítésére és elkövetésére, vagy beálljanak az ISIS közel-keleti hadviselésének harcosai közé.

A közösségi médiában tehát alapvetően két fő veszélyforrás van a terrorizmussal kapcsolatban: a szélsőségek felé terelés és buborékba zárás, illetve a hatékonyabb megfélemlítés és az üzeneteljuttatás globális jelleggel. A két mozzanat közötti különbség az, hogy az előbbi, tehát az elszigetelődés és a szélsőséges gondolkodás megerősítése a terrorizmus verbuválását könnyíti meg, míg a második körülmény, azaz a megfélemlítés terjesztése – például kivégzéseket, merényleteket bemutató videók megosztásával – már a terrorizmus hatását katalizálja.

² Iszlám Állam (IS), később Iraki és Szíriai Iszlám Állam (ISIS), szintén használt elnevezéssel Daesh, az ENSZ Biztonsági Tanácsa által is terrorista szervezetnek minősített közel-keleti extrém militarista csoport.

Az online terrorista tartalmak mint a terrorista propaganda terjesztésének eszközei

Az online terrorista tartalmak leginkább a terrorista propagandával azonosíthatók, hiszen ez magában foglalja a toborzást, az ideológia terjesztését és az eredmények dicsőítését, de az elkövetés szervezését, irányítását is idesorolhatjuk.³ Az Európai Bizottság szerint:

„A terroristák online propagandája arra törekszik, hogy egyéneket terrorista támadások elkövetésére buzdítsa, többek között azáltal, hogy részletes utasításokat ad nekik arra vonatkozóan, hogyan lehet maximális kárt okozni. Az ilyen atrocitások után általában további propagandát osztanak meg, ezáltal dicsőítve e cselekedeteket, másokat pedig arra ösztönöznek, hogy kövessék a példát.”⁴

Az üzenet formája lehet kép, hanganyag, videó vagy szöveg.⁵ A terrorista tartalmak jelentős társadalmi következményeiről a következők mondhatók ki:

„Az online terrorista tartalom jelenléte – bár nem egyedüli tényezőként – bizonyíthatóan elősegíti az egyének radikalizálódását, ami aztán terrorcselekményekhez vezethet, és ezért súlyos negatív következményekkel jár a felhasználók, a polgárok és a társadalom egésze szempontjából, valamint az ilyen tartalomnak tárhelyet biztosító online szolgáltatók számára is, mivel aláássa felhasználóik bizalmát, és károsítja üzleti modelljüket.”⁶

Az Európai Unió területén végrehajtott terrorista akcióknak valóban jelentős keretet adtak az online terrorista tartalmak. A Samuel Paty professzor ellen 2020 októberében Conflans-ban elkövetett támadás megtervezése és kivitelezése is online zajlott, ami hasonló erőszakos cselekményekre ösztönzött Nizzában pár nappal később.⁷

Az Europol statisztikája szerint az internet terroristák általi használata, különösen a közösségi médiáé, jelentősen növekedett az elmúlt években. Különösen a dzsihadista csoportok értették meg, hogyan működik a közösségi média, és jól szervezett, koncentrált toborzókampányt indítottak és marketingtevékenységet folytattak, hogy népszerűsítsék az erőszakot és a terrorizmust.⁸ A radikalizáció az elmúlt évek egyik olyan tendenciája, amely Európában különösen erőteljesen érezteti a hatását. A közelmúlt terrorista elkövetői ugyanis nem bevándorlók, hanem a legtöbb esetben európai polgárok voltak.⁹ A radikalizációban nagy szerepet játszottak a közösségi médiában megtekintett tartalmak. Az Europol éves jelentése szerint az ISIS dzsihadista propagandája különösen jelentős volt 2020-ban, lefedve több

³ WAHL 2021.

⁴ Európai Bizottság COM(2018) 640 final (3.3) bekezdés.

⁵ Lásd: www.consilium.europa.eu/hu/infographics/terrorist-content-online/

⁶ 2021/784 európai parlamenti és tanácsi (EU) rendelet (2021. április 29.) (5).

⁷ European Commission 2021.

⁸ Lásd: www.europol.europa.eu/about-europol/eu-internet-referral-unit-eu-iru

⁹ Lásd: www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/preventing-radicalisation/

közösségimédia-felületet is, így számos befogadóhoz tudott eljutni a szélsőséges üzenet.¹⁰ Az internet széles körű térnyerése óta egyre ritkább jelenség, hogy egy terrorista elkövetésnek ne lenne digitális lábnyoma.¹¹ A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy ma már az internet felhasználóinak zöme több közösségimédia-plafortot is használ.¹² A terrorista csoportok szintén számos felületen fejtik ki tevékenységüket, legyen az weboldal, blog, videómegosztó vagy fórum.¹³ Az iraki és szíriai dzsihadista militaristák például használták a legnépszerűbb közösségimédia-alkalmazásokat és fájlmeosztó helyeket, így az Ask.fm, a Facebook, az Instagram, a WhatsApp, a Kik, a Tumblr vagy a Twitter a terrorista propaganda terjesztésének eszköze lett.¹⁴ A legnagyobb szolgáltatók egyénileg utólag elítélték ezeket a tartalmakat, sőt egy közös terrorizmusellenes platformot is létrehoztak, hogy hatékonyabban szűrhessek az online produktumokat.¹⁵ A terrorista tartalmak azonban továbbra is jelen vannak a virtuális közösségi térben, különösen azért, mert a valódi intézkedések egyéni szinten történtek. Ez azt eredményezte, hogy a terroristák egyszerűen áttértek egy másik fórumra, ha az egyikben tiltásba ütköztek.¹⁶

A terrorista csoportok ugyanazért használják az internetet és a közösségi médiát, mint a legtöbb szervezet vagy vállalkozás: a cél, hogy üzenetet juttassanak el, és hogy kiterjesszék a befolyásukat a felhasználókra.¹⁷ A terroristák tulajdonképpen a marketingtechnikát is átvették: propaganda- és marketingeszközökkel trendivé, vonzóvá tették a terrorizmust. Az internet ráadásul jóval előnyösebb, mint bármilyen más médiafelület, legyen az a televízió, a rádió vagy a nyomtatott sajtó, mert a tartalom nem más által, közvetve kerül megfogalmazásra, hanem közvetlenül a terroristák által. Az érdeklődőkkel *direkt* is felvehető a kapcsolat, kialakítható a személyes kommunikáció és meggyőzés.¹⁸

Az ISIS is ezt a stratégiát vette alapul, s tagjai mintegy *influencerekként*¹⁹ működtek. Az egyik ékes példa erre a véres profizmusra James Foley újságíró rituális lefejezése volt.²⁰ Számos hagyományos médiaszolgáltató vállalta fel, hogy nem közli a képeket, azonban az ISIS a közösségi médiában még talán több embert is elért, mint ha a képek a hagyományos médiában jelentek volna meg.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a terroristamarketing sikeres: a terrorista sejtek olyan társadalmi csoportokat is meg tudnak célozni, amelyeket eddig nem, vagy csak

¹⁰ Europol 2021: 8.

¹¹ BEHR et al. 2013: 3.

¹² DUGGAN et al. 2015.

¹³ CONWAY 2017.

¹⁴ KLAUSEN 2015.

¹⁵ Facebook 2017.

¹⁶ MACDONALD – GIRO CORREIA – WATKIN 2019: 184.

¹⁷ WEIMANN 2004.

¹⁸ ALY et al. 2016: 3.

¹⁹ Magyarul véleményvezérként is fordítható kifejezés. Azokra az online közösségi tereken tartalmat gyártó egyénekre vonatkozik, akik nagy nézettséggel, követőszámmal rendelkeznek, és e nagy eléréssel érdemben befolyásolni is tudják a közönségük gondolkodásmódját.

²⁰ Lásd többek között BBC: www.bbc.com/news/world-middle-east-28862268; CNN: <https://edition.cnn.com/2014/08/19/world/meast/isis-james-foley/index.html>; ABC News: <https://abcnews.go.com/Blotter/james-foley-video-appears-show-beheading-journalist-missing/story?id=25043593>; Le Monde: www.lemonde.fr/proche-orient/article/2014/08/20/les-zones-d-ombre-de-l-enlevement-du-journaliste-americain-james-foley_4473986_3218.html

nagyon korlátozottan. 2014-ben például három fiatal lány hagyta félbe középiskolai tanulmányait Denverben. A tizenéves lányokat Frankfurtban tartóztatták fel, Szíriába tartottak, hogy csatlakozzanak az ISIS erőfeszítéseikhez.²¹

Az Európai Unió terrorizmusnak leginkább kitett államainak büntetőjogi szabályozása az online terrorista tartalmakkal kapcsolatosan

A terrorizmus globális volta miatt ma már a nemzeti bűnügyi szervek önmagukban nem képesek azt feltartóztatni. Szükséges a nemzetközi kooperáció a nyomozás és akár a bírósági eljárás, büntetés-végrehajtás területén is. Ez különösen igaz Európában, és még inkább az Európai Unióban, ahol a terrorizmus a migráció és a mozgásszabadság következtében gyakran számos államot együttműködésre készítet.²² Összességében azonban még mindig elmondható, hogy „a terrorizmus elleni küzdelem területén szükséges intézkedések egyes esetekben a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozó nemzetbiztonság területét érintik”.²³ Vagyis az államok a terrorista cselekményeket továbbra is államellenes bűncselekménynek, tehát nemzetbiztonsági kérdésnek tekintik, amely területen érthető módon kizárólagos szuverenitásukat fenn kívánják tartani.

A terrorista cselekmények elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonása ráadásul minden esetben valamelyik joghatósággal rendelkező állam nemzeti büntető törvénykönyvének tényállása alapján történik. A tanulmány elsősorban az Európai Unióra fókuszál, így a terrorizmusnak leginkább kitett tagállamok megoldásait tekintti át a továbbiakban.

A német szabályozás

A német büntetőjogi szabályozásban gyakorlatilag nincs önálló *actus reusa* a terrorista akcióknak. Ehelyett a német büntető törvénykönyv a terrorista csoportok alapítását teszi meg bűncselekménynek.²⁴ Ezalatt olyan csoportokat ért a jogalkotó, amelyeknek a célja erőszakos bűncselekmények elkövetése²⁵ azzal a sajátos szándékkal, hogy a lakosságot megfélemlítsék, hatóságot, állami szervet erőszak alkalmazásával vagy azzal való fenyegetéssel kényszerítsenek, vagy megdöntsék az állam politikai, alkotmányos, gazdasági vagy társadalmi berendezkedését.²⁶ Ez a tényállás önmagában nem tűnik alkalmasnak az online terrorista tartalmak üldözéséhez, a törvény bünteti a csoportnak nyújtott támogatást, illetve a toborzást.²⁷ Ez utóbbi fordulat

²¹ BRUMFIELD 2014.

²² A migráció és a terrorizmus kapcsolatáról Európában lásd ÉBERHARDT 2019.

²³ Konrád Károly megjegyzése a Bel- és Igazságügyi Tanács (BIÜT) 2020. november 13-ai ülésén. Tudósítás: <https://kormany.hu/hirek/video konferencia-a-bel-es-igazsagugyi-tanacs-soros-ulesen>

²⁴ Deutsch Strafgesetzbuch (StGB), § 129a Bildung terroristischer Vereinigungen.

²⁵ StGB. § 129a (1) 1., 2.

²⁶ StGB. § 129a (2).

²⁷ StGB. § 129a (5).

már lefedhet egyes online terrorista tartalmakat, hiszen az üzenet posztolása, megosztása, illetve a propaganda toborzásra használása tulajdonképpen megféleltethető a normaszövegnek.

A francia szabályozás

A francia *Code pénal* ettől eltérő megközelítést követ, a németnél jóval részletesebb szabályokat tartalmaz. Abban hasonlít azonban, hogy olyan általános bűncselekményeket²⁸ helyez a terrorizmus tényállása alá, amelyeknek „célja a közrend súlyos megsértése megfélemlítés vagy terror által”.²⁹ A tényállás viszont kifejezetten tartalmazza a számítógépes elkövetést is.³⁰ Itt azonban a III. könyvben rögzített, tulajdon elleni bűncselekményekre utal,³¹ amelyeken feltehetőleg nem a szintén itt taglalt lopás,³² sikkasztás³³ jellegű bűntetteket kell érteni, hanem a digitális terrorizmushoz inkább köthető kényszerítést,³⁴ zsarolást,³⁵ csalást, rongálást, károkozást³⁶ és leginkább az automatizált adatfeldolgozáshoz való jogosulatlan hozzáférést.³⁷ bűncselekményeket. Ezek a cselekmények kétségkívül a digitális terrorizmushoz tartoznak, azonban nem az online terrorista tartalmak közé sorolhatók. Az ilyen tevékenységeket itt is inkább a terrorista csoporthoz való tartozás³⁸ alapján lehet büntetni, azonban ezen a ponton a francia jog megkötőbb, abban ugyanis nem jelenik meg sem a toborzás, sem a támogatás.³⁹ Ennek ellenére a terrorista tartalmakat ez a tényállás lefedheti, akkor is, ha az elkövető egyedül ül a számítógépe előtt, fórumokon beszélget terrorista témákról, megismerkedik a robbanószerek készítésével, hiszen így már kapcsolatba hozható egy terrorista szervezettel.⁴⁰ Tehát megfelelő súlyosság esetén a kommentelés, fórumozás, tartalommegosztás is megalapozhatja a felelősségre vonást. Ettől azonban konkrétan jogalapot ad a francia büntető kódex azon online-tartalom-gyártóknak, akik nemcsak érdeklődésből *bevonódnak* a terrorista közegbe, hanem akik a másik oldalon vannak, másokat aktívan *be is vonnak*. Mint előkészületi cselekmény⁴¹ büntetendő, ha az illető fegyverkészítésre, -használatra képez⁴² online, illetve olyan online közösségi vagy más kommunikációs felületet látogat gyakran, amely közvetlenül terrorcselekmények elkövetésére buzdító dokumentumot tartalmaz, vagy

²⁸ Code Pénal (CP) Edition: 2022-02-17, § 421.-1. 1°

²⁹ CP § 421.-1. „[...] pour but de troubler gravement l'ordre public par l'intimidation ou la terreur.”

³⁰ CP § 421.-1. 2°.

³¹ CP § 421.-1. 2°. „[...] ainsi que les infractions en matière informatique définis par le livre III du présent code.”

³² CP § 311.-1. – § 311.-16.

³³ CP § 314.-1. – § 314.-13.

³⁴ CP § 312.-1. – § 312.-9.

³⁵ CP § 312.-10. – § 312.-12.

³⁶ CP § 322.-1. – § 322.-17.

³⁷ CP § 323.-1. – § 323.-7.

³⁸ CP § 421.-2.-1.

³⁹ CP § 421.-2.-1. „Constitue également un acte de terrorisme le fait de participer à un groupement formé ou à une entente établie en vue de la préparation, caractérisée par un ou plusieurs faits matériels, d'un des actes de terrorisme mentionnés aux articles précédents.”

⁴⁰ ALIX 2014.

⁴¹ CP § 421.-2.-6. I.

⁴² CP § 421.-2.-6. I. 2° (b).

azokat helyesli.⁴³ Ez a fordulat pedig már teljesen egyértelműen az online terrorista tartalmak kriminalizálását jelenti.

A spanyol szabályozás

A spanyol *Código Penal* szintén egészen széleskörűen taglalja a terrorista bűncselekményeket. Itt is beilleszthetők a korábbi logika alapján az online terrorista tartalmak a terrorista szervezet támogatását, szervezését, irányítását kriminalizáló tényállásba,⁴⁴ illetve büntethető még az ilyen elkövetés a terrorista szervezetben való aktív részvétel bűncselekmény alatt is.⁴⁵ A terrorizmus fogalma itt sem tér el a korábbiaktól, az általános bűncselekményekhez társított speciális cél az, ami itt is megjelenik.⁴⁶ Annyi különbséget azért érdemes kiemelni, hogy a spanyol szabályozás nem a megfélemlítés kifejezést használja, hanem a köznyugalom súlyos megzavarása⁴⁷ és a lakosságot vagy annak egy részét érintő rémületkeltés⁴⁸ – terrorállapot – jelenik meg. A számítógépes, digitális terrorista cselekmények szintén szerepelnek a büntető törvénykönyvben.⁴⁹ A *Código Penal* bünteti azon elkövetőket, akik olyan toborzási, indoktrinálási vagy képzési tevékenységet végeznek, amely célja vagy tartalma miatt alkalmas arra, hogy embereket terrorista szervezethez vagy csoportozhoz való csatlakozásra buzdítson.⁵⁰ Érdekes eleme a szabályozásnak, hogy amennyiben a terrorista szervezet támogatása gondatlanságból történt, az is büntetendő cselekménynek minősül.⁵¹ Így például nem zárható ki az sem, hogy egy online platform üzemeltetője is felelősségre vonható legyen, amennyiben súlyos gondatlanságból eredően nem ellenőrizte és távolította el a terrorista tartalmat az általa kezelt felületről. A spanyol büntetőjog fellép ráadásul azokkal szemben is, akik nyilvánosan dicsőítik a terrorista akciókat vagy azok elkövetőit, illetve becsmérlik azok áldozatait.⁵² Az ilyen cselekmények súlyosabban büntetendők, ha a nyilvánosság számára a médiában, az interneten vagy elektronikus hírközlési szolgáltatásokon keresztül hozzáférhető szolgáltatások vagy tartalmak terjesztésével vagy információk technológiák felhasználásával hajtották végre őket.⁵³ Ez azért is lényeges, mert ez már az olyan online, digitális tartalmakat is terroristának titulálja, amelyek tulajdonképpen még csak a szimpatizálás fázisában vannak, de konkrét elköteleződést nem feltétlenül érez az elkövető. A spanyol szabályozás annyira előremutató, hogy az online terrorista tartalmak eltávolításának már büntető jogszabályba foglalt keretet ad. Kijelenti ugyanis, hogy

⁴³ CP § 421.-2.-6. 1. 2° (c).

⁴⁴ Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal (CÓP) § 572. (1).

⁴⁵ CÓP § 572. (2).

⁴⁶ CÓP § 573.

⁴⁷ CÓP § 573. (1) 2. a. „Alterar gravemente la paz pública.”

⁴⁸ CÓP § 573. (1) 4. a. „Provocar un estado de terror en la población o en una parte de ella.”

⁴⁹ CÓP § 573. (1) 5. a.

⁵⁰ CÓP § 577. (2).

⁵¹ CÓP § 577. (3).

⁵² CÓP § 578. (1).

⁵³ CÓP § 578. (2).

„ha a bűncselekményt az interneten vagy elektronikus hírközlési szolgáltatásokon keresztül elérhető szolgáltatásokon vagy tartalmakon keresztül követték el, a bíró vagy a bíróság elrendelheti a tiltott tartalom vagy szolgáltatás eltávolítását. Emellett elrendelheti a tárhelyszolgáltatókat a jogellenes tartalom eltávolítására, a keresőmotorokat a rájuk mutató linkek eltávolítására, az elektronikus hírközlési szolgáltatókat pedig a jogellenes tartalomhoz vagy szolgáltatáshoz való hozzáférés megakadályozására”.⁵⁴

Azok cselekménye is büntetendő, akik nyilvánosan olyan üzeneteket vagy jelszavakat terjesztenek, amelyek céljuk vagy tartalmuk alapján alkalmasak arra, hogy másokat terrorista cselekmények elkövetésére buzdítsanak.⁵⁵ Elmondható tehát, hogy az online terrorista tartalmak kriminalizálása terén a spanyol *Código Penal* egészen részletes, számos elkövetési formára, illetve a tartalom eltávolítására is kiterő példát ad.

Az Európai Unió rendeleti jogalkotása az online terrorista tartalmak eltávolításának szabályairól

Az online terrorista tartalmak azonban nincsenek figyelemmel az államok hatáira.⁵⁶ Elég arra gondolni, hogy egy megosztott videót, feltöltött posztot másodperceken belül a világon bárhol meg lehet tekinteni. A rendvédelmi, nyomozati szerveknek a feladata a kiberbűnözés felderítése,⁵⁷ azonban ez az eltérő nemzeti szabályozások miatt gyakran nehézségekbe ütközik.⁵⁸ Ezért is jelent előrelépést, hogy az Európai Unió területén fokozott figyelem és együttműködés irányul a radikalizmus és a terrorizmus visszaszorítására.⁵⁹ Evégből az Unió létrehozta a szélsőséges internetes tartalmakkal foglalkozó egységét (EU IRU), amely az Europolon belüli testületként azonosítja az online terrorista tartalmakat, illetve tanácsot ad a tagállamoknak a hasonló kérdésekben.⁶⁰ 2015-ben állította fel a radikalizálódással foglalkozó információs hálózatot (RAN)⁶¹ és az Európai Unió Internetfórumát.⁶² Mindkét kezdeményezés szakértőket, rendőröket, tudósokat összehozó hálózat, amelynek fő feladata a párbeszéd és a tapasztalatok megosztása. Miután a közelmúltban számos tagállam ellen irányult terrorista támadás, „az EU úgy járul hozzá polgárai védelméhez, hogy

⁵⁴ Cóp § 578. (4) „Si los hechos se hubieran cometido a través de servicios o contenidos accesibles a través de internet o de servicios de comunicaciones electrónicas, el juez o tribunal podrá ordenar la retirada de los contenidos o servicios ilícitos. Subsidiariamente, podrá ordenar a los prestadores de servicios de alojamiento que retiren los contenidos ilícitos, a los motores de búsqueda que supriman los enlaces que apunten a ellos y a los proveedores de servicios de comunicaciones electrónicas que impidan el acceso a los contenidos o servicios ilícitos [...]”

⁵⁵ Cóp § 579. (1).

⁵⁶ LOPEZ-MÁRD-FENNER 2019.

⁵⁷ Vö. SIMON 2018.

⁵⁸ GYARAKI 2019: 98.

⁵⁹ Lásd: www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/preventing-radicalisation/

⁶⁰ Lásd: www.europol.europa.eu/about-europol/eu-internet-referral-unit-eu-iru

⁶¹ Lásd: https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran_hu

⁶² Lásd: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation/prevention-radicalisation/terrorist_hu

a tagállamok közötti együttműködés és koordináció fő fórumaként működik”.⁶³ Az online terrorista tartalmak jogi szabályozása két aspektusban merült fel: egyrészt megelőzésük, másrészt eltávolításuk kapcsán.⁶⁴

Az Európai Bizottság 2018-ban tett javaslatot az online terrorista tartalmak megelőzését célzó rendelet megalkotására.⁶⁵ A javaslat nívuma, hogy eltért a korábbi, szolgáltatói önszabályozáson alapuló rendszertől, így a keretet kötelezettségi alapokra helyezte, vagyis az érintett tárhelyszolgáltatóknak hatósági tartalomeltávolításra való felszólításnak kell eleget tenniük.⁶⁶ Eddig is az internetes platformok felelőssége volt, hogy megvédjék a felhasználókat a terrorista tartalmaktól, azonban az önkéntes intézkedéseik nem bizonyultak elégségesnek.⁶⁷

A rendeleti szabályozás 2021 tavaszán valósulhatott meg, amikor az Európai Parlament és a Tanács elfogadta az online terrorista tartalom terjesztésével szembeni fellépésről szóló határozatát.⁶⁸ Érdekes módon a rendeleti szabályozás alapjául az Unió az egységes digitális piac zavartalan működésének biztosítását jelölte meg.⁶⁹ Erre feltehetőleg azért volt szükség, mert a terrorizmus szoros kapcsolatban áll a nemzetbiztonság és a közrend fenntartásával, amely viszont az EUSZ alapján át nem ruházott hatáskörként a tagállamok kizárólagos feladata maradt.⁷⁰ A belső piac azonban az unió és a tagállamok megosztott hatásköre alá tartozik,⁷¹ így mindkét fél élhet jogalkotással ezen a területen.⁷² Az uniós szabályozás szükségét az indokolja, hogy „a digitális egységes piac zökkenőmentes működésének az online terrorista tartalom terjesztésével szembeni fellépés révén történő biztosítását a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani, az Unió szintjén azonban terjedelme és hatásai miatt e cél jobban megvalósítható”.⁷³ Az érvelés szerint az online terrorista tartalmak szabályozása az egységes digitális piachoz kapcsolódik, mivel

„súlyos negatív következményekkel jár [...] az ilyen tartalomnak tárhelyet biztosító online szolgáltatók számára is, mivel alássa felhasználók bizalmát, és károsítja üzleti modelljüket. Központi szerepükre és az általuk nyújtott szolgáltatásokhoz kapcsolódó technológiai eszközökre és képességekre tekintettel a tárhelyszolgáltatóknak különösen fontos társadalmi felelőssége van a tekintetben, hogy szolgáltatásaikat megvédjék a terroristák általi visszaélésektől, és segítséget nyújtsanak a szolgáltatásaik révén online terjesztett terrorista tartalommal szembeni fellépéshez”.⁷⁴

⁶³ Lásd: www.consilium.europa.eu/hu/policies/against-terrorism/

⁶⁴ Lásd: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation/prevention-radicalisation/terrorist-content-online_hu

⁶⁵ Európai Bizottság COM(2018) 640 final.

⁶⁶ ROBINSON 2018: 239.

⁶⁷ KUCZERAWY 2018: 2.

⁶⁸ 2021/784 európai parlamenti és tanácsi (EU) rendelet (a továbbiakban: Rendelet).

⁶⁹ Rendelet preambuluma (1).

⁷⁰ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (EUSZ), 4. cikk (2).

⁷¹ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (EUMSZ), 4. cikk (2) a).

⁷² EUMSZ 2. cikk (2).

⁷³ Rendelet preambuluma (50).

⁷⁴ Rendelet preambuluma (5).

Ugyanakkor még a preambulum második pontjában kiemeli a rendelet, hogy az uniós szabályozás mellett elengedhetetlen a tagállami stratégiák kidolgozása is.⁷⁵ Összhangban a fentiekkel, lényeges mögöttes alapelvként jelenik meg, hogy a jogi szabályozás mellett a tárhelyszolgáltatók együttműködése és önkéntes intézkedései is fontosak, illetve, hogy az alapjogok tiszteletben tartása elengedhetetlen követelmény.⁷⁶

A rendelet normatív része a tárgyi hatály megjelölésével kezdődik. Olyan tárhelyszolgáltatásokkal való visszaélések tartoznak a rendelet szabályozása alá, amelyeknek a célja terrorista tartalom nyilvános terjesztése.⁷⁷ Ilyen tartalomnak minősül az, amely terrorista bűncselekmény elkövetésére bujt fel azok dicsőítésével, annak reális veszélyével, hogy a bűncselekményt akár el is követhetik,⁷⁸ illetve amely egy személyt vagy csoportot bűncselekmény elkövetésére⁷⁹ vagy terrorista csoport tevékenységében való közreműködésre, részvételre hív fel.⁸⁰ Ide tartoznak még azok a tartalmak, amelyek útmutatást vagy képzést adnak robbanóanyagok, fegyverek elkészítésére és alkalmazására,⁸¹ de az is, ha a terrorista cselekmény elkövetésével fenyeget a tartalom készítője.⁸² Kiveszi azonban a rendelet ebből a körből a tudományos, oktatási célú, újságírói és művészeti tárgyú tartalmakat, sőt, meglepő módon a politikai viták részét képező vitatható állásfoglalásokat is.⁸³

A személyi hatály az unió területén működő tárhelyszolgáltatókra terjed ki, abban az esetben, ha nyilvánosan terjesztenek információt.⁸⁴ Behelyettesítve a definíciókat, a tárhelyszolgáltató a távolról, elektronikus úton információs társadalom szolgáltatását⁸⁵ nyújtó személy, aki a tartalomszolgáltató (vagyis az információt szolgáltató felhasználó)⁸⁶ kérésére a szolgáltatott információt elektronikusan tárolja vagy nyilvánosan terjeszti.⁸⁷ A nyilvános terjesztés az információ hozzáférhetővé tétele potenciálisan korlátlan számú személy számára.⁸⁸ Ezt egy egyszerű példával megvilágítva egy Facebookon közzétett terrorista uszítást tartalmazó bejegyzés esetén a tárhelyszolgáltató a Facebook, a tartalomszolgáltató a bejegyzést író felhasználó, a nyilvános terjesztés pedig a poszt megosztása, elérhetővé tétele. Összegezve tehát a személyi hatály ebben a példában a tárhelyszolgáltatóra, a Facebookra vonatkozik. Fontos kiemelni azonban, hogy az interperszonális, vagyis nem nyilvános kommunikációra, így az elektronikus levelezésre, privát üzenetekre vagy felhőszolgáltatásokra a rendelet hatálya főszabály szerint nem terjed ki.⁸⁹ A tárgyi és a személyi hatály mellett megjegyzendő, hogy a rendeletet csak 2022. június 7. óta

⁷⁵ Rendelet preambuluma (2).

⁷⁶ Rendelet preambuluma (3), (9), (10).

⁷⁷ Rendelet 1. cikk (1).

⁷⁸ Rendelet 2. cikk (7) a).

⁷⁹ Rendelet 2. cikk (7) b).

⁸⁰ Rendelet 2. cikk (7) c).

⁸¹ Rendelet 2. cikk (7) d).

⁸² Rendelet 2. cikk (7) e).

⁸³ Rendelet 1. cikk (3).

⁸⁴ Rendelet 1. cikk (2).

⁸⁵ 2015/1535 európai parlamenti és tanácsi (EU) irányelv (2015. szeptember 9.) 1. cikk (1) b).

⁸⁶ Rendelet 2. cikk (2).

⁸⁷ Rendelet 2. cikk (1).

⁸⁸ Rendelet 2. cikk (3).

⁸⁹ WAHL 2021: 96.

kell alkalmazni.⁹⁰ Ez a terrorista tartalmak terjesztésével kapcsolatban alapvetően két fő intézkedést jelöl meg: az egyik az eltávolítási végzés,⁹¹ ami hatósági hatáskör,⁹² a másik pedig a konkrét intézkedések,⁹³ amelyek a tárhelyszolgáltató – szabályozott – önszabályozásához kapcsolhatók.

Az eltávolítási végzések

Az eltávolítási végzések kibocsátására minden tagállam illetékes hatóságának hatásköre ki kell terjedjen.⁹⁴ A végzés kötelezi a tárhelyszolgáltatót, hogy a megjelölt tartalmat eltávolítsa, vagy hozzáférhetetlenné tegye.⁹⁵ Formanyomtatványon,⁹⁶ elektronikusan⁹⁷ kell eljuttatni a kapcsolattartó pontnak, a tárhelyszolgáltatónak pedig mihamarabb, de legfeljebb egy órán belül teljesítenie kell a benne foglaltakat.⁹⁸ A végzésben azonosítható módon meg kell jelölni az eltávolítandó tartalmat,⁹⁹ és részletes indokolást kell adni arról, hogy miért minősül terrorista tartalomnak.¹⁰⁰ Erre azért is van szükség, mert az unió nagy hangsúlyt fektetett az alapjogvédelemre és a jogállami követelményekre.¹⁰¹ Ennek megfelelően a tárhely- és a tartalomszolgáltatót is megilleti a panaszjog, vagyis hogy a végzést bírói úton megtámadhassa.¹⁰² Ha azonban a fellebbezésre rendelkezésre álló idő letelt, a végzés jogerőre emelkedik,¹⁰³ vagyis onnantól nem megtámadható.

A tagállamok közötti együttműködés jegyében határokon átnyúló eltávolítási végzés is kiadható. Ez alatt azt kell érteni, hogy amennyiben egy nemzeti hatóság terrorista tartalmat észlel, de a tárhelyszolgáltató ezen államban sem székhellyel, sem jogi képvisellel nem rendelkezik, a hatóság mintegy extraterritoriális jelleggel kötelezheti a tartalom eltávolítására. Viszont az extraterritoriális jelleg miatt ezeknél számos eltérés jelenik meg a rendes végzésekhez képest. Az egyik ilyen, hogy a végzést a székhelyállam¹⁰⁴ hatóságának is meg kell küldeni,¹⁰⁵ egy másik pedig az, hogy ugyan a tárhelyszolgáltatónak el kell távolítania a tartalmat, szintén egy órán belül,

⁹⁰ Rendelet 24. cikk.

⁹¹ Rendelet 3–4. cikk.

⁹² WAHL 2021: 95.

⁹³ Rendelet 5. cikk.

⁹⁴ Az illetékes hatóságok kijelölése a tagállam kötelessége a 12. cikk alapján. A tagállamnak biztosítania kell, hogy a kijelölt hatóság megfelelő hatáskörrel és erőforrásokkal rendelkezzen a feladatok végrehajtására (13. cikk). A 14. cikk alapján pedig lehetővé kell tenniük a tárhelyszolgáltatókkal, a többi hatósággal és az Európával való hatékony együttműködést.

⁹⁵ Rendelet 3. cikk (1).

⁹⁶ Rendelet 3. cikk (4).

⁹⁷ Rendelet 3. cikk (5).

⁹⁸ Rendelet 3. cikk (2).

⁹⁹ Rendelet 3. cikk (4) b).

¹⁰⁰ Rendelet 3. cikk (4) c).

¹⁰¹ Vö. Rendelet preambuluma (3), (33).

¹⁰² Rendelet 9. cikk (1), (2).

¹⁰³ Rendelet 3. cikk (9).

¹⁰⁴ Ahol a tárhelyszolgáltató székhelye található, ahol jogi képvisellel rendelkezik vagy letelepedett.

¹⁰⁵ Rendelet 4. cikk (1).

de biztosítani kell, hogy a tartalom szükség esetén visszaállítható legyen.¹⁰⁶ Erre azért van szükség, mert a székhelyállam hatósága 72 órán belül saját kezdeményezésére – vagyis diszkrecionális jelleggel – megvizsgálhatja, hogy a végzés súlyosan vagy nyilvánvalóan sérti-e a rendelet vagy az alapjogi charta¹⁰⁷ által garantált alapjogokat.¹⁰⁸ Ilyen felülvizsgálatot kérhet a székhelyállam hatóságától a tárhelyszolgáltató és a tartalomszolgáltató is a végzés kézhezvételétől számított 48 órán belül, amely kérelmet indokolással kell ellátnia.¹⁰⁹ A meghozott végzést a székhelyállam hatósága haladéktalanul közölni köteles az eltávolítási végzést hozó állam hatóságával, a tárhelyszolgáltatóval és a tartalomszolgáltatóval (ez utóbbival csak akkor, ha ő kezdeményezte a felülvizsgálatot).¹¹⁰ Ha ez jogsértést állapít meg, akkor az eltávolítási végzés hatályát veszti,¹¹¹ és a tárhelyszolgáltató köteles visszaállítani a tartalmat.¹¹²

Konkrét intézkedések

A terrorista tartalmak elleni fellépés másik pillére a „konkrét intézkedések” elnevezés alatt futó tárhelyszolgáltatói önszabályozást jelenti. Ez ugyan valóban relatív önállóságot és diszkrecionalitást jelent, azonban a keretrendszert a rendelet határozza meg. Konkrét intézkedéseket nem minden tárhelyszolgáltatónak, hanem csak a terrorista tartalomnak kitett szolgáltatóknak kell foganatosítaniuk. Ezt a minőséget az illetékes hatóság határozata mondja ki,¹¹³ amely határozat meghozataláról a tárhelyszolgáltatót értelemszerűen értesíteni köteles.¹¹⁴ Az ilyen tárhelyszolgáltatóknak tehát olyan rendelkezéseket kell befoglalniuk a szerződési feltételeikbe, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy konkrét intézkedésekkel élve¹¹⁵ megvédjék szolgáltatásaikat a terroristák nyilvános tartalomterjesztéseivel szemben.¹¹⁶ „A konkrét intézkedések megválasztásáról a tárhelyszolgáltató dönt. Ezek az intézkedések a következők közül egyre vagy többre terjedhetnek ki.”¹¹⁷ kapacitásépítés a jogellenes tartalom eltávolítására,¹¹⁸ felhasználói jelentés vagy megjelölés lehetővé tétele,¹¹⁹ felhasználói

¹⁰⁶ Rendelet 4. cikk (2).

¹⁰⁷ Lásd *Az Európai Unió Alapjogi Chartája* 2012/C 326/02.

¹⁰⁸ Rendelet 4. cikk (3).

¹⁰⁹ Rendelet 4. cikk (4).

¹¹⁰ Rendelet 4. cikk (6).

¹¹¹ Rendelet 4. cikk (6).

¹¹² Rendelet 4. cikk (7).

¹¹³ Rendelet 5. cikk (4) a).

¹¹⁴ Rendelet 5. cikk (4) b).

¹¹⁵ Rendelet 5. cikk (2).

¹¹⁶ Rendelet 5. cikk (1).

¹¹⁷ Rendelet 5. cikk (2).

¹¹⁸ Rendelet 5. cikk (2) a): „megfelelő technikai és operatív intézkedések vagy kapacitások, így például megfelelő személyzet vagy technikai eszközök a terrorista tartalom azonosítására és haladéktalan eltávolítására vagy hozzáférhetetlenné tételére.”

¹¹⁹ Rendelet 5. cikk (2) b): „a feltételezett terrorista tartalom tárhelyszolgáltatónak történő jelentésére vagy megjelölésére szolgáló, könnyen hozzáférhető és felhasználóbarát mechanizmusok a felhasználók számára.”

tudatosság fokozása¹²⁰ vagy bármilyen egyéb intézkedés.¹²¹ Az eszközök megválasztása tehát opcionális. Konjunktív azonban a garanciális feltételek listája, amelyek a tartalomszűréskor irányadók: hatékonyak,¹²² célzottak és arányosak,¹²³ a felhasználók alapjogait és érdekeit tiszteletben tartónak kell lenniük,¹²⁴ továbbá „körültekintően és megkülönböztetéstől mentesen kell őket alkalmazni”.¹²⁵ Megjelenik az az elvárás is, hogy amennyiben a filterfunkciót technikai intézkedések biztosítják, úgy ezek felett legyen humán kontroll.¹²⁶

A tárhelyszolgáltatók kötelesek megőrizni a konkrét intézkedésekkel kapcsolatos és az eltávolítási végzés alapján eltávolított tartalmat és kapcsolódó adatot,¹²⁷ főszabály szerint hat hónapig.¹²⁸ Ennek kettős célja van. Egyrészt egy felülvizsgálati eljárás, panasz esetén,¹²⁹ másrészt a „terrorista bűncselekmények megelőzéséhez, felderítéséhez, nyomozásához és a vádeljárás lefolytatásához” szükség lehet az adatokra.¹³⁰

A jogorvoslati lehetőségekről már volt szó az eltávolítási végzésekkel kapcsolatban. A felülvizsgálat másik ágát a panaszkezelési mechanizmusok adják. A különbség a kettő között, hogy a jogorvoslati lehetőség a hatósági eltávolítási végzéssel szemben, míg a panasz a tárhelyszolgáltató konkrét intézkedésével szemben alkalmazható. A tárhelyszolgáltatónak ugyanis biztosítania kell, hogy a tartalomszolgáltató hozzáférhető mechanizmus keretében panaszt nyújthasson be, és kérhesse a tartalom visszaállítását.¹³¹ A panaszt ráadásul haladéktalanul ki is kell vizsgálnia.¹³² Ahhoz természetesen, hogy panasszal élhessen a tartalomszolgáltató, az is szükséges, hogy a tartalom eltávolításáról megfelelő tájékoztatást kapjon a tárhelyszolgáltatótól.¹³³ Ezek a garanciális szabályok a tárhelyszolgáltatók és az illetékes hatóságok átláthatóságának követelményét is jelzik.¹³⁴

Végül szólni érdemes arról, hogy a rendelet a végrehajtás hatékonysága érdekében az államokra hagyja, hogy a szabályainak tárhelyszolgáltató általi megsértése esetén

¹²⁰ Rendelet 5. cikk (2) c): „a szolgáltatásaiban a terrorista tartalommal kapcsolatos tudatosság növelését célzó bármely egyéb mechanizmusok, például a felhasználók moderálására szolgáló mechanizmusok.”

¹²¹ Rendelet 5. cikk (2) d): „minden egyéb olyan intézkedés, amelyet a tárhelyszolgáltató megfelelőnek tart a szolgáltatásaiban a terrorista tartalom elérhetőségével szembeni fellépésre.”

¹²² Rendelet 5. cikk (3) a): „hatékonyaknak kell lenniük a tekintetben, hogy csökkenteniük kell a tárhelyszolgáltató szolgáltatásai terrorista tartalommal való kitettségének szintjét.”

¹²³ Rendelet 5. cikk (3) b): „célzottaknak és arányosoknak kell lenniük, figyelembe véve különösen a tárhelyszolgáltató szolgáltatásai terrorista tartalommal való kitettségének szintjét, súlyosságát, valamint a tárhelyszolgáltató technikai és operatív képességeit, pénzügyi erejét, a szolgáltatásait igénybe vevő felhasználóinak a számát és az általuk szolgáltatott tartalom mennyiségét.”

¹²⁴ Rendelet 5. cikk (3) c): „alkalmazásuk során teljes mértékben figyelembe kell venni a felhasználók jogait és jogos érdekét, különösen a felhasználóknak a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadságához, a magánélet tiszteletben tartásához és a személyes adatok védelméhez való alapvető jogát.”

¹²⁵ Rendelet 5. cikk (3) d).

¹²⁶ Rendelet 5. cikk (3).

¹²⁷ Rendelet 6. cikk (1).

¹²⁸ Rendelet 6. cikk (2).

¹²⁹ Rendelet 6. cikk (1). a).

¹³⁰ Rendelet 6. cikk (1). b).

¹³¹ Rendelet 10. cikk (1).

¹³² Rendelet 10. cikk (2).

¹³³ Rendelet 11. cikk.

¹³⁴ A tárhelyszolgáltatónak ennek megfelelően a szerződési feltételeiben egyértelműen jeleznie kell a tartalomeltávolítás szabályait, illetve éves átláthatósági jelentést kell tennie (7. cikk), míg az illetékes hatóságnak szintén éves átláthatósági jelentésben kell számot adnia a tevékenységéről (8. cikk).

szankciókat határozzanak meg, amelyeknek hatékonyak, arányosnak és visszatartó erejűnek kell lenniük.¹³⁵ Tekintettel arra, hogy regionális kihívásról van szó, ahol ténylegesen elkerülhetetlen az államok együttműködése, különösen jelentőségteljes az Európai Unió rendeleti szabályozása. A rendelet alkalmazása még kérdéses, hiszen számos pontja van, amelynek gyakorlatba ültetése nehézkes lehet. Gondot okozhat például az eltávolítási végzések egy órán belüli teljesítése, de kérdéses lehet az is, hogy a hatóságoknak lesz-e elég kapacitásuk arra, hogy egy ilyen masszív adathalmazt hatékonyan ellenőrizzenek, sőt, az észlelt terrorista tartalmak mindegyikénél kitöltsék a formanyomtatványt, amelyben ráadásul alapos indokolást is kell tenniük. Ahhoz, hogy ténylegesen működhessen ilyen volumenben a tartalom-ellenőrzés, mindenképpen szükséges lesz technológiai megoldások, nevezetesen a mesterséges intelligencia és a gépi tanulás technológiájának alkalmazása. Ugyanakkor az így szerzett eredmények ellenőrzése és az eltávolítási végzések kiállítása, különösen az indokolási kötelezettség miatt, így is hatalmas emberi erőforrást igényelhet. Valószínű, hogy az online tartalmakkal szembeni fellépés tényleges gerince a tárhelyszolgáltató önszabályozása és az általa alkalmazott intézkedések maradnak. Ugyanakkor itt sem kerülhető ki ugyanaz a probléma: csak a technológia és az algoritmusok segítségével lehet ekkora adatmennyiséget ténylegesen szűrni, de ebben az esetben is a humán kontroll biztosítása a rendeletből fakadó kötelezettség. Mindenképpen elismerendő azonban a közösségi törekvés, hiszen egy egységesebb fellépésre ad lehetőséget, harmonizációra kényszeríti a tagállamokat, és kooperációra ösztönzi a nemzeti hatóságokat. Arról nem is beszélve, hogy kifejezetten nagy hangsúlyt fektet a garanciák biztosítására, így az alapvető jogok, különösen a szólásszabadság védelmére. A jogállamiság jegyében a transzparencia, a tájékoztatás és a felülvizsgálatra, panaszra való jog mindenképpen üdvözlendő elemei a szabályozásnak. Az, hogy a rendelet valóban teljesíti-e majd az elvárásokat, vagy csupán egy újabb bürokratikus adminisztrációs és formai nyűg lesz mind a hatóságok, mind a tárhelyszolgáltatók számára, az alkalmazás során szerzett tapasztalatok alapján lesz eldönthető.

Összegzés

A terroristák azokat a jellemzőket használják ki az internet és a közösségi média esetében, amelyek ezeknek a közegeknek a hatalmas újításai és előnyei. Idetartozik az, hogy globálisan és közvetlenül hozzáférhető, a tartalmat leggyakrabban szerkesztői ellenőrzés nélkül, szabadon lehet készíteni és közzétenni. Gyakorlatilag teljes anonimitást biztosítanak, mégis lehetővé teszik a globális hálózat és egy hatékony kommunikációs rendszer kiépítését. Mivel az internet és a közösségi platformok a szabad véleménynyilvánítás és az információ szabad áramlásának támogatására jöttek létre, kezdetben gyakorlatilag nem létezett tartalomszűrés.

Az internethasználat képes volt megteremteni vagy legalábbis lényegesen leegyszerűsíteni a terrorista szervezet egyes sejtjei, illetve a tagok és a frissen toborzott jelöltek közti kapcsolattartást. Ez tette lehetővé, hogy az ISIS európai fiatalokat

¹³⁵ Rendelet 18. cikk (1).

toborozzon a közel-keleti harcokhoz vagy akár az európai merényletekhez, illetve az online terrorista tartalmakkal a megfélemlítés sokkal hatékonyabban juthat el a távoli társadalmakba is, adott esetben akár élő közvetítéssel is. Mindkét eredményben hatalmas szerepe volt és van a közösségi médiának. Egyrészt az algoritmikus felhasználói élményt szolgáló, de lényegében izolálást és extremitást kiváltó működési módjuk miatt, másrészt pusztán a nagy és globális felhasználói lefedettség, valamint a kezelés, a tartalomgyártás és -megosztás egyszerűsége miatt is könnyen katalizátora lehetett a terrorizmus globális jelenségé válásának.

Bár az egyes nemzeti büntetőjogi szabályozások eltérő gyakorlatot alkalmazhatnak, az Európai Unió egyértelműen a klasszikus terrorizmus és az online terrorista tartalmak eltérő szabályozása mellett foglalt állást. Következésképpen az online terrorista tartalmak az uniós álláspont szerint inkább megelőzik, illetve követik a terrorista cselekmények tényleges végrehajtását, így külön jogi szabályozást kaptak, méghozzá rendeleti úton. A korábbi, teljesen önszabályozáson alapuló rendszert egy szigorúbb, gyorsabbnak és hatékonyabbnak szánt megoldás váltotta fel, amelynek értelmében a nemzeti hatóságok is kötelesek az online terrorista tartalmakra eltávolítási végzést kiadni. Ugyanakkor a tárhelyszolgáltatók önszabályozása is megmaradt, de sokkal szigorúbb keretek mellett, illetve komolyabb tartalmi és garanciális elvárásokat társítottak a konkrét intézkedésekhez. Lényeges eleme a szabályozásnak, hogy tisztázza a határon átnyúló ügyeket és a hatóságok együttműködését, illetve hogy nagy hangsúlyt fektet az alapjogvédelemre és a jogállamiság garanciáira.

Összességében azonban elmondható, hogy túlságosan nagy előrelépés nem várható az uniós rendelethez. Az bizonyos, hogy a jogi fellépésnek már jóval stabilabb alapja van, illetve hogy a hatóságok bevonása és az önszabályozás szigorítása mindenképp nehezebbé teszi majd a terrorista tartalmak online terjesztését. Ugyanakkor a nemzeti hatóságokra ez akkora terhet rakhat, amelynek kezelésére feltehetően az egyes tagállamoknak nem lesz humán erőforrása és megfelelő technológiai infrastruktúrája sem. Rendkívül szoros az eltávolítás határideje is, amelynek betartása gondot okozhat. Problémás lehet még maga az adathalmaz elképzelhetetlenül nagy volumene. A tárhelyszolgáltató oldaláról kérdéses, hogy tud-e megfelelő mennyiségű képzett munkavállalót alkalmazni a kötelező humán kontroll ellátására, illetve a vélhetően megnövekedő panaszok kezelésére. A jogorvoslatok intézése pedig a hatóság oldaláról is hasonló problémákat vethet fel. Nem valószínű az sem, hogy a rendelet érdemben tudná kezelni azt a problémát, hogy a terrorista tartalmak több platformon is közzétehetőek, s amennyiben törlik azokat, kisebb korrekcióval, más felhasználó által is újra feltölthetőek lehetnek. Arról nem is beszélve, hogy nem feltétlen várható el, hogy a nemzeti hatóságok által elkészített lista a terrorista tartalmaknak kitett tárhelyszolgáltatókról valóban maradéktalanul le is fogja fedni az összes potenciálisan érintett platformot. Így az is megeshet, hogy akár új, akár eddig ilyen célra nem használt szolgáltatókra kerülnek át az online terrorista tartalmak.

Mindezek ellenére az uniós erőfeszítés mindenképp értékelendő, és első lépésként megvan az esély arra, hogy érdemben javulhasson, ha nem is nagy mértékben, a terrorista tartalmakkal szembeni fellépés lehetősége. Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy a gyakorlat fényében, esetleg annak részsikerei által támogatva, újabb szabályozási lépések indulnak meg. Kétség sem férhet azonban ahhoz, hogy

önmagában a jogi fellépés nem elegendő, a társadalom nagyobb fokú védelméhez értelemszerűen a szolidaritástudat, a kritikus gondolkodás és az európai értékek tudatosításának erősítésére is szükség van.

Felhasznált irodalom

- ALIX, Julie (2014): Réprimer la participation au terrorisme. *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, 4(4), 849–865. Online: <https://doi.org/10.3917/rsc.1404.0849>
- ALY, Ann – MACDONALD, Stuart – JARVIS, Lee – CHEN, Thomas (2016): Introduction to the Special Issue: Terrorist Online Propaganda and Radicalization. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(1), 1–9. Online: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2016.1157402>
- BEHR, Ines von – REDING, Anais – EDWARDS, Charlie – GRIBBON, Luke (2013): *Radicalisation in the Digital Era: The Use of the Internet in 15 Cases of Terrorism and Extremism*. Brussels and Cambridge: Rand Europe. Online: <https://doi.org/10.7249/RR453>
- BRUMFIELD, Ben (2014): Officials: 3 Denver girls played hooky from school and tried to join ISIS. *CNN*, 2014. október 22. Online: <http://edition.cnn.com/2014/10/22/us/colorado-teens-syria-odyssey/index.html>
- CONWAY, Maura (2017): Determining the Role of the Internet in Violent Extremism and Terrorism: Six Suggestions for Progressing Research. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(1), 77–98. Online: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2016.1157408>
- DUGGAN, Maeve – ELLISON, Nicole B. – LAMPE, Cliff – LENHART, Amanda – MADDEN, Mary (2015): *Social Media Update 2014*. Pew Research Centre: Internet Science and Tech Report. 2015. január 9. Online: www.pewinternet.org/2015/01/09/social-media-update-2014/
- ÉBERHARDT Gábor (2019): Migráció és terrorizmus. *Hadtudományi Szemle*, 12(3), 37–59. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.3.3>
- European Commission (2021): *Terrorist Content Online*. 2021. április. Online: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2021-05/202104_terrorist-content-online_en.pdf
- Europol (2021): *European Union Terrorism Situation and Trend Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Online: <https://doi.org/10.2813/677724>
- Facebook (2017): Facebook, Microsoft, Twitter and YouTube Announce Formation of the Global Internet Forum to Counter Terrorism. *Facebook Newsroom*, 2017. június 26. Online: <https://newsroom.fb.com/news/2017/06/global-internet-forum-to-counter-terrorism/>
- GYARAKI Réka (2019): A kiberbűncselekmények megjelenése és helyzete napjainkban. In MEZEI Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika*. Budapest–Pécs: MTA TK Jogtudományi Intézet – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 83–103.
- KLAUSEN, Jytte (2015): Tweeting the Jihad: Social Media Networks of Western Foreign Fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(1), 1–22, Online: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.974948>

- Kontrát Károly megjegyzése a Bel- és Igazságügyi Tanács (BIÜT) 2020. november 13-ai ülésén. Online: <https://kormany.hu/hirek/videokonferencia-a-bel-es-igazsagugyi-tanacs-soros-ulesen>
- KUCZERAWY, Aleksandra (2018): *The Proposed Regulation on Preventing the Dissemination of Terrorist Content Online: Safeguards and Risks for Freedom of Expression*. [h. n.]: Center for Democracy and Technology. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3296864>
- LOPEZ, Ariana – MÅRD, Sophia – FENNER, Maximilian (2019): Editorial: Summer Issue: Themed Issue on Technology and Law. *Amsterdam Law Forum*, 11(3), 1–2. Online: <https://doi.org/10.37974/ALF.335>
- MACDONALD, Stuart – GIRO CORREIA, Sara – WATKIN, Amy-Louise (2019): Regulating Terrorist Content on Social Media: Automation and the Rule of Law. *International Journal of Law in Context*, 15(2), 183–197. Online: <https://doi.org/10.1017/S1744552319000119>
- ROBINSON, Gavin (2018): The European Commission's Proposal for a Regulation on Preventing the Dissemination of Terrorist Content Online. *Eucrim. The European Criminal Law Associations' Forum*, (4), 234–240. Online: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2018-024>
- SIMON Béla (2018): A rendészeti szervek együttműködése a kiberbűnözés ellen. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 6(1), 36–58.
- WAHL, Thomas (2021): Regulation Addressing the Dissemination of Terrorist Content Passed. *Eucrim. The European Criminal Law Associations' Forum*, (2), 95–97.
- WEIMANN, Gabriel (2004): *www.terror.net: How Modern Terrorism Uses the Internet*. Special Report 116. Washington, D.C.: United States Institute of Peace.

Jogi források

- 2015/1535 európai parlamenti és tanácsi (EU) irányelv (2015. szeptember 9.) a műszaki szabályokkal és az információs társadalom szolgáltatásaira vonatkozó szabályokkal kapcsolatos információszolgáltatási eljárás megállapításáról (kodifikált szöveg)
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/784 rendelete (2021. április 29.) az online terrorista tartalom terjesztésével szembeni fellépésről
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája 2012/C 326/02
- Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata
- Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2007. december 13.)
- Code Pénal (CP) Edition: 2022-02-17, § 421.-1. 1°
- Deutsch Strafgesetzbuch (StGB), § 129a Bildung terroristischer Vereinigungen
- Európai Bizottság (2018): *Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete az online terrorista tartalom terjesztésének megelőzéséről. Az Európai Bizottság hozzájárulása a 2018. szeptember 19–20-i salzburgi vezetői üléshez*. COM(2018) 640 final. Online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d-c0b5b0f-b65f-11e8-99ee-01aa75ed71a1.0013.02/DOC_1&format=PDF
- Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal (CÓP)

Szabó Hedvig¹

A tudomány és a nemzetbiztonsági érdek mint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok tudományos működésének új modellje, különféle tényezők hatása innovációs tevékenységükre a mesterséges intelligencia korában

Science and the National Security Interest as a New Model for the Scientific Operation of Civilian National Security Services, the Impact of Various Factors on Their Innovation in the Age of Artificial Intelligence

2023. április 3-án létrejött a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok közös Tudományos Innovációs Fóruma (TIF). A tudományos munka a TIF megalakulása előtt is szerves része volt a szolgálatok elmúlt évtizedekben változó szervezeti keretek között végzett feladatainak.

A tanulmány bemutatja, hogy milyen rendezőelvek segítették a TIF létrejöttét, valamint a Nemzeti Biztonsági Stratégia által megfogalmazott elvárások hogyan képeződnek le a szolgálatoknál, milyen feladatok, megoldások és képességek (tervezés, reziliencia, együttműködés, innováció) jelentek meg. Az írásom ismerteti továbbá, hogy miért kerül előtérbe a szolgálatok rendszermodelljei közül a kooperatív működés a tudományos területen is, és összefoglalja a TIF célkitűzéseit és a Triple Helix² rendszerben való tudatos közreműködésre való törekvését.

Kulcsszavak: nemzetbiztonsági szolgálatok, tudomány, kooperáció, kutatás, fejlesztés, innováció

¹ C. egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem; doktori hallgató, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, e-mail: szabohedv@gmail.com

² Az egyetem–ipar–kormányzat együttműködése a gazdasági, társadalmi fejlődés érdekében.

On April 3, 2023, the joint Scientific Innovation Forum (TIF) of the civilian national security services was established. Even before the TIF was established, scientific work was an integral part of the services' tasks in the changing organisational framework of the past decades. The paper will describe the organizing principles that helped to create the TIF, and how the expectations of the National Security Strategy have been translated into the services, tasks, solutions and capabilities (planning, resilience, collaboration, innovation). Furthermore, why the services' system models also focus on cooperation in the scientific field. The paper summarises the objectives of the TIF and its ambition to contribute consciously to the Triple Helix system.

Keywords: *national security services, science, cooperation, research, development, innovation*

Bevezető

2022 nyarán a kormány megalakulásával a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok történetében új fejezet kezdődött: 12 év után ismét közös irányítás alá kerültek ezek az egységek. Ezáltal új lehetőség nyílt arra, hogy a hírszerzéssel, az elhárítással, a technológiai kiszolgálással és a kormányzati tájékoztatással foglalkozó szervezet munkatársai együtt gondolkojanak annak érdekében, hogy a nemzetbiztonsági érdek³ érvényesítése megvalósuljon. Az új struktúra kialakítása számos megoldandó feladatot határozott meg, így többek között a – jelen írás szempontjából fontos – tudományos kérdések, a tudományos munka újragondolását.

Mielőtt rátérnék a TIF-fel kapcsolatos konkrétumokra, érdemes áttekinteni, hogyan alakult a szolgálatok tudományos tevékenysége. A Hazai Lászlóné és Dobák Imre *A tudományos munka szerepe a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat életében*⁴ című cikkében már kidolgozott felosztást követve szétválaszthatjuk a szervezetszerű tudományos munkát, az önálló kutatás-fejlesztési tevékenységet és a tudományos munka egyéb kereteit.

A demokratikus keretek között működő szolgálatoknak a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (Nbtv.) 9. §-a alapozta meg a szolgálatok önálló kutatás-fejlesztési tevékenységét, mivel kötelezettségként írta elő, hogy „végezzék a feladataik teljesítéséhez szükséges technikai rendszerek, eszközök beszerzését, kutatását, fejlesztését és az eszközök alkalmazásával kapcsolatos szakmai felkészítést, mindezek érdekében együttműködhetnek egymással és más szervekkel”.

Az idézett szakasz a K+F tevékenységet célorientáltan közelíti meg, hiszen annak érdekében kell végezni kutatást, fejlesztést, hogy az alaptevékenység végrehajtását segítse. Ha ezt az 1995-ös szabályt mai környezetben értelmezzük és az alapkutatás – alkalmazott kutatás – kísérleti fejlesztés hármasába helyezzük, úgy kijelenthető, hogy a jogalkotó az alkalmazott kutatást helyezte előtérbe. Az alapkutatásnak ugyanis nem célja, hogy kilátásba helyezze az új ismeretek közvetlen alkalmazását

³ 1995. évi CXXV. törvény 74. § a).

⁴ HAZAI–DOBÁK 2020.

vagy felhasználását, míg az alkalmazott kutatás az alapkutatás eredményeinek lehetséges hasznosítását, illetve valamely előre kitűzött cél eléréséhez új módszerek vagy eljárások meghatározását szolgálja.⁵

A definíció alapján a szolgálatoknál folyó kutatási tevékenységnek egyértelműen a feladatok teljesítéséhez szükségesnek kell lenniük, ebből következően az előre kitűzött célnak kapcsolódnia kell a szolgálatok jogszabályban meghatározott feladataihoz. A szolgálatok kutatási tevékenysége jogi meghatározottságának tisztázását követően a gyakorlati kérdéseket érdemes áttekinteni, vagyis azt, hogyan működött ez a gyakorlatban.

Alapvetésként kezelhetjük, hogy a szolgálatok feladataik végrehajtása érdekében felhasználták a rendelkezésre álló összes jogszerű lehetőséget, így ha nem voltak ismert megoldások egy-egy adott problémára, a tudomány eszközrendszeréhez nyúl-
tak, és a kutatás, a fejlesztés vagy innovációs módszerek keretén belül állították elő az új megoldásokat. Ezeket némely esetben tudományos együttműködések alapján dolgozták ki, míg más esetekben saját szervezetben belül, gyakorlati megoldásokkal hozták létre a kívánt terméket/szolgáltatást, de egyértelműen önálló kutatási-fejlesztési tevékenység eredményeként.

Stratégiai aspektusok

Míg a hidegháború időszaka alatt az élenjáró védelmi kutatások állami forrásból, állami kutatóközpontokban, katonai célok érdekében folytak, addig a 2000-es évek információs társadalmára az jellemző,⁶ hogy az innováció élvonalában a civil szféra áll, a magántőke felhasználásával zajlik a technológiai fejlesztés. Ez a tendencia a védelmi ipari kutatásokban egyértelműen tetten érhető, és természetesen kihat a nemzetbiztonsági szférára is.

Ugyanakkor az állami szerepvállalás természetesen nem szűnt meg teljesen, hiszen a 2021. évben kiadott *Nemzeti Katonai Stratégiában*⁷ (NKS) az az egyértelmű kormányzati törekvés fogalmazódott meg, hogy a védelmi ipar fejlesztésével változtatson a kialakult helyzeten, és a civil szféra primátusát változtathatóként kezelve a civil szféra kutatási–fejlesztési–innovációs tevékenységéhez közelítse a katonai innovációt.

Ezt bizonyítja az NKS védelmi iparról szóló VI. fejezete, amely szerint

„a védelmi ipar szerepe a nemzetgazdaságban általában sokkal tágabban értelmezendő, mint a védelemhez szükséges eszközök előállítására, mivel a nemzetgazdaságba beágyazódva a hazai kutatás-fejlesztési bázis aktív részét képezi, illetve nagy hozzáadott értékű termékeket képes exportpiacokra is előállítani. Éppen ezért a védelmi ipari kutatás-innováció húzóerőként hat a gazdaság műszaki színvonalára, és a védelmi célokat szolgáló kutatások eredményei a köznap felhasználásban is rövid átfutási idővel megjelennek”.⁸

⁵ *Frascati kézikönyv 2002–2004*: 245. szakasz.

⁶ CSIKI–TÁLAS 2013.

⁷ 1393/2021. (VI. 24) Korm. határozat.

⁸ 1393/2021 (VI. 24) Korm. határozat.

A polgári nemzetbiztonsági szervekkel szemben támasztott elvárásokat nem az NKS, hanem Magyarország *Nemzeti Biztonsági Stratégiája*⁹ (NBS) fogalmazza meg. Az NBS 166. pontja szerint: „Politikai, katonai és gazdasági információk megvédése szükségessé teszik a korszerű és hatékonyan összehangolt hírszerző és elhárító képességek alkalmazását.”

Az NBS 165. pontja ugyanakkor előírja, hogy „[h]azánk biztonsági környezetének romlása miatt szükséges a nemzetbiztonsági szolgálatok képességeinek továbbfejlesztése, különös tekintettel a titkos információgyűjtés koncentrált eszközrendszerére.” Mivel ágazati nemzetbiztonsági stratégia nem készült az elmúlt évtizedekben,¹⁰ az NBS rendelkezéseit tekinthetjük iránytűnek a nemzetbiztonsági szolgálatokkal szembeni stratégiai elvárásokban.

Bár a nemzetbiztonsági szolgálatokra vonatkozó NBS-dokumentumrész nem határoz meg olyan világos követelményt a kutatás–fejlesztés–innovációra, mint az NKS, az erre vonatkozó kormányzati igény a nemzetbiztonsági ágazat terén is megmutatkozik. Az NBS korszerű és hatékony képességet, valamint a képességek továbbfejlesztését várja el a szervezetrendszerből, hiszen modern akkor lehet egy szolgálat, ha megfelel a kor legújabb tudományos, technológiai és nem utolsósorban intellektuális fejlettségi szintjének. Ráadásul a kormányzati elvárásoknak a VUCA-világ¹¹ és a diszruptív technológiák (mesterséges intelligencia, *big data* stb.) korában kell tudni eleget tenni.

Milyen feladatokat, megoldásokat és képességeket kell alkalmazni és kialakítani a nemzetbiztonsági szolgálatoknál, hogy kormányzati stratégiai elvárások teljesüljenek, és ennek eredményeképp korszerű és hatékony képességek álljanak rendelkezésre?

Tervezés, felkészülés

Bár ellentmondásosnak tűnik, hogy egy folyamatosan változó, bizonytalan világban hogyan lehet tervezni és felkészülni, ez az ellentmondás valójában látszólagos.¹² Mivel a változások nem érhetetlenek, továbbá a múltból erednek, ha sikerül jól meghatározni lényegüket, és letisztítani a kevésbé fontos elemeket, igenis adható előrejelzés a változás természetéről. De ehhez új módszereket és új típusú tudást szükséges implementálni a szolgálatok szervezetébe, már a tervezést és felkészülést vezető szakemberek részéről is, valamint meg kell honosítani ezeket az egész szervezetben, kultúraváltást eredményezve.

⁹ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat.

¹⁰ DRUSZA 2017.

¹¹ VUCA – angol betűszó, amely elsőként a katonai környezetben terjedt el, majd a vezetéselmélet is átvette, és a változó (*volatility*), bizonytalan (*uncertainty*), összetett (*complexity*), valamint ellentmondásos (*ambiguity*) környezetet jellemzi.

¹² BENNETT–LEMOINE 2014.

Reziliencia (rugalmas ellenálló képesség, képesség a rugalmas alkalmazkodásra)

A rezilienciával kapcsolatos elvárásokkal már az NBS-ben is találkozunk, egyidejűleg azoknak az európai stratégiai gondolkodásban való megjelenésével.¹³ Így a korábbi statikus megközelítést felváltotta a dinamikus szemlélet, ennek talaján állva kialakult a stratégiai feladatrendszernek való megfelelés összetettebb kezelési módja. Valamennyi védelmi területen – így a nemzetbiztonsági ágazat vonatkozásában is – a reziliencia szélesebb értelemben jelenti:

- a kihívások beazonosítását,
- a kockázatok csökkentését,
- megelőzési képességek építését,
- de a gyors és hatékony reagálás képességét is.

Ennek megfelelően a reziliencia határozza meg, hogy egy szervezet mennyire képes a változó kihívásoknak megfelelni. A vezetésnek így egyszerre feladata a konkrét kockázatok aktív kezelése, valamint ezzel párhuzamosan a szervezet rugalmas ellenálló képességének növelése. A rezilienciára való képesség növelése érdekében a leghatékonyabb módszer a szervezeti kultúra¹⁴ alakítása az oktatás, képzés lehetőségeinek keretén belül, valamint a szervezetben jelen lévő informális hálózatok bevonásával, a tudatosításon keresztül.

Együttműködés

Az NKS II. fejezete – „Nemzeti jövőkép a biztonság fényében” – Magyarországot olyan országgént definiálja, amely alkalmas és képes együttműködési hajlandóságot tanúsítani. A NKS 56 esetben foglalkozik az együttműködések különböző fajtáival, különféle szereplők vonatkozásában, de a mi szempontunkból leginkább a 146. pontra érdemes figyelni, amely szerint:

„Az állam külső és belső biztonságáért felelős szervek, a fegyveres és a rendvédelmi szervek és a polgári hatóságok tevékenységének összehangolására napjainkban nagyobb szükség mutatkozik, mint valaha. Ezzel összhangban folytatni és erősíteni kell a külügyi, a honvédelmi, a rendvédelmi, a nemzetbiztonsági, a bűnüldözési, az igazságszolgáltatási, a gazdasági és pénzügyi, a közegészségügyi és járványügyi, az élelmiszerbiztonságért felelős, a katasztrófavédelmi és a polgári válságkezelési szervek közötti koordinációt és együttműködést.”

Ez alapján teljesen világos az a kormányzati szándék, hogy a biztonsági kihívások kezelését kollaboratív módon kell megoldani, mert a válságok megelőzése, menedzselése nem valósulhat meg erős kooperáció nélkül.

¹³ CSIKI VARGA-TÁLAS 2020.

¹⁴ HELM 2015.

Ha az együttműködés kérdését vizsgáljuk, elsőként a teljes nemzetbiztonsági szervezetrendszerben kell áttekintenünk az együttműködés mint általános rendezőelv alakulását.¹⁵ A nemzetbiztonsági szolgálatok rendszermodelljét 2014-ben¹⁶ Héjja István három típusba sorolta a szolgálatok egymáshoz való viszonya alapján: a konkuráló (versengő), a szektoriális és a kooperatív (együttműködő) szolgálatok. Ha röviden összegeznünk akarjuk a modellrendszer lényegét, látható, hogy:

- a versengő modellben minden szolgálat egymástól függetlenül csatornázza be az információkat a döntéshozónak, és a szolgálatok közötti kooperáció nem cél;
- a szektoriális működési modell szerint minden szervezet az alapfeladatainak megfelelő ágazati miniszter irányításával dolgozik, az információk elsősorban az ágazati miniszterhez kerülnek;
- az együttműködési modellben információfúziós szervezeteknél gyűlik össze minden információ, itt értékelik, majd továbbítják az elemzett, kész információt a felhasználó kormánytagnak.

Hogy egy-egy országban mikor melyik modellt alkalmazzák, az nagyban függ az adott állam alkotmányos berendezkedésétől, történelmi hagyományaitól, illetve a kormányzati szereplők értékvalasztásától. Az elmúlt évtizedekben az információs társadalomban jelentkező új típusú kihívások egyre inkább arra kényszerítették a döntéshozókat, hogy a kooperatív modellt részesítsék előnyben, koordinatív testületek és információfúziós központok létrehozásával.¹⁷ 2022-ben a magyar nemzetbiztonsági szolgálatok rendszermodelljében változás történt: a május 5-ei jogszabályi változás¹⁸ a Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ jogutódjaként létrehozta a Nemzeti Információs Központot, ami egyértelmű elmozdulást jelent a versengő-szektoriális rendszermodell irányából az együttműködési modell irányába. Így levonhatjuk azt a következtetést, hogy az elkövetkező időszakban az együttműködés erősítése a szolgálatok között új szintre lép.

Innováció

Napjainkban az egyik leggyakrabban jelentkező elvárás valamennyi szervezet felé az innováció meghonosítása és alkalmazása.

Elsőként érdemes tisztázni, hogy mi is az innováció. A magyar jogrendben a következőként határozták meg:

„A gazdasági tevékenység hatékonyságának, jövedelmezőségének javítása, a kedvező társadalmi és környezeti hatások elérése érdekében végzett tudományos, műszaki, szervezési, gazdálkodási, kereskedelmi műveletek összessége, amelyek eredményeként új vagy lényegesen módosított termék, eljárás, szolgáltatás jön létre, új vagy lényegesen módosított eljárás, technológia

¹⁵ KOVÁCS–DOBÁK 2017.

¹⁶ HÉJJA 2014.

¹⁷ URBÁN 2020.

¹⁸ 2022. évi IV. törvény.

alkalmazására, piaci bevezetésére kerül sor, ideértve azokat a változásokat, amelyek csak adott ágazatban vagy adott szervezetnél minősülnek újdonságnak.”¹⁹

A fogalom önmaga is segít az eligazodásban, és egyértelművé teszi, hogy az innováció nemcsak mérnökök által végzett iparjogvédelem alá tartozó új termékek, eljárások megalkotása, hanem egy sokkal összetettebb, a mindennapi fejlődést is elősegítő folyamat. Ha a teljes nemzetbiztonsági ágazatban vizsgáljuk az innovációra való készséget és képességet, elsősorban nem a technológiai innovációra kell fókuszálnunk, hanem általában véve azt a képességet kell vizsgálnunk, amely az innovációt mint megújulást kezeli. Egyrészt, mert a gyorsan változó világban kell helytállni a szolgálatoknak is, másrészt az innovációra való képesség szoros összefüggésben áll a rezilienciára való képességgel. Összességében az innovációs folyamatok megkerülhetetlenek és megkérdőjelezhetetlenek,²⁰ így a tudásalapú társadalom és gazdaság, valamint szervezetek nélkülözhetetlen alapja.

Miután bemutattam, hogy az NBS-ben meghatározott korszerű és hatékony képességekkel rendelkező nemzetbiztonsági szolgálatoknak milyen alapelvek mentén kell építkezniük, érdemes visszatérni a kiinduló gondolathoz, hogy milyen módszerek támogatják a szolgálatok modern, stratégiai célokat szolgáló tudományos tevékenységét. Ebben az ágazatban meghonosodott szervezetszerű tudományos munka, az önálló kutatás-fejlesztési tevékenység mellett fontos szerep juthat a tudományos munka egyéb kereteinek.

A tudományos munka egyéb keretei

A tudományos kérdések professzionális kezelésének mutatója lehet, hogy milyen szervezeti keretek között foglalkoznak a tudománnyal.

Van-e olyan intézményesült forma, amelynek fő feladata a tudomány, hiszen az olyan hierarchikus szervezetekben, mint a szolgálatok, egy szervezetrendszerbe integrált vagy szervezetközi, tudománnyal foglalkozó, dedikált szerv egyértelműen erősíti a biztos feladat-végrehajtást, szemben azzal, ha nincs ilyen önálló feladatkörrel rendelkező szerv.

A polgári nemzetbiztonsági szolgálatok közül elsőként a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat Tudományos Tanácsa alakult meg 2010 decemberében „azzal a céllal, hogy egyrészt megpróbálja a tudomány eredményeit közel hozni a napi élet szükségleteihez, másrészt a gyakorlatban megszerzett tudást a tudományos kutatók számára elérhetővé tenni”.²¹ Az Alkotmányvédelmi Hivatal Tudományos Tanácsa 2012-ben alakult meg. Működése az elmúlt évtizedben átalakult, aminek eredményeképpen a tudományos kérdések kezelését tanácsadó koordinálja a hivatalban lévő oktatási szerv támogatásával. Az Információs Hivatalnál 2019-ben alakult meg a Tudományos Tanács, de az elmúlt időszakban a szolgálatnál bekövetkezett változások a tudomány területén

¹⁹ 2014. évi LXXVI. törvény.

²⁰ BUZÁS-SZANYI 2004.

²¹ BODA 2014.

is éreztették hatásukat, és a Hírszerző Akadémia koordinálja, valamint támogatja a hivatal tudományos életben való megjelenését.²² A Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ úgyszintén 2019-ben hozta létre Tudományos Tanácsát, amely jogutódlással a Nemzeti Információs Központ irányításával működik tovább.

2022-ben a nemzetbiztonsági szolgálatoknál elindult változás, amely az új, kooperációs rendszermodell irányába tett elmozdulást, arra is lehetőséget adott, hogy a tudományos kérdések kezelése is új szintre kerüljön. Ennek keretében már 2022 nyarán megkezdte tevékenységét a szolgálatok vezetőiből és szakértőiből álló csoport, amelynek tagjai feladatuknak azt látták, hogy áttekintsék a rendszert, és javaslatot tegyenek egy új tudományos működési modell kialakítására. A munkacsoport 2023. március végére befejezte a feladatának első szakaszát, és 2023. április 3-án hivatalosan is megkezdte működését a Tudományos Innovációs Fórum (TIF). A megalakulással egyidejűleg a szolgálatok tudományos tanácsainak megszűnt az önálló működése, és a TIF keretében folyik tovább a megkezdett munka.

Tudományos Innovációs Fórum (TIF)

Elsőként azt érdemes hangsúlyozni, hogy a TIF megalakulásához vezető úton egyértelművé vált: a munkacsoportban szerepet vállaló kollégák mindegyike elkötelezett az együttműködés erősítésében. Felismerték, hogy a feladat nemcsak arról szól, hogy hozzunk létre egy új szervezetet, hanem arról is, hogy korszerűsítsük a szolgálatok tudományhoz való hozzáállását, tudományban való részvételét, értéket teremtünk és egyben innováljunk. Ennek megfelelően az előkészítés során valóban előkerült mindaz a feladat, megoldás és képesség, amely alapján a szolgálatok szintet tudnak lépni egy korszerű és hatékony működési modellben (tervezés, előkészítés, reziliencia, együttműködés, innováció).

A közös értékrend felállítása után rövid időn belül egyetértés született abban, hogy a szolgálatok ne csak önmagukban, elkülönülten, rosszabb esetben silószerűen kezeljék a tudományos-innovációs kérdéseket, hanem legyen olyan közös szerv is, ahol egységesen, újraformálódó intellektuális közösségként lehet jelen lenni.

Ennek a közösségépítő elképzelésnek a talaján jött létre a TIF szervező, koordináló, véleményező és javaslattevő testületként, természetesen nem érintve a szolgálatok jogszabályban meghatározott jogait és kötelezettségeit.

A Tudományos Innovációs Fórum tagjai már a szerv elnevezését is úgy választották, hogy az egyben tudja szimbolizálni az értékek megőrzését, de a megújulást is. Így a névben megjelenő tudományos szó az elmúlt időszak iránti tiszteletet és az értékek megőrzését fejezi ki, az innováció pedig új elemként jelenik meg, és a megújulást, illetve a folyamatos értékteremtő változást jelenti. Az elmúlt időszak „tanács” mint szervezet kifejezését is azért változtatták fórumra, mert struktúra szempontjából a hierarchizált helyett egy nyitottabb működést vizionálnak, egyben szélesebb tartalmi kérdések megjelenítésének lehetőségét a szigorúbb célirányultság helyett.

²² Lásd: <https://ih.gov.hu/szervezeti-felepités.html>

A TIF a következő célkitűzéseket fogalmazta meg:

- megteremti a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok számára a tudományos életben való részvétel szervezeti kereteit;
- támogatja a tudástranszfert;
- ösztönzi a tudományos eredmények gyakorlatban való alkalmazását;
- segíti az új, szakmai ötletek megvalósítását.

A célkitűzések megfogalmazása kellően általános, de a TIF ügyrendje feladattá konvertálja és meghatározza azokat a felhatalmazási kereteket, amelyek között a szervezet eljárhat. A TIF-nek a hagyományos tudomány és kutatás támogatási feladatain túl azt az új szerepét érdemes kiemelni, amelyben a Triple Helix²³ modell egy szereplőjeként helyezi el magát a nemzetbiztonsági közösségben. Ennek oka, hogy mára már egyértelművé vált: az elszigetelt működés minden területen zsákutca, és a szervezeteknek keresniük kell azokat a partnereket, akikkel a közös munka valódi értékteremtő folyamattá konvertálódik.

A modellválasztás adott, mert a Triple Helix rendszer is a szereplők kooperációját helyezi a középpontba, de a tudomány, kutatás, fejlesztés és innováció oldaláról. A Triple Helix a közigazgatás, az iparág és az egyetemi szféra együttműködési modellje, amelynek célja a hatékony kapcsolatrendszer építése a szereplők között, ezzel támogatva a folyamatos innovációt.

Konklúzió

Egy szervezet működésének megkezdésekor még nem lehet látni, hogy valóban sikeressé tud-e válni, hiszen számtalan előre nem látható körülmény befolyásolja a tevékenységét. De ha a szervezetet úgy alakítják ki, hogy mindenki egyetért a céljaiban, a tevékenység elveit az egész közösség elfogadja és magáénak érzi, akkor lehetőség nyílik az értékteremtésre. A TIF ezeken az alapokon kezdi meg a működését, és az elkövetkező időszak lehetőséget teremt, hogy a tudományban (kutatás–fejlesztés–innováció területén) sikeres feladatokat valósítson meg, ezzel hozzájárulva a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok tudásalapú közösségépítéséhez.

Felhasznált irodalom

BENNETT, Nathan – LEMOINE, James (2014): What VUCA Really Means for You. *Harvard Business Review*, 92(1/2), 27.

BODA József (2014): A tudomány az állambiztonság és a nemzetbiztonság szolgálatában. A tudományos képzés rendszere a nemzetbiztonság területén. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2 (különszám), 80–92.

²³ ETZKOWITZ–LEYDESDORFF 1999.

- BUZÁS, Norbert – SZANYI, Miklós (2004): *Challenges of Hungarian Science Policy: The Evolution of a Knowledge-based Economy and Society*. IWE Working Papers 143. Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Science.
- CSIKI Tamás – TÁLAS Péter (2013): A védelmi beszerzés és kutatás-fejlesztés kapcsolata a védelmi tervezés rendszerében – nemzetközi tapasztalatok. *Nemzet és Biztonság*, 6(3–4), 107–142.
- CSIKI VARGA Tamás – TÁLAS Péter (2020): Magyarország új nemzeti biztonsági stratégiájáról. *Nemzet és Biztonság*, 13(3), 89–112. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2020.3.7>
- DRUSZA Tamás (2017): A nemzetbiztonsági stratégiáról a Nemzeti Katonai Stratégia tükrében. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 5(3), 77–88.
- ETZKOWITZ, Henry – LEYDESORFF, Loet (1999): The Future Location of Research and Technology Transfer. *The Journal of Technology Transfer*, 24(2–3), 111–123. Online: <https://doi.org/10.1023/A:1007807302841>
- Frascati kézikönyv* (2002–2004). OECD – Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal. Online: <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/jogelod-szervezetek/frascati-kezikonyv>
- HAZAI Lászlóné – DOBÁK Imre (2020): A tudományos munka szerepe a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat életében. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 8(1), 148–159. Online: <https://doi.org/10.32561/nsz.2020.1.9>
- HÉJJA István (2014): Nemzetbiztonsági szervezeti modellek. In DOBÁK Imre (szerk.): *A nemzetbiztonság általános elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Intézet, 57–64.
- HELM, Patrick (2015): Risk and Resilience: Strategies for Security. *Civil Engineering and Environmental Systems*, 32(1–2), 100–118. Online: <https://doi.org/10.1080/10286608.2015.1023793>
- KOVÁCS Zoltán András – DOBÁK Imre (2017): *Korszakváltások a magyar nemzetbiztonsági intézményrendszerben (1990–2016)*. Budapest: Dialóg Campus.
- URBÁN Attila (2020): A koordinációs folyamatok intézményi háttérének evolúciója a magyar nemzetbiztonsági igazgatásban. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 8(1), 5–32. Online: <https://doi.org/10.32561/nsz.2020.1.1>

Jogi források

1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról
2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról
2022. évi IV. törvény egyes törvényeknek a Magyarország minisztériumainak felszólásáról szóló 2022. évi II. törvényhez kapcsolódó módosításáról
- 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról
- 1393/2021 (VI. 24) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról

Bosnyák Henrietta¹

Az iráni nagyhatalmi politika és hírszerzés: Teherán térnyerése Irakban 2003 óta

*Iran's Great Power Politics and Intelligence:
The Rising Influence of Tehran in Iraq since 2003*

Az 1979-es iráni forradalom és az 1980-as évek iraki–iráni háborúja óta Irán igyekezett saját érdekei szerint alakítani Irak politikáját. 2003 óta Irán befolyása Irakban a síita milíciák támogatásán keresztül tovább erősödött, az Iszlám Állam felemelkedésével és az iraki kormányerők területvesztésével pedig az Iránhoz hű síita milíciák tovább terjeszkedtek. Az iráni Iszlám Forradalmi Gárdahadtest kulcsszerepet játszik a befolyási övezetek kialakításában. Az Iszlám Köztársaság regionális hatalmi törekvése civilizációs, illetve síita ideológiai alapon nyugszik a *veláyat-e faqih* modellen keresztül, célja az iszlám forradalom exportja. Irán eszközei befolyásának kiterjesztésére tehát színesek: széles körű *soft power*, kulturális diplomácia, katonai erő. Mégis, a köztük lévő összetartó erő leginkább ideológián alapszik.

Kulcsszavak: Irak, Irán, titkosszolgálat, iszlám, Iszlám Állam

*Since the Iranian revolution and the Iran-Iraq war, Iran has tried to shape the politics of Iraq according to its own interests. Since the American intervention in 2003, Iran's influence in Iraq has continued to strengthen through the support of the Shia militias, and with the rise of the Islamic State and the loss of territory by Iraqi government forces, the Shia militias loyal to Iran have continued to expand. Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps plays a key role in establishing spheres of influence. The Islamic Republic's regional power aspiration rests on a civilizational and Shiite ideological basis through the *velayat-e faqih* (to export the Islamic revolution). Iran's tools for expanding its influence are therefore diverse – extensive *soft power*, cultural diplomacy, military force. Yet, the cohesive force between them is mostly based on ideology.*

Keywords: Iraq, Iran, Secret Service, Islam, Islamic State

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem, e-mail: henrietta.bosnyak@gmail.com

„Fontos képességekkel rendelkezünk az országon kívül is. Vannak támogatóink, stratégiai mélységünk mind a régióban, mind az országban. Egyesek az iszlám, mások a nyelv, megint mások a síita iszlám miatt támogatnak bennünket. Mindannyian az ország stratégiai mélységét alkotják.”

Ali Khamenei ajatollah, iráni legfőbb vezető, 2014²

Előszó

A nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszerüket, rendeltetésüket, szervezeteiket tekintve ugyan jelentősen eltérhetnek egymástól, mégis legmeghatározóbb feladatuknak egységesen államaik biztonságának garantálását tekintjük, amelynek szerves része a külföldi ellenérdekelt szolgálatok tevékenységével szembeni fellépés. A nemzetbiztonsági szolgálatok nélkülözhetetlen kormányzati szervek az államok fennmaradása, sikeres működése érdekében. Ezen szolgálatok biztosítják az állami, politikai és a katonai felsővezetés számára a döntéshozási folyamathoz szükséges elemző-értékelő munka során feldolgozott információkat. Az információszolgáltatás mellett joguk van erőszak alkalmazására, valamint külföldi célországban jogszabályellenes tevékenység folytatására.³ Alapos vizsgálatot igényel, hogy Irán hogyan alakította ki és tartotta fenn befolyását (főként nem állami szereplők felett) a Közel-Keleten, és hogy a gyakorlatban mit jelent ez a befolyás. Az Iszlám Forradalmi Gárdahadtest (IRGC⁴) Hírszerző Ügynöksége⁵ az Iráni Iszlám Köztársaság jelentős hírszerző apparátusává vált, amely az 1984-ben létrehozott Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium (MOIS⁶) mellett működik, a legfőbb vezetőnek és a köztársasági elnöknek felel. Az iráni hírszerzési műveletek megvitatása során az elemzők általában az Iszlám Forradalmi Gárdahadtest testületére összpontosítanak. Azonban az iráni rezsim kiemelkedő jellemzője a szervezeti kettősség, amely ezen a területen is megjelenik – a rezsim elsődleges hírszerző szerve a Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium. A Hírszerzési Minisztérium és a Forradalmi Gárdahadtest Hírszerző Ügynöksége hatóságainak átfedése folyamatos nézeteltéréseket és presztízsversenyt eredményez. Az Iráni Iszlám Köztársaság fegyveres erői, a reguláris hadsereg és a Forradalmi Gárdahadtest (Irán legfontosabb támadó és védekező szereplője) felelnek az iszlám forradalom fenntartásáért, hiszen a forradalom ideológiai alapjának fenntartása nélkül a jelenlegi berendezkedés állammodelljét, nemzetbiztonságát, belső rendjét sem lenne lehetőség érvényesíteni.

² IISS 2019: Introduction. Az idézet a szerző fordítása.

³ BÉRES 2018: 7-9.

⁴ Islamic Revolutionary Guard Corps (Sepah-e Pasdaran-e Enqelab-e Eslami).

⁵ Szazman-e Ettela'at-e Sepah-e Pasdaran.

⁶ Ministry of Intelligence and Security (Vezarat-e Ettela'at).

Az iráni szolgálatok áttekintése

Az Iráni Iszlám Köztársaság biztonsági berendezkedése a forradalmi és hagyományos állami biztonsági-védelmi struktúrákat ötvözi. A biztonsági berendezkedés legfőbb célja *velájt-e faqih*⁷ és az iszlám forradalom fenntartása, vívmányainak védelmezése.⁸

Khomeini ajatollah hatalomátvételét követően, a sah titkosrendőrségét feloszlattva, a biztonsági erők hiányában kialakult vákuumhelyzetet rövidesen rendezni kellett. Azon elképzelés mentén, amely szerint a forradalom győzelmével annak megóvásának érdekében fegyveres erőt kell létrehozni, a Forradalmi Gárda alapításakor egy eszményi muszlim katonai erő megteremtésére törekedtek.⁹ Így amikor a gárda létrejött a Khomeini ajatollahot támogató különféle fegyveres milíciák összevonásával,¹⁰ és az Iszlám Köztársaság hivatalos szervévé és vezető katonai erejévé vált, megtartotta az államhatalmi rendszeren kívüli ellenállási mozgalom látszatát is. Más ellenállási szervezetekkel ellentétben ezt nem úgy alakították ki, hogy a rendszerrel szemben álljon, sokkal inkább úgy, hogy ellenezze a rendszer ellenzékét. Ellenállása tehát állandó létállapotnak tekinthető, s az eszményi muszlim társadalom létrehozásának, illetve fenntartásának elválaszthatatlan eleme.¹¹ Az így létrejött Forradalmi Gárdahadtest az Iráni Iszlám Köztársaság legerősebb biztonsági és katonai szervezetévé vált, amely az iráni állam és társadalom valamennyi szférájára jelentős befolyást gyakorol. Khomeini tehát a hagyományos hadsereggel párhuzamos új fegyveres erőt hozott létre, és ez olyan kettős biztonsági rendszert (szervezeti kettősség) eredményezett, amelyet a fegyveres erők vallási kontrollja tett egyedivé (a reguláris hadsereg mellett egyfajta ideologikus fegyveres erőként működik a Forradalmi Gárdahadtest).¹² A gárda már a kezdetektől fogva fontos szerepet kapott a hírszerzésben.

Az iráni hatalmi rendszer számos összetevőt foglal magában, amelyeknek átfedő feladataik vannak. Ez az intézményi redundancia az iráni rezsim kiemelkedő jellemzője, amely lehetővé teszi a legfőbb vezetőnek (aki a legmagasabb hatalommal rendelkezik), hogy ösztönözze a versenyt az átfedésben dolgozó hatóságok között, megakadályozva ezzel a hatalom koncentrációját bármelyikben, továbbá folyamatosan ellenőrízve munkájukat.¹³ Irán hírszerző apparátusában ennek megfelelően szintén hatalmi harcok zajlanak, különösen a Forradalmi Gárdahadtest Hírszerző Szervezete, amely a legfőbb vezetőnek, Ali Khameneinek felel, és a Hírszerzési Minisztérium között,

⁷ A Homeini ajatollah által kidolgozott elmélet és az iszlám kormányzás alaptétele, azaz a vallástudós abszolút uralma.

⁸ N. RÓZSA 2020: 30.

⁹ OSTOVAR 2016: 48.

¹⁰ N. RÓZSA 2020: 31.

¹¹ OSTOVAR 2016: 130.

¹² A megkettőzött fegyveres erők gondolata az iráni történelemben gyökeredzik: „A Szászánidáktól kezdve a Szafavidákon át a Qádzsárokig szinte minden dinasztia igyekezett egymással versengő hadseregeket létrehozni, hogy így előzze meg a központi autoritással szembeni kihívások-fenyegetések megerősödését. A hagyományokat folytatva az Iszlám Köztársaság is kettős felépítésű hadsereget hozott létre.” N. RÓZSA 2020: 30.

¹³ ZIMMT 2020: 5.

amely közvetlen a köztársasági elnöknek felel – habár miniszterét az elnök választja, a kinevezés a legfőbb vezető jóváhagyásához kötött.¹⁴

Az iráni katonai erők ma az Iráni Iszlám Köztársaság reguláris erői (Artesh¹⁵) és a paramilitáris erőként létrejött Iszlám Forradalmi Gárdahadtest (IRGC/Sepah¹⁶) között oszlanak meg.¹⁷ A gárda öt haderőnemből áll: a szárazföldi erőkéből, a haditengerészetből, a légierőből, a Baszídzs Milíciából¹⁸ és a Qudsz¹⁹ Erőkből,²⁰ valamint a főparancsnokságától függetlenül működik az elhárító és hírszerző szolgálata.²¹

A Forradalmi Gárdahadtest Hírszerző Ügynökségét jelenlegi formájában 2009-ben hozták létre, és az elmúlt évtizedben az Iszlám Köztársaság jelentős hírszerző szervezetévé vált, folyamatosan növelve befolyását és tekintélyét. A Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium az iráni belügyminisztérium alá tartozó bűnüldöző erő, amely a köztársasági elnöknek számol be. A gárda, amely a legfőbb vezető alá tartozik, megosztja a bűnüldözés és a rend fenntartásának felelősségét.²² Iránban a legfelső vezető a fegyveres erők parancsnoka, valamint a törvényhozó, bírói, végrehajtó hatalom is az ő alárendeltségébe tartozik. Az iráni hírszerző szervezetek szintén az ország legfelső vezetőjének közvetlen irányítása és ellenőrzése alatt állnak. Habár a szolgálatok vezetőit az államfő nevezi ki, kinevezésükhöz szükséges a legfelső vezető beleegyezése.

Habár mind a reguláris haderő, mind a Forradalmi Gárdahadtest rendelkezik önálló hírszerző képességekkel, a katonai hírszerzés irányítása a minisztérium feladata.²³ Iránban az információk begyűjtéséért és az állampolgárok megfigyeléséért a Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium felelős. A fegyveres erökhöz hasonlóan a hírszerzés tekintetében is érvényesül a kettősség.²⁴ A minisztériumot 1983-ban hozták létre, az akkori hírszerző egységek megszüntetése céljából, egyfajta „központi titkosszolgálatként”.²⁵ 1989-ben a teljes titkosszolgálati közösség koordinálásáért lett felelős, amelyet 16 titkosszolgálati és kémelhárító szervezet alkot. Névleg a köztársasági elnök irányítása alatt áll, de az ügynökséget felügyelő minisztert a legfőbb vezető jóváhagyásával kell kiválasztani. A minisztérium elsősorban az egyetemi hallgatók körében toboroz, 1984-ben saját egyetemet hozott létre biztonsági ügynökök és elemzők képzésére. A szigorú kiválasztási folyamat vallási és ideológiai minősítéseken alapul.²⁶ A minisztérium széles körű stratégiai megfigyelést végez, feladata (legfőképpen belbiztonsági jellegű) az állambiztonság elleni tevékenységek megghiúsítása lett (rendszerint fenyegető akciók, például: államcsíny, kémkedés, szabotázs, zavargás²⁷).

¹⁴ ZIMMT 2020: 6.

¹⁵ Islamic Republic of Iran Army (*Artesh-e Jomhuri-ye Eslami-ye Iran*).

¹⁶ Islamic Revolutionary Guard Corps (*Sepah-e Pasdaran-e Enghelab-e Eslami*).

¹⁷ Lásd: www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/

¹⁸ Egyfajta segédrendőrség/népi hadsereg. Funkciója a belbiztonság fenntartása: erkölcsrendészeti, rendfenntartási funkció.

¹⁹ Jelentése: Jeruzsálem/szent/szentély.

²⁰ Különleges egység a forradalom exportálásáért.

²¹ N. RÓZSA 2020: 33.

²² Lásd: www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/

²³ BÉRES 2018: 88.

²⁴ N. RÓZSA 2020: 34.

²⁵ N. RÓZSA 2020: 34.

²⁶ GOLKAR 2021.

²⁷ N. RÓZSA 35.

A minisztérium törvényeken felüli szervezetként működik: koordinálja a többi hírszerző szolgálat tevékenységét, ellenőrzi a külföldön végrehajtott operatív műveleteket, felel az országon belüli és kívüli ügynöki hírszerzésért. Széles körű informátorrendszerrel, illetve külföldre telepített ügynökök hálózatával rendelkezik. Az ügynökök által végzett információgyűjtés mellett rádióelektronikai felderítést folytat. Feladatai közé tartozik az országon belüli elhárító munka, a teljes körű médiakontroll, valamint pszichológiai hadviselés (PSYOPS).²⁸

Megalakulása után a gárda hírszerző egysége erőforrásainak nagy része az új minisztériumhoz került, maga az egység pedig hadműveleti-taktikai jellegűvé vált. Elsősorban a háborús erőfeszítéseket támogató katonai hírszerzésre összpontosított,²⁹ azonban a háború³⁰ után, 1988-tól újra részt vett a nem katonai vonatkozású biztonsági és hírszerzési missziókban is.³¹ A hírszerző egység pozíciójának javítását és küldetésének kiterjesztését (az Irán politikai rendszerében és gazdaságában jelenleg jelentős szerepet játszó) a Forradalmi Gárdahadtest befolyásának növekedésére irányuló általános tendencia részének kell tekinteni. 2007-ben a gárda (akkori) parancsnoka fontos lépést jelentett be a szervezet politikai szerepvállalásának növelése terén: hangsúlyozta, hogy a gárda nem egydimenziós katonai testület, célja a forradalom és a vele szembeni vívmányok megőrzése. Az alakulatot nem „tisztán katonai”, hanem „politikai és ideológiai” szervezetként határozta meg.³² 2009-ben a hírszerzési részleg a gárda hírszerző ügynökségévé minősítették, miután egyesítették a szervezeten belül számos más hírszerző egységgel – így létrehozva a Forradalmi Gárdahadtest egységes Hírszerző Ügynökségét. Ez hivatalosan együttműködik a minisztériummal, ám a legfőbb vezetőt és az iráni vezetést nagyobb képességgel ruházta fel a megfigyelés eszközeit illetően, amely nincsen alárendelve a kormánynak,³³ így nagy önállósággal és széles mozgástérrel rendelkezik (nemcsak a polgárok megfigyelésében, a nemzetközi információ gyűjtésében és a külföldi szervezetekkel való kapcsolattartásban vesz részt, hanem felelős a rendőrség belső ellenőrzéséért is).³⁴

2019-ben a gárda parancsnoka kijelentette, hogy Irán totális titkosszolgálati háborút vív az Egyesült Államokkal és „a forradalom és az iszlám köztársaság ellenségeinek frontjával”. Ez a totális háború magában foglalja a pszichológiai hadviselést, a kiberműveleteket, a katonai akciókat és a diplomáciát.³⁵ A Forradalmi Gárda Hírszerző Ügynökségének központi feladatai a következők: terrortámadások és a politikai felforgatás megghiúsítása, aktív részvétel a tiltakozások és zavargások leverésében, a „nyugati kulturális behatolás” és az erkölcsértékek elleni küzdelem, a virtuális szférában történő megfigyelés és végrehajtás, az elhárítás, továbbá az etnikai szeparatizmus és a „vallási devianciák”, a súlyos bűncselekmények és a csempészet megelőzése, valamint a gazdasági korrupció elleni küzdelem. Az elmúlt években további küldetéseket is rendeltek a szervezethez, amelyek korábban a minisztérium kizárólagos hatáskörébe

²⁸ BÉRES 2018: 88.

²⁹ ZIMMT 2020: 9.

³⁰ Iraki–iráni háború (1980–1988). A Gárda iraki–iráni háborúban professzionális hadsereggé szerveződött.

³¹ ZIMMT 2020: 9.

³² ZIMMT 2020: 12.

³³ ZIMMT 2020: 9.

³⁴ N. RÓZSA 2020: 35.

³⁵ ZIMMT 2020: 10.

tartoztak, mint például a rezsim ellenfeleinek elfogása külföldön, turisták és kettős állampolgárságú irániak letartóztatása a nyugati országokkal kötött fogolycsereügyletek céljából vagy különféle gazdasági érdekek érvényesítésére. Ezen túlmenően a szervezet részvétele a rendszerellenzők és a kritikusok hazai elnyomásával is kibővült.³⁶ A Gárda Hírszerző Ügynökségére háruló új feladatkörök azt eredményezték, hogy az erőforrásokért és a presztízsért folyó rivalizálás és versengés fennmaradt, részben tovább súlyosbodott. A Gárda Hírszerző Szervezete tevékenységeinek kiterjesztése átfedést és valamilyen versenyt eredményez a Gárda Qudsz Erőivel³⁷ is. Ez ugyanis szintén rendelkezik egy hírszerző egységgel, amelyet a műveleteihez és küldetesei végrehajtásához szükséges hírszerzési adatok gyűjtésére használnak. Az al-Qudsz különleges erők a Gárdahadtest elitegysége, amelynek a minisztérium teljes körű támogatást biztosít, koordinálja együttműködését a különböző belföldi és külföldi szervezetekkel (Irán-barát szélsőséges csoportok, például: Hezbollah). Külföldi operatív feladatokat hajt végre, az ügynöki hírszerzés mellett közreműködik Irán-barát csoportok kiképzésében, támogatásában.³⁸ Szintén a gárda részeként működik a Baszídzs Milícia, azaz az Elnyomottak Mobilizációs Erői. Az egység a gárda alá tartozó önkéntes félkatonai csoport, amely országszerte rendelkezik helyi szervezetekkel, időnként bűnüldözési segédegységként működik, és népmozgósító hadsereggént is ismert.³⁹ Rendfenntartói szerepköre miatt egyik fő tevékenysége a járőrözés, így a hírszerző szervezettel együttműködve többek közt az információgyűjtésben játszik fontos szerepet.⁴⁰ A minisztérium az iszlám köztársaság legnagyobb, de nem egyetlen felderítő ügynöksége – számos szervezet folytat még megfigyelési tevékenységet, így a Qudsz Erőknek és a Baszídzs Milíciának is van saját felderítő hivatala.⁴¹

A Hírszerzési és Biztonsági Minisztérium, az Iszlám Forradalmi Gárdahadtest (IRGC), valamint a hozzá tartozó al-Qudsz különleges erők is rendelkeznek tehát hírszerző képességekkel. A rendőrség mellett a szintén a Gárdahadtest részét képező Baszídzs Milícia ugyancsak fel van ruházva felderítő, hírszerző és elhárító képességekkel.⁴²

³⁶ GOLKAR 2021.

³⁷ Az IRGC forradalmi mozgalmak támogatására irányuló, az ország területén kívüli küldetése az alárendelt elemére, a Qudsz Force-ra (Jeruzsálemi Erők vagy Niru-ye Qudsz) támaszkodik, egy nem konvencionális haderőre, amelyet az iráni–iraki háború első éveiben hoztak létre hírszerzési és különleges erők egységeiből. Felhatalmazást kapott arra, hogy területen kívüli, alacsony intenzitású konfliktusokban vegyen részt az „elnyomott” muszlimok támogatására. A Qudsz Force küldetése Irán területén kívüli, hogy segítse az iszlám mozgalmakat, terjessze az iszlám forradalmat, valamint erősítse a szenvedő emberek ellenállását és kitartását szerte a világon, és segítsen azoknak, akiknek arra van szükségük, olyan országokban, mint Libanon, Szíria és Irak. Kezdeti éveit az iraki konfliktus és a libanoni Hezbollahnal való együttműködés töltötte ki. A Qudsz haderő parancsnoka, Kászem Szolejmáni 2020 januárjában az Egyesült Államok által elkövetett merényletben vesztette életét Irakban.

³⁸ BÉRES 2018: 89.

³⁹ Lásd: www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/

⁴⁰ ZIMMT 2020: 20.

⁴¹ N. RÓZSA 2020: 35.

⁴² BÉRES 2018: 88.

Irán mint „proxy” a Közel-Kelet konfliktusaiban

Az iráni külpolitikai gondolkodásban meghatározó szerepet játszik Irán kivételességének tudata.⁴³ Az Iszlám Köztársaság regionális hatalmi törekvése civilizációs, illetve síita ideológiai alapon nyugszik a *velájat-e faqih* modellen keresztül, célja az iszlám forradalom exportja.

Irán nem állami szereplőkkel kialakított kapcsolatai nagyon eltérők. Mind-egyiknek van ideológiai, stratégiai, politikai és anyagi dimenziója, néhányuk szerves és strukturált – mások opportunisták. A hagyományos definíciók szerint a „proxy” az a relatíve gyengébb nem állami szereplő, amely egy nagyhatalomtól függ annak hatalmában és relevanciájában, fogadja és végrehajtja „pártfogója” preferenciáit. A „proxy” kifejezés azonban nem írja le pontosan, hogy Irán milyen sokféle kapcsolatot ápol partnereivel. Mivel az ország képessége erősen katonai, Libanonban, Szíriában, Irakban és Jemenben egy-egy katonai konfliktus által, valamely főszereplő támogatásával lépett be: állami, illetve szövetséges nem állami fegyveres csoportok által Irakban és Szíriában, egy külön entitás (Hezbollah) által Libanonban, valamint az ellenzék (húszik) által Jemenben.⁴⁴

Irán eszközei befolyásának kiterjesztésére tehát színesek: széles körű *soft power*, kulturális diplomácia, katonai erő. Mégis, a köztük lévő összetartó erő leginkább ideológián alapszik. Napjainkban a síiták a muszlim népesség 10-15%-át alkotják, ennek körülbelül a fele Iránban él. Ami a *sía* kialakulását illeti, alapvetően politikai pártként jött létre, a Mohamed próféta utódlása során a legfőbb vezető megválasztása körül kialakult nézeteltérések, Ali imám vezetői jogának vitatottsága és háttérbe szorítása kapcsán. A mozgalom aztán Husszein imám mártírhalálával vallási arculatot vett. Ez az esemény ültette bele az emberek szívébe azokat a nézeteket, amelyek a mai napig meghatározzák a síita iszlámot. A síita közösségen belül a tizenkettes irányzat rendelkezik a legtöbb követővel, s a mártírológia szempontjából is ez a meghatározó közösség. Története a hívek számára inspiráló, hatékonyan alkalmazható a szociális és politikai változások eléréséhez. Iránban a síita mártírológia a sah ellen történt lázadás jelképe volt, 1979-ben a gyászszerzetartásokból tüntetések lettek, a tüntetések pedig az iráni iszlám forradalomhoz vezettek. Ebből is látható, hogy a síita mártírológia nemcsak vallási, ideológiai szempontból értelmezhető közösségalkotó erőként, de politikai és szociális célokra is felhasználható. Az 1979-es forradalom óta Irán legfőbb vezetői olyan külpolitikát folytatnak, amelyben az ország a világ síita muszlimjainak önjelölt vezetőjeként lép fel. A síita iszlám védelmében tett regionális beavatkozás bizonyítja elkötelezettségét amellest, hogy jelentős erőforrásokat fordítson erre a célra. Teherán szerepvállalása a szunnita uralta Közel-Keleten a térség síitáinak aktívabb jelenlétét is célozza.⁴⁵

Kászem Szolejmáni, aki az 1980-as években az iráni–iraki háborúban kezdte pályafutását, majd 1998-ban emelkedett az al-Qudsz különleges erők, azaz az Iráni Forradalmi Gárdahadtest tengerentúli ágának parancsnokává. Miután 2003-ban

⁴³ N. RÓZSA 2020: 36.

⁴⁴ IISS 2019: Chapter I.

⁴⁵ IISS 2019: Chapter I.

az Egyesült Államok vezette iraki invázió megdöntötte Szaddám Huszein szunnita uralmát, és hatalomra juttatta az iraki síita többséget, az al-Qudsz egység a proxy milíciák nagy csoportját állította fel, hogy általuk harcoljon az Egyesült Államok megszállása ellen. A Hezbollah síita félkatonai erő libanoni mintájára építették fel az iraki ellenállást. Amikor Szíria 2011-ben háborúba sodródott, Szolejmáni mozgósította a Hezbollahot és az iraki síita milíciákat, hogy megmentsék Bassár el-Aszad elnököt. Ez lehetővé tette Iránnak, hogy a félkatonai proxykat egy síita hatalmi tengelyben kapcsolja össze Irakon és Szírián keresztül a Földközi-tengerig, ellensúlyozva a térségben lévő amerikai szövetségeseket, például Izraelt, Szaúd-Arábiát és Egyiptomot. Szolejmáni, a paramilitáris stratégia megalkotója regionális legendává és népszerű ikonná vált Iránban, főleg miután erői az Iszlám Állam elleni harc élére álltak Szíriában és Irakban.⁴⁶

Árnyékháború Irakban

2003. március 19-én Bagdadban megkezdődött az amerikai beavatkozás. Az Egyesült Államok vezette nemzetközi koalíció három héten belül elfoglalta az iraki fővárost, és gyakorlatilag véget vetett annak a rezsimnek, amelyet Irán nem tudott legyőzni a nyolc évig tartó, irániak generációját felemésztő és Irán gazdaságát megbénító iráni–iraki háború során.⁴⁷ Az ország hónapokon belül végrehajtotta az agresszív hibrid háborús stratégia kezdeti szakaszait, aminek célja az Egyesült Államok iraki célkitűzéseinek megghiúsítása volt, miközben megpróbálta átformálni Irak politikai dinamikáját a saját javára. Elkerülte a közvetlen konfrontációt a hatalmas ellenfelekkel, 2011-re pedig erői és politikai szövetségesei beépültek Irakban, és Teherán ottani befolyását a nemzetközi közösség elismerte.⁴⁸

Teherán a Badr hadtestet (Badr Corps, később Badr szervezet), egy iráni székelyű iraki emigráns haderőt helyezett el iraki határánál. Az 1982-ben megalakult iráni székelyű síita iszlám párt, a Badr hadtest először iraki síita hadifoglyokból, majd később azokból az iraki síitákból alakult, akik Iránba menekültek, hogy elkerüljék Szaddám Huszein üldözését. A brigádot az iráni hírszerzés és at-Tabataba'i⁴⁹ síita hitszónok hozta létre azzal a céllal, hogy harcoljon Szaddám Huszein rezsimje ellen az iráni–iraki háború alatt. 2003-ra a – teljes mértékben Irántól függő – csoport egy viszonylag jól képzett, ideológiailag szilárd és fegyvelmezett egységgé vált. Irakban Iránnal rokonszenvező síita csomópontokat hoztak létre, Irán utasítása szerint pedig politikai, katonai és társadalmi eszközökkel harcoltak az invázió utáni amerikai megszállás ellen azzal a céllal, hogy visszaszorítsák az Egyesült Államok befolyását.⁵⁰

Irán kiváltságos hozzáférést élvez Irak politikai rendszeréhez és gazdaságához, míg az Egyesült Államok egyre kisebb szereplővé válik az országban. Az irakiak azonban továbbra is megosztottak – saját politikai elitjük nagy része Irán közeli szövetségese. Miközben az iráni tisztviselők segítettek az Iszlám Köztársasághoz ideológiailag kötődő

⁴⁶ NAKHOUL 2020.

⁴⁷ IISS 2019: Chapter I.

⁴⁸ IISS 2019: Chapter I.

⁴⁹ Homeini ajatollah kortársa volt, támogatta a síita ellenállást Szaddám Huszeinnel szemben.

⁵⁰ IISS 2019: Chapter I.

iraki biztonsági erők kiképzésében és megszervezésében, az iráni tisztviselők rendszeresen részt vettek iraki politikusok előmozdításában az iraki kormányban, hogy megvédjék Irán gazdasági és politikai helyzetét, érdekeit. A háború (2003) Irán számára nyújtott haszna nem kizárólag politikai vagy biztonsági alapú: Irak a síita iszlám számos szent helyének ad otthont, amelyek megnyíltak az iráni turizmus és befolyás előtt. Az amerikai invázió által hagyott „légüres” térben Irán messzemenő politikai, biztonsági, sőt kulturális befolyásra tett szert az iraki társadalomban. Az irakiak maguk is sokat szenvedtek a háborútól – milliók haltak meg, sebesültek meg vagy menekültek el az invázió és az azt követő polgári konfliktus következtében. Az Iszlám Állam iszlamista szélsőséges csoport megjelenése, valamint számos fegyveres milícia tevékenysége is az iraki invázió utáni káosz eredménye volt.⁵¹ 2011-re Irán jelentős befolyást gyakorolt Bagdad politikai, biztonsági szerkezetére és az iraki médiára. A Qudsz Erők biztosították, hogy elegendő pénzeszközzel, fegyverrel és politikai befolyással rendelkezzenek a sikerhez. 2014-ben az egész térségnek jelentős kihívást jelentett az Iszlám Állam felemelkedése. A milíciák kezdeti sikerei arra kényszerítették Kászem Szolejmánit, hogy jelentősebb szerepet játsszon a harcban, valamint hogy megakadályozza Irak összeomlását és az Iszlám Állam térnyerését Irán nyugati határán. Irán számos tanácsadót adott át az iraki kormánynak, jelentős mennyiségű fegyvert szállított a kurdoknak, és visszahívta Szíriából a síita milíciákat, hogy szembeszálljanak az Iszlám Állam erőivel. Légi támogatást nyújtott a kurd *pesmerga*⁵² erőknek, a Badr hadtest erőinek és az iraki különleges műveleti egységeknek.⁵³ Az Iszlám Államot az iraki kormány, az Egyesült Államok, Irán és a kurd *pesmergák* közötti hallgatóságos koalíció eredményeként szorították vissza, amely egyesült a terrorizmus elleni küzdelem és a megszerzett területei feletti ellenőrzés visszaszerzése érdekében. Ennek következtében Irán továbbra is a legerősebb külső szereplő Irakban, és a nyolcvanas évek háborúja óta vágyott célját 2003-tól egyre inkább eléri: hatalmat gyakorol Irakban, és igyekszik beépíteni a síita többségű területeket saját befolyási övezetébe.⁵⁴

Irán hatalmi szereplővé való felemelkedése Irakban sok tekintetben annak közvetlen következménye volt, hogy Washington semmilyen invázió utáni tervvel nem rendelkezett. A Szaddám Huszein bukását követő első évek kaotikusak voltak mind a biztonság, mind az alapvető szolgáltatások, például a víz és az elektromosság hiánya miatt.⁵⁵ Az elnök eltávolítása után az iraki fegyveres erők leszerelése és a korábbi kormányt szolgálók eltávolítása lett az elsődleges cél. Ez a közigazgatás és államvezetés megtisztítását jelentette mindenkitől, aki a Szaddám-rendszerben a Baasz Párt⁵⁶ tagja volt. Ez a „*Baaszmentesítés*” néven ismert folyamat a legtöbb szunnita férfit automatikusan háttérbe szorította. Ennek hatására szakképzett katonák, hivatalnokok

⁵¹ IISS 2019: Chapter I.

⁵² Iraki Kurdisztán hadserege (nem egységes).

⁵³ IISS 2019: Chapter I.

⁵⁴ HUSSAIN 2023.

⁵⁵ RISEN et al. 2019.

⁵⁶ A Baasz jelentése: feltámadás. Az Arab Szocialista Baasz Párt a nacionalizmus eszméjének nevében jött létre, célkitűzései az arab egység, illetve szabadság. Eszméjének középpontjában az antiimperializmus, pánarabizmus, arab szocializmus és nacionalizmus áll. 1963-ban az Arab Szocialista Baasz Párt puccsal ragadta meg a hatalmat Szíriában (Háfez al-Aszad és fia, Bassár al-Aszad), egy hónappal azután, hogy a párt – iraki regionális parancsnoksága – hatalomra került Irakban (Szaddám Huszein).

váltak munkanélkülivé, akik erőszakos felkeléseket generáltak, amelyek az Egyesült Államok szövetségeseinek tekintett síitákat vették célba. Az immáron feleslegessé vált, szaktudással rendelkező korábbi katonákat, közigazgatásban tapasztalatot szerzett embereket a szélsőséges, fegyveres szervezetek előszeretettel alkalmazták soraikban. A szunniták és síiták közötti felekezeti háborúk során a síita lakosság védelmezőként tekintett Iránra. Amikor az Iszlám Állam megszerezte az irányítást a területek és a városok felett, a síiták sebezhetősége és az, hogy az Egyesült Államok nem tudta megvédeni őket, elősegítette a Forradalmi Gárdahadtest és Kászem Sozejmáni erőfeszítéseit az Iránhoz hű síita milíciák toborzására és mozgósítására.⁵⁷

Az iraki milíciák Iszlám Állam elleni hatékonyságának fokozására tett erőfeszítéseinek részeként Irán 2014 júniusában határozottan szorgalmazta egy új, síita ernyőszervezet létrehozását. Az önálló identitású milícia, a Népi Mozgósítási Erők (PMF⁵⁸) kezdetben nagyrészt síita milíciákból állt. Bár a síiták egy része hűséges volt Ali al-Szisztáni⁵⁹ iraki nagy ajatollahhoz és Muqtada asz-Szadrhoz,⁶⁰ e milíciák többsége Irán befolyása alá került. Az iraki kormány 2016 decemberében törvényt fogadott el, amely beépítette őket az iraki fegyveres erőkbe, hogy nagyobb központi kormányzás alá helyezze őket.⁶¹ A komplex szervezet nagyrészt három fő csoportra oszlik, amelynek legmeghatározóbb részét Irán által támogatott milíciák alkotják. Ezek szoros kapcsolatot ápolnak Iránnal és annak biztonsági apparátusával, különösen az Iráni Forradalmi Gárdahadtesttel. Ezeket a milíciákat tartják a legaktívabbnak és legeredményesebbnek Irakban.

A milíciák közé főleg olyan befolyásos csoportok tartoznak, mint a Badr hadtest, az Asaib Ahl al-Haq,⁶² a Kataib Hezbollah⁶³ és a Saraya Talia al-Khorasan.⁶⁴ Más, a síita politikai pártokhoz kötődő, de Iránhoz nem kötődő milíciák, például Muqtada asz-Szadr populista síita hitszónok követői, továbbá Ali asz-Szisztáni nagy ajatollahhoz (Irak legfontosabb síita tekintélyéhez) fűződő kisebb csoportok alkotják, amelyek nem állnak kapcsolatban politikai pártokkal.⁶⁵ Az Irán által támogatott milíciák műveletei és bevetése Irakban több célt szolgálnak: a valós fenyegetések (például az Iszlám Állam) leküzdését, illetve Irán biztonsági céljainak teljesítését. Ezek a célkitűzések gyakran egybeestek az iraki államéival, és időnként átfedésben voltak az Egyesült Államok céljaival.

⁵⁷ RISEN et al. 2019.

⁵⁸ Popular Mobilisation Forces (al-Hashd al-Shaabi).

⁵⁹ A síita muszlim vallási vezetők körében napjainkban a legmagasabb tisztséggel és befolyással az iraki Ali asz-Szisztáni rendelkezik, aki a transznacionális síita hálózat vezető személyisége. Szisztáni jelentős szerepet játszott Irak Szaddám Huszein után kibontakozó politikai fejleményeiben. Korábban már két alkalommal is jelölték Nobel-békedíjra, eddigi tevékenységével tágabb összefüggésében hozzájárult az arab világ demokratikus mozgalmához.

⁶⁰ Asz-Szadr iraki politikus, hitszónok. 2003-tól síita harcosokat vezetett az amerikai erők ellen az invázió után, kultuszszzerű követőtábort gyűjtött.

⁶¹ IISS 2019: Chapter I.

⁶² Az Asa'ib Ahl al-Haq egy radikális iraki síita politikai párt és aktív félkatonai csoport. Az AAH-t az iráni Quds Force finanszírozza, képezi ki, szereli fel és irányítja.

⁶³ A Kata'ib Hezbollah – vagy a Hezbollah zászlóaljok – egy radikális iraki síita félkatonai csoport, amely az Irán által támogatott Népi Mobilizációs Erők része.

⁶⁴ Saraya al-Khorasani egy 2013-ban alakult síita iszlamista milícia, amely többek közt részt vesz a szíriai polgárháborúban.

⁶⁵ EUAA 2021: 54.

Azáltal, hogy beágyazódnak az iraki állam kialakulóban lévő biztonsági struktúrájába, ezek a milíciák jelentős biztonsági és politikai előnyöket nyújtanak Iránnak a riválisok semlegesítésén túl. Ezek közé tartozik többek között egy területi folyosó létrehozása Irán és Libanon között, valamint annak biztosítása, hogy Irak területét ne lehessen felhasználni Irán szuverenitásának veszélyeztetésére.⁶⁶

Irán síita fegyveres csoportjainak támogatása Irakban több szakaszon ment keresztül, és még most is fejlődő jelenségnek kell tekinteni. A közel 40 évvel ezelőtti, a Baasz-korszakbeli Irakkal folytatott háborúban gyökerező kapcsolatokról Irán egy erős iráni és iraki tagokból álló csapatot hozott létre, amely kiterjedt tapasztalattal rendelkezik mind a titkos, mind a harctéri műveletekben. Irán iraki katonai bázisának nagy része az Egyesült Államokkal szembeni 2003 és 2011 közötti „ellenállásból” született. Irán iraki befolyása tovább fejlődött az Iszlám Állam elleni háború során. Ez a konfliktus egyedülálló lehetőséget kínált arra, hogy a keményvonalas, Irán-orientált milíciák eszközeit beolvassák az iraki államba. Ennek eredményeként az iraki állam lényegében az erőmonopólium birtoklására és az ebből eredő politikai hatalomra való képességének romlását finanszírozza, miközben aránytalanul nagy politikai súlyt ad a Népi Mobilizációs Erőknek (PMF) és alkotórészeinek.⁶⁷ Kászem Szolejmáni félkatonai stratégiájának sikerét a precíziós rakétákkal és drónokkal felfegyverzett milíciák biztosították, Irakban a PMF által vívott hatalmi harc fokozódott Irán és az Egyesült Államok között. Szulejmáni és az al-Qudsz erők kezdeményezésére a PMF egységei fokozták az amerikai csapatok elleni műveleteket Irakban. A Szolejmáni-gyilkossággal nem javult a helyzet Irakban – inkább egyesítette az egyébként törekeny iraki síita csoportokat.⁶⁸

2003 után 2016-ban az Iszlám Állam összeomlása Irakban ismét vákuumot teremtett, amelyet az iráni kötődésű milíciacsoportok biztonsági, társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák építésével használtak ki. Az Iszlám Állam-ellenes kampány lezárása messze nem stabilizálja Irakot, hanem megteremti a jövőbeli konfliktusok és zűrzavar hátterét, amelyek regionális következményekkel járnak.

Az Egyesült Államok iraki rendszerváltásra irányuló lépésének kulcsfontosságú, nem szándékos következménye, hogy az ország Irán geopolitikai pályájára került. Teherán el tudta helyezni politikai „meghatalmazottjait” – nagyrészt az iraki síita többségi közösség elemei között – az Egyesült Államok által felépített új politikai rendszerben. Irán a síita milíciák mint kulcsfontosságú eszköz kiművelésére törekedett, amellyel a fenyegetést jelentő államot gyenge és kívánságainak alárendelt állammá alakíthatja át. Az iráni kötődésű iraki síita milíciák csak jóval azután, hogy 2011-ben elhagyták az Egyesült Államok az országot váltak láthatóvá. Az Iszlám Állam jelentős térnyerése Irakban további, Iránhoz kötődő iraki síita milíciák színre lépését vonta maga után. A Népi Mobilizációs Erők néven ismert síita milícia az Iszlám Állam kalifátusának iraki lebontásában játszott kritikus szerepe révén jelentős erővé vált. 2017-re az Iszlám Állam által birtokba vett területek felszabadításában való erőteljes részvétele következtében a síita milíciaszövetség Bagdaddal rivalizáló

⁶⁶ IISS 2019: Chapter IV.

⁶⁷ IISS 2019: Chapter IV.

⁶⁸ NAKHOUL 2020.

hatalmi központtá vált. Ezek a milíciák nemcsak példátlan módon átvették az irányítást az ország nagyrészt szunnita területein, hanem komoly kihívást jelentettek az iraki állam jogképessége⁶⁹ számára is.⁷⁰

Az elmúlt évek sikerei ellenére továbbra is kétségesek Irán milíciaépítési projektjének hosszú távú kilátásai Irakban. Hogy ezek a milíciák mennyire bizonyulnak destabilizálónak Irak és a régió számára, az számos tényezőtől függ. Az iraki síita milíciák vezetői az Irán iránti hűség spektrumát képviselik, viszont nincs világos elképzelésük arról, hogyan igazítsák az iráni iszlám forradalmi ideológiát az iraki körülményekhez. Valószínűtlen, hogy az iraki síiták többsége széles körben elfogadja a *velájat-e faqih* elvét, még akkor is, ha az elképzelést támogató milíciák tovább növelik befolyásukat Irak politikai berendezkedésében.⁷¹

Utószó

Jóval azelőtt, hogy Irán a 20. század közepén mint a Közel-Kelet egyik országa vált ismertté, a térséget majdnem két és fél évezreden keresztül a nyugati világ mint Perzsiát vagy Perzsa Birodalmat ismerte. A Közel-Kelet legtöbb országával ellentétben soha nem került közvetlen nagyhatalmi irányítás alá, a történelem során mindig meghatározó regionális nagyhatalmi tényező volt. Ehhez hozzájárult területi kiterjedése, nagyszámú lakossága, stratégiai helyzete, természeti erőforrásai és az erőteljes nemzeti önazonossága. Bár az ókor óta jelentős mértékben veszített erejéből és befolyásából, e tényezők révén lehetősége van arra, hogy visszaszerezze hajdani nagyhatalmi szerepét, amelyet jelenleg főképp a vallás által korlátozott államforma és annak mozgásteret akadályoz.

A 2003-as iraki háború kezdete óta Irán az iraki síiták védelmezőjének nevezi magát. Kászem Szolejmáni hatékonyan vetette be a hírszerzés eszközeit és a titkos katonai akciókat annak biztosítására, hogy a síita hatalom továbbra is felemelkedőben legyen. Irán válasza a regionális kihívásokra és lehetőségekre az iraki háború után támadó és védekező stratégiát egyaránt magában foglalt, amelyet az egyre ambiciózusabb célok, az erőforrások korlátozottsága és a váratlan helyzeti igények alakítottak. A konfliktusokban való közvetlen részvételének mértéke feletti szigorú önellenőrzés révén Teherán elkerülte a hagyományos hadviselés magas költségeit. Tartózkodott az erősebb szereplők elleni nyílt támadásoktól is, amelyek veszélyeztethették volna a rezsimet. A rengeteg jól ellátott regionális és nemzetközi ellenfél, valamint az elavult és szankciókkal sújtott fegyveres erők arra kényszerítették Teheránt, hogy olyan katonai doktrínát dolgozzon ki, amely elkerüli a közvetlen vagy kiterjedt konfliktust a felsőbbrendű hagyományos hatalmakkal. A doktrína mind a szovjet, mind az amerikai rendszerből, Irán forradalmi céljaiból, az 1981–1988-as iráni–iraki háború tapasztalataiból, valamint az 1991-es Sivatagi Vihar hadműveletben mutatott

⁶⁹ Katonai sikereik hatására népszerűségük egyre nőtt, vezetői megjelentek a politikai életben és a parlamentben. 2016-ban hivatalosan is az ország fegyveres erői közé sorolták a szervezetet, az általuk létrehozott koalíció, az Al-Fatah másodikként jutott a parlamentbe 2018-ban.

⁷⁰ New Lines Institute for Strategy and Policy 2021.

⁷¹ IISS 2019: Chapter IV.

Irak elleni amerikai teljesítményre vonatkozó megfigyelésekből merített. Irán doktrínája következetességének fontos tényezője a forradalmi vezetés hosszú élettartama. 1989 óta Ali Khamenei ajatollah legfőbb vezető Irán stratégiai helyzetének legfőbb őre, aki olyan magas rangú tisztekekkel látta el a biztonsági elemeket, akikben megbízik, osztják keményvonalas nézeteit (hasonlóképpen az iráni katonai vezetők gyakran hosszú éveik a pozíciójukban maradnak).

A történelem bebizonyította, hogy az iraki események fontos következményekkel járhatnak Irán stabilitására nézve. Irak továbbra is fenyegetést jelent az iráni nemzetbiztonságra, ezért Iránnak az a szándéka, hogy maga alakítsa Irak belpolitikáját és stratégiai orientációját. Irán 2003 óta eredményesen hatolt be az iraki síita lakosság közé, kihasználva hosszú közös határaikat, valamint kulturális, vallási és gazdasági kapcsolatait. Irán befolyása sokrétű, és magában foglalja a politikai és társadalmi szereplők széles spektrumának megszerzését.

Felhasznált irodalom

- BÉRES János (2018): *Külföldi nemzetbiztonsági szolgálatok*. Budapest: Zrínyi.
- EUAA (2021): *Country Guidance Iraq, 2021*. European Union Agency for Asylum. Online: <https://doi.org/10.2847/08247>
- GOLKAR, Saeid (2021): *Iran's Intelligence Organizations and Transnational Suppression*. The Washington Institute of Near East Policy. Online: www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-intelligence-organizations-and-transnational-suppression
- HUSSAIN, Murtaza (2019) How Iran Won the U.S. War in Iraq. *The Intercept*, 2023. március 17. Online: <https://theintercept.com/2023/03/17/iraq-war-iran-cables>
- IISS (2019): *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. The International Institute for Strategic Studies. Online: www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/iran-dossier
- N. RÓZSA Erzsébet (2020): *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- NAKHOUL, Samia (2020): U.S. Killing of Iran's Second Most Powerful Man Risks Regional Conflagration. *Reuters*, 2020. január 3. Online: www.reuters.com/article/us-iraq-security-blast-soleimani-analysis-idCAKBN1Z21TJ
- New Lines Institute for Strategy and Policy (2021): *A Thousand Hezbollah's: Iraq's Emerging Militia State*. Online: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Shia-Militia-Briefing-Newlines-Institute-1.pdf>
- OSTOVAR, Afshon (2016): *Vanguard of the Imam*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199387892.001.0001>
- RISEN, James – ARANGO, Tim – FASSIHI, Farnaz – HUSSAIN, Murtaza – BERGMAN, Ronen (2019): A Spy Complex Revealed. *The Intercept*, 2019. november 18. Online: <https://theintercept.com/2019/11/18/iran-iraq-spy-cables>
- ZIMMT, Raz (2020): *The Intelligence Organization of the IRGC: A Major Iranian Intelligence Apparatus*. The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center. Online: www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2020/11/E_269_20.pdf

Pomogács Péter¹

Az MI5 a második világháború alatt

The MI5 During World War II

Az MI5 a második világháború során sebezhetőnek bizonyult a szovjet hírszerzéssel szemben, mivel figyelmét elsősorban a Harmadik Birodalommal vívott háború kötötte le. A háború során több szovjet kém is beépült a brit biztonsági szolgálat kötelékébe, akik közül a leghíresebbeket ma cambridge-i ötökként ismerjük. Az MI5 kettős ügynökeinek hálózata fedett műveletek sorával sikeresen dezinformálta a német hírszerzést, így hozzásegítve Nagy-Britanniát a győzelemhez. A kettősügynök-rendszer a németekkel szemben hatékonynak bizonyult ugyan, de a hidegháború kezdetekor az MI5-ba beépült szovjet ügynökök lebukása és disszidálása ráébresztette a brit titkosszolgálatokat, hogy az orosz hírszerzés már jóval azelőtt kiterjedt hálózatot hozott létre Nagy-Britanniában, hogy a Szovjetunió szövetségesből ellenséggé vált volna a második világháborút követően.

Kulcsszavak: MI5, második világháború, cambridge-i ötök, kémelhárítás, kettős ügynök

MI5 proved to be vulnerable to Soviet intelligence during World War II, as its focus was primarily on the war with the Third Reich. During the war, a number of Soviet spies infiltrated the British Security Service, the most famous of whom are now known as the Cambridge Five. The MI5's network of double agents successfully misinformed German intelligence through a series of covert operations, helping Britain to victory. The Double-Cross System proved effective against the Germans, but the detection and defection of Soviet agents infiltrating MI5 at the start of the Cold War made British intelligence services realise that Russian intelligence had established an extensive network in Britain long before the Soviet Union turned into its enemy after World War II.

Keywords: MI5, World War II, Cambridge Five, counterintelligence, double agent

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: pomogacs.peter@gmail.com

Bevezetés

Amikor Nagy-Britannia 1939. szeptember 3-án hadat üzent Németországnak, a britek a legjobb esetben is csak félig voltak felkészülve a hadakozásra. A brit hadügyminisztérium igen keveset tudott csak Németország hadászati terveiről, legfőképpen azért, mert az elmúlt egy évben téves hírszerzési jelentésekkel vezette félre a Harmadik Birodalom katonai hírszerző és elhárító szervezete, az Abwehr. A háború első nyolc hónapja nyugaton a „furcsa háború” időszaka volt: bombák helyett röplapokat dobtak csak le a britek. Egészen addig, amíg Winston Churchill nem váltotta Neville Chamberlaint a miniszterelnöki székben 1940 májusában, egyetlen brit bombát sem dobtak német területre, a háború jóformán csak a tengeren zajlott. A titkoszolgálatok háborúja azonban azonnal megkezdődött. Az MI5, más néven Security Service döntő szerepet játszott a második világháborúban. A háború során az MI5 volt felelős a kémelhárításért, és védte Nagy-Britanniát az ellenséges ügynököktől, kémtevékenységtől, szabotáztól. Az MI5 figyelte meg és vizsgálta ki mind az ellenséges kémeket, mind a feltételezett árulókat és kettős ügynököket, együttműködve más hírszerző ügynökségekkel.

Szovjet beszivárgás

1939. szeptember 4-én, egy nappal a brit hadüzenet átadása után, egy távirat érkezett Alexander Cadogannak, a brit külügyminisztérium államtitkárának. A táviratban Victor Mallet, a washingtoni brit nagykövet azt állította, két szovjeteknek dolgozó ügynök is tevékenykedik Londonban. Ezeket az információkat egy Valter Germanovics Krivickij nevű szovjet titkosügynök szivárogtatta ki Washingtonnak, aki szakított az orosz titkosszolgálattal, és az USA-ba menekült. Az egyik ügynök a brit külügyminisztérium kommunikációs részlegén dolgozó John King százados volt, aki Krivickij szerint minden birtokába jutó információt közvetített Moszkvába. A másik ügynök repülőket vásárolt a spanyol polgárháború alatt a kommunistáknak, de az ő kilétét Krivickij titokban tartotta. Úgy gondolták, azért, mert személyesen ismerte és kedvelte ezt a személyt. King után azonban azonnal megindították a nyomozást, amelyet Jasper Harker és a brit hírszerző szolgálat, az SIS² kémelhárító részlegének a feje, Valentine Vivian ezredes vezetett. Kezdetben nem volt biztos, hogy elegendő bizonyítékot tudnak találni King ellen, ezért Harker és Vivian úgynevezett „*harmad-fokú vizsgálatnak*” vetették alá őt, amely lényegében azt jelenti, hogy pszichológiai nyomást gyakorolnak a gyanúsítottára, de fizikai erőszakot nem alkalmaznak rajta.³ Mivel King nem tudta, milyen kevés bizonyíték van ellene, megtört a kihallgatás során, bevallotta a kémkedést, így tíz év börtönbüntetésre ítélték.⁴ A nyomozók gyanították, hogy más kémek is lehetnek King részlegén, ezért a brit külügyminiszter, Lord

² Secret Intelligence Service.

³ ANDREW 2009: 193.

⁴ John Herbert KING, alias 'MAG' szócikk. National Archives, lásd: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11050136>

Halifax úgy döntött, inkább minden embert elbocsát vagy áthelyeztet onnan, és új embereket vesz fel helyettük.⁵

Krivickij ezen információja tehát 100%-osan pontosnak bizonyult, azonban a másik ügynököt nem kapták el. A brit titkosszolgálat ugyan tudott olyan személyről, aki repülőket vett a spanyol baloldalnak, de az ő személyleírása nem egyezett a férfiéval, akiről Krivickij beszélt. Harker személyesen is akart vele találkozni, ezért Krivickijt Londonba invitálták, aki attól félt, csapdába csalják, mivel egy társát korábban szovjet ügynökök hasonló módon gyilkolták meg. Attól is félhetett, hogy esetleg maguk a britek ölik meg őt. Harker és Vivian biztosították, hogy nem kell majd nyilvánosság előtt tanúskodnia, és bizalmasan kezelik a tőle kapott információkat. Ezután Krivickij beszélni kezdett a Nagy-Britanniában működő szovjet kémhálózatról, a módszereikről és a befolyásukról. Sokat tudott, mivel ő maga is az NKVD-nak, az orosz Belügyi Népbiztosságnak dolgozott 1937-es disszidálásáig, illetve a nyugat-európai orosz titkosszolgálat akcióiban is részt vett.⁶ Egy hónapos londoni tartózkodása során több mint 70 ügynökről tett említést, akik közül a legtöbbről nem volt tudomása az MI5-nak.⁷ Mivel 1937-ben elmenekült, az 1939-es kihallgatása idején zajló kémakciókról már nem tudott beszámolni, és az információk többsége idejétmúlt volt, vagy nem volt elég részletes ahhoz, hogy beazonosíthassák az ellenséges ügynököket. Krivickij félelme jogos lehetett, mivel 1941. február 10-én holtan találták, korábban vásárolt pisztolyával végzett magával. Valószínűleg szovjet ügynökök megfenyegették, hogy ha nem lesz öngyilkos, akkor a családját megölik, így inkább önmegsemmisítéssel vetett véget életének, ezzel megmentve feleségét és fiát.⁸

A titokzatos ügynökről, aki a repülőket vásárolta, szintén nem tudott semmi érdemlegeset mondani. Beszámolt azonban egy angol származású ügynökről, aki a német és az orosz titkosszolgálatokkal is kapcsolatban állt a harmincas években. Ez az ügynök Jack Hooper volt, akit ebben az időpontban épp az MI5 alkalmazott. Vivian kihallgatta Hoopert, aki olyan magyarázatot adott, amelyet a nyomozók kielégítőnek találtak, így nem folytatták a nyomozást ellene. Később kiderült, hogy Hooper ténylegesen dolgozott a szovjet és a német titkosszolgálatnak, mielőtt az MI5 felvette volna.

Krivickij beszámolója azért volt értékes, mert felfedte, hogy nagyon is széles körű a szovjet kémhálózat Nagy-Britanniában. Az MI5-nak nem volt elegendő forrása az orosz kémtevékenység felderítésére, ugyanis a háború alatt minden erejüket lekötötte a német kémek utáni nyomozás. A brit földön történő szovjet kémtevékenységgel és annak elhárításával a háború kitörésekor mindössze egyetlen ügynök foglalkozott az MI5-nál. Krivickij beszámolóját követően viszont egyértelművé vált, hogy további nyomozókra van szükség. Az újonnan felvett ügynökök között volt Anthony Blunt, aki 1940 júniusától dolgozott az MI5-nak, és maga is a szovjeteknek kémkedett a híres „cambridge-i ötök” tagjaként.⁹ Bluntot kezdetben nem akarták felvenni

⁵ ANDREW 2009: 194.

⁶ KRIVICKIJ 2003: 348.

⁷ ANDREW 2009: 193.

⁸ KRIVICKIJ 2003: 417.

⁹ PIERCE-ADAMS 2009.

a MI5-hoz a kommunizmus iránti érdeklődése miatt, de miután egy barátja a cambridge-i egyetemről beprotezsálta őt, állást ajánlottak neki. Valószínűleg ő szervezte be az MI5 soraiba a szintén szovjeteknek kémkedő Guy Burgesst mint szabadúszó hírszerzőt.¹⁰ Blunt igyekezett meggyőzni főnökeit, hogy tisztviselőként alkalmazzák őt, de ezt elutasították Burgess nyíltan vállalt homoszexualitása miatt,¹¹ ami ekkor még tiltott volt Nagy-Britanniában. Mint utóbb kiderült, helyesen cselekedtek, mivel Burgess így nem fért hozzá minősített információkhoz.

Blunt viszont kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan, de kapcsolatban állt a szovjet titkosszolgálattal, és információt szivároztatott ki nekik. Az orosz összekötő úgy nyilatkozott róla, mint lelkiismeretes és elszánt ügynökről, aki igyekszik mindig pontosan teljesíteni a feladatot. Blunt 1941 és 1945 között 1771 (!) dokumentumot adott át a KGB-nek. Moszkvában viszont voltak titkosszolgálati vezetők, akik kettős ügynököket véltek felfedezni a cambridge-i ötökben, mert nem sikerült egy Szovjetunióban nyomozó brit ügynököt sem lebuktatniuk. A szovjetek nem gondoltak arra, hogy ennek oka egyszerűen az, hogy ez időben egy ügynök sem kémkedett utánuk. A németek 1941. június 22-ei, Szovjetunió elleni támadása után a britek nem tartották elsődlegesnek, hogy az immár szövetségesükké vált szovjetek után kémkedjenek.¹²

Sikerrel épültek be azonban angol ügynökök a CPGB-be,¹³ Nagy-Britannia Kommunista Pártjába. A háború kezdeti szakaszában csatlakozott a CPGB-hez egy Norman Himsworth nevű újságíró. Himsworth a párt egyik szervezetét vezető Alan Bushnak lett a titkára, ugyanakkor kémkedett is az MI5 számára, leginkább a brit fegyveres erőkben fellelt kommunista befolyásról szerzett információkat.¹⁴ Azonban a kommunista pártnak is volt embere az MI5-nél, aki lebuktatta Himsworthöt. Egy rövid nyomozás során kiderült, hogy az újságírót egy MI5-nak dolgozó 23 éves titkárnő buktatta le, aki szimpatizált a kommunistákkal.¹⁵

Az MI5 ugyan képtelen volt lebuktatni olyan fontos szovjet kémeket, mint Blunt, de azért számos sikeres akciót bonyolítottak le szovjet kémek ellen. Sikerként könyvelhették el az Oliver Green elleni akciót, akinek a lakását átkutatták, és minősített információkat tartalmazó dokumentumokat találtak nála.¹⁶ Az ügynökök döbbenettel hallgatták, hogy Green szerint egy szovjet kém dolgozik az MI5-ban – elképzelhető, hogy Bluntról hallott Green, de mivel nem tudott semmi érdemi információt közölni róla, lebuktatni sem tudta. Kikérdezték Greent az alá beosztott ügynökökről is, róluk azonban semmit nem volt hajlandó közölni, és tagadta, hogy kapcsolatban áll más ügynökökkel. Elengedése után a kommunista párt elnökének utasítására meglátogatta Robert Robson, a párt felügyelőbizottságának vezetőjét és egyben biztonsági főnökét, akinek viszont bedrótozták az irodáját, így amikor vele beszélt, tudtán

¹⁰ PINCHER 1982: 117.

¹¹ ANDREW 2009: 196

¹² ANDREW 2009: 199.

¹³ Communist Party of Great Britain.

¹⁴ ANDREW 2009: 199.

¹⁵ ANDREW 2009: 200.

¹⁶ *Oliver Charles GREEN, alias Tommy SUMMERS* szócikk. National Archives, lásd: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C11270971>

kívül elárulta az MI5-nak is azokat az ügynököket, akikkel együtt dolgozott. Az MI5 Green hanganyagát felhasználva eljárást indított e személyek ellen.¹⁷

Az MI5 egyik legnagyobb sikere a második világháború alatt egy olyan szovjeteknek kémkedő csoport elfogása volt, amely sorai között tudta Douglas Springhallt, a kommunista párt egyik vezető beosztású tagját, ami már csak azért is érdekes, mert Moszkva a kémjeit általában távol tartotta a párttól. Springhall egyik embere a légierőnél dolgozott mint titkárnő, és egy új radarszerkezet terveiről szerzett információkat adott át neki. A titkárnő szobatársa azonban meghallott egy beszélgetést a nő és Springhall között, majd ezt követően feladta őt a légierő egyik tisztjénél. A MI5 vizsgálatot indított Springhall ellen, és a naplójából kiderítették, hogy milyen összeköttetései vannak még: az SIS-nél is dolgozott egy kémkedő titkárnője, illetve a hadseregben is volt egy tiszt, aki információval látta el őt. Az SIS-nél dolgozó titkárnőt csak elbocsátották, azzal az indokkal, hogy a titkos adatok kiszivárogtatása Moszkvának nem volt más, mint információ megosztása egy szövetséggel. Springhall és a tiszt nem jártak ilyen szerencsével: mindkettejüket hét év börtönre ítélték.¹⁸

Springhalltól a kommunista párt teljesen elhatárolódott, kizárta őt soraiból, és biztosította a közvéleményt, hogy távol tartják magukat a kémtevékenységtől. Nem sokkal később át is nevezték a pártot Nagy-Britannia Kommunista Pártjáról (CPGB) Brit Kommunista Pártra (British Communist Party, BCP), hogy mutassák nemzeti elhivatottságukat. Ettől függetlenül az MI5 továbbra is folyamatos ellenőrzés alatt tartotta a párt tagjait. Egy jelentés szerint 1943-ban 57 párttag dolgozott olyan munkakörben, ahol minősített adatokra tehetek szert – például a brit atomprogram munkatársai között három párttag is volt. Az MI5 tapasztalatai alapján pedig a párttagok sokkal elhivatottabbak a párt, mint a hazájuk iránt, mint a hazájuk felé, így aztán igyekeztek ezeket az embereket kivonni a titkos projektekből. Az MI5 tanácsát végül is megfogadta a belügyminiszter, és a párttagokat áthelyezték olyan beosztásba, ahol nem tudtak szert tenni minősített anyagokra.¹⁹

Eközben Moszkva folyamatosan amiatt aggódott, hogy a már beépült ügynökeik, Blunt és a cambridge-i ötök másik négy tagja vagy félrevezetik őket, vagy tudtuk nélkül hamis információval látja el őket a brit titkosszolgálat, ezért a szovjetek egy nyolctagú megfigyelőcsoportot küldtek Londonba, hogy kémkedjenek a saját embereik után, és keressenek brit összekötőket.²⁰ Az egész művelet hiábavaló volt, mert ekkor még a brit kémelhárítás és hírszerzés is a németek által jelentett veszélyre összpontosított, nem volt tudomásuk az ötök tevékenységéről. Moszkva csak akkor hagyta abba saját kémei ellenőrzését, miután Blunt átnyújtotta nekik a normandiai partraszállással kapcsolatos elterelő hadművelet teljes tervét. Bluntot egyébként annyira megviselte a háború során folytatott kémtevékenység, hogy az már fizikailag is kezdett kiütközni rajta, és amikor kérvényezte a háború után, hogy visszatérhesen eredeti foglalkozásához mint művészettörténész, a szovjetek nem ellenkeztek,

¹⁷ ANDREW 2009: 202.

¹⁸ BAXELL 2012: 428–429.

¹⁹ ANDREW 2009: 203.

²⁰ ANDREW 2009: 204.

és útjára engedték. Anthony Bluntot 1945-ben Ófelsége képtárának felügyelőjévé nevezték ki, beosztását 1972-ig töltötte be, szolgálataiért 1956-ban lovaggá ütötték.²¹

1. ábra: Anthony Blunt és II. Erzsébet királynő egy kiállításon
Forrás: Norton-Taylor 2012.

A német hírszerzés megtévesztése

A második világháború második felében, miután az angliai csatát követő brit háborús törekvések megerősödtek, a kémkedésnek is nagyobb szerepet szántak a britek, mint korábban. Az angol kettős ügynököknek hét pontban előírták, hogy milyen célokat tartsanak szem előtt:

1. Minél jobban ellenőrzés alatt tartani az ellenség kémtevékenységét.
2. Az újonnan felbukkant kémeket minél hamarabb elfogni.
3. A német titkosszolgálat embereiről és módszereiről minél többet megtudni.
4. A német kódolási eljárások ismeretét megszerezni.
5. Ellenséges tervekről és szándékokról bizonyítékot szerezni.
6. Befolyásolni az ellenség terveit azzal, hogy hamis információval látják el őket.
7. Megtéveszteni az ellenséget a saját tervekkel és szándékokkal kapcsolatban.²²

A háború alatt nagy hangsúlyt fektettek a britek a németek megtévesztésére, például nem létező közel-keleti, iraki, szíriai és egyiptomi hadosztályokról születtek jelentések. Ennek kitalálója Dudley Clarke alezredes volt, ötlete nyomán alkották meg a London

²¹ NORDHEIMER 1983.

²² ANDREW 2009: 206.

Controlling Section (LCS) 1942-ben, amelynek feladata volt, hogy megtévesztő terveket készítsen és szivárogtasson ki világszerte, célja pedig az, hogy a németek saját hadi készleteiket minél inkább elpocsékolják.²³ Az LCS például elhitette a németekkel 1942-ben, hogy a szövetségesek készek megszállni Normandiát és Norvégiát, miközben ekkor Észak-Afrikára koncentrálták haderejüket.

A britek egyik legsikeresebb kettős ügynöke a világháború alatt Tomás Harris összekötő tiszt „Garbo” fedőnevű beépített embere volt.²⁴ Garbo (valódi nevén Juan Pujol García) a német hírszerzést látta el kitalált jelentésekkel, amelyeket állítása szerint 28 ügynöke írt neki Nagy-Britanniából, de ezen ügynökök közül egy sem létezett.²⁵ A britek valós információval is ellátták Harrist, hogy embere ne keltsen gyanút a németekben. Például egy észak-afrikai támadás terveit adták oda neki órákkal a támadás megkezdése után, így amikor Harris továbbította azokat, a németek azt üzenték vissza, hogy köszönik szépen, helyesek a tervek, de sajnos már későn érkeztek – ezzel megerősítették a németek bizalmát Garbóban.²⁶

1944-ben a legfontosabb hadművelet a normandiai partraszállás volt, és a britek igyekeztek kettős ügynökeik segítségével hamis tervekkel ellátni a németeket, hogy lehetőleg minél felkészületlenebbül érje őket a támadás Normandiában. A németek figyelmét elsősorban Calais-ra szerették volna terelni, hiszen ez lett volna a leglogikusabb pontja egy esetleges brit és amerikai támadásnak, mivel itt a legkeskenyebb a La Manche. Továbbá olyan terveket is kiszivárogtattak, amelyek értelmében Norvégiában terveznek partra szállni a szövetségesek. Garbo olyan jelentéseket adott a németeknek, amelyek szerint Skóciában már csapatösszevonások vannak, és az amerikai hadsereg több százezer katonája is készen áll Norvégiába hajózni.²⁷

Voltak kevésbé professzionális ügynökei is a briteknek, például a „Treasure” fedőnevű Nathalie Szergejev, aki az Abwehr orosz származású, de francia ügynöke, a briteknek dolgozó kevés női kettős ügynök egyike volt. Treasure a náci rezsim ellenségének számított, de panaszkodott az angolokra is, amiért azok nem tanúsítanak kellő tiszteletet iránta és a kutyája, Frisson iránt. Tudniillik amikor Londonba rendelték, az akkori angol jogszabályok értelmében a kutyának hat hónapig kellett volna karanténban maradnia Gibraltárban. A nő azt mondta, nem hajlandó addig felvenni a német hírszerzéssel a kapcsolatot, amíg a britek el nem juttatják hozzá a kutyáját. Treasure feladata egyébként szintén az volt, hogy elhitesse a németekkel: Calais-ban lesz a partraszállás. A D-nap előtt egy hónappal nagy tragédia történt: elpusztult a kutya, Treasure pedig a briteket hibáztatta, és bosszúval fenyegetett. Nagy volt a tét, hiszen ha elárulja a németeknek, hogy a Dover-környéki mozgósítás csak álca, akkor nekik lett volna egy egész hónapjuk kideríteni, hogy akkor pontosan hol is lesz a partraszállás. Végül Treasure úgy döntött, hogy nem árul el semmit az Abwehrnek.²⁸

²³ ANDREW 2009: 207.

²⁴ ANDREW 2009: 215.

²⁵ TALTY 2012: 83.

²⁶ ANDREW 2009: 217.

²⁷ ANDREW 2009: 218.

²⁸ NORTON-TAYLOR 2001.

A britek terve bevált: Garbo, Treasure és más kettős ügynökök együttes jelentéseinek hála Calais-nál összpontosították a németek az erőiket. Még három héttel a normandiai partraszállás után is 22 német hadosztály várakozott egy esetleges, Doverből érkező támadásra, nem merték őket Normandiába vezényelni, hátha ott is partra szállnak az amerikaiak.²⁹

A partraszállás után a kettős ügynökeik rendszerét arra használták a britek, hogy a V-1-es rakéták becsapódásáról adjanak téves információkat a németeknek. Garbónak és a többieknek is azt kellett jelenteniük, hogy a V-1-esek egy kicsit távolabb csapódnak be London központjától, ezért rövidíteni kellene a röppályájukon. Ezzel elérték, hogy a németek csökkentsék is azt, és így még kevesebb rakéta csapódjon be London központjában, sok pedig lakatlan mezőkre esett egy idő után. Végül arra utasították Garbót, hogy inkább ne tegyen jelentést a rakétákról, hiszen a németek elég könnyen kideríthették, hogy téves adatokat közöl velük, a britek pedig nem akarták elveszíteni legjobb kettős ügynököket. Garbót olyan nagy becsben tartották egyébként a németek, hogy másodosztályú Vaskereszttel tüntették ki.³⁰

A kettős ügynökök voltak azok, akik hírt adtak a briteknek a V-2-es rakétákról, mielőtt még bevetették volna őket a németek, illetve hamis információkkal látták el a német haditengerészetet arról, hogy milyen útvonalon haladnak át a gyenge védelemmel ellátott amerikai szállítókonvojok. Ennek valódi célja az volt, hogy a német tengeralattjárókat erős hadiflották felé irányítsák, és az amerikai rombolók elsüllyeszthessék őket.³¹

Talán a legrendkívülibb akció, amelyet az MI5 közreműködésével a kettős ügynökök felügyeletéért felelős Húszas Bizottság³² hajtott végre a németek megtévesztésére, az úgynevezett „Operation Mincemeat”, azaz „Vagdalthús hadművelet” volt, amelyet egy Charles Cholmondeley nevű, MI5-hoz vezényelt 25 éves tiszt vázolt fel. Egy kórháztól megvásárolták egy nemrég elhunyt hajléktalan férfi testét, a tüdejét megtöltötték vízzel, a csuklójához pedig hozzábilincseltek egy aktatáskát, amelybe titkosnak tűnő, azonban hamis haditerveket és iratokat tettek. A holttestet brit tiszti egyenruhába öltöztették, és a zsebeibe okiratokat, szerelmesleveleket és egy bikinis nő fotóját rejtették, hogy egy vízbe fulladt katonatiszt testének tűnjön.³³ Ezután tengeralattjárón elszállították a spanyol partok közelébe, és kitették egy olyan helyen, ahol az áramlatok a partra sodorták. A spanyol hadsereg megtalálta, kinyitotta az aktatáskát, és átadta a briteknek a testet, de az információt eljuttatták a németeknek is. Ők teljesen bizonyosak voltak a haditervek eredetiségében, amelyek egy görögországi partraszállásról szóltak, miközben a szövetségesek mindvégig Szicíliában terveztek partra szállni. A németek olyannyira elhitték ezeket a kitalált haditerveket, hogy még a szicíliai partraszállást követően is úgy gondolták, nem becsapták őket, hanem a szövetségesek változtattak a tervükön.³⁴

²⁹ ANDREW 2009: 227.

³⁰ GARCÍA–WEST 1985: 159.

³¹ ANDREW 2009: 230.

³² *Twenty Committee* vagy *XX Committee*, amely nevét a római szám által formált kettőskeresztről (angolul *double-cross*, azaz átverés) kapta.

³³ MACINTYRE 2010: 76.

³⁴ ANDREW 2009: 208.

Összegzés

Az európai háború vége nagy győzelem volt az MI5 számára is. Azt jelentette, hogy győzedelmeskedtek a német titkosszolgálat felett, ugyanakkor ezután fel kellett készülniük egykori szövetségeseük, a Szovjetunió ellen. A kettősügynök-hálózat világháborús sikere kezdetben túlzott várakozásokat támasztott a megtévesztés lehetséges alkalmazásával kapcsolatban a hidegháborús Nagy-Britanniában korábbi háborús szövetségese, a Szovjetunió ellen. Ekkor még azonban nem volt reális kilátás arra, hogy az oroszok ellen irányuló kettősügynök-hálózat a németek ellen elért sikereket megközelítő eredményt érhetne el, és ez akkor vált egyértelművé, amikor Guy Burgess 1951-ben Moszkvába disszidált kémhátsárával, Donald Macleannel egyetemben.³⁵

Felhasznált irodalom

- ANDREW, Christopher (2009): *Defend the Realm. The Authorized History of MI5*. New York: Alfred A. Knopf.
- BAXELL, Richard (2012): *Unlikely Warriors*. London: Aurum Press.
- KRIVICKIJ, Valter Germanovics (2003): *Sztálin titkosszolgálatában. Az elsőként dezertáló szovjet mesterkém emlékiratai*. Pécs: Alexandra.
- GARCÍA, Juan Pujol – WEST, Nigel (1985): *Operation Garbo. The Personal Story of the Most Successful Double Agent of World War II*. New York: Random House.
- LOWNIE, Andrew (2016): *Stalin's Englishman. The Lives of Guy Burgess*. London: Hodder and Stoughton.
- MACINTYRE, Ben (2010): *Operation Mincemeat*. London: Bloomsbury.
- NORDHEIMER, Jon (1983): Anthony Blunt, Fourth Man in British Spying Scandal, is Dead at 75. *The New York Times*, 1983. március 27. Online: www.nytimes.com/1983/03/27/obituaries/anthony-blunt-fourth-man-in-british-spying-scandal-is-dead-at-75.html
- NORTON-TAYLOR, Richard (2001): Double Agent Nearly Revealed D-day Secrets over Dog's Death. *The Guardian*, 2001. július 5. Online: www.theguardian.com/uk/2001/jul/05/humanities.highereducation2
- NORTON-TAYLOR, Richard (2012): MI5 and Queen's Officials Protected Royal Family over Cambridge Spy. *The Guardian*, 2012. október 26. Online: www.theguardian.com/uk/2012/oct/26/queen-royal-family-cambridge-spy
- PIERCE, Andrew – ADAMS, Stephen (2009): Anthony Blunt: Confessions of Spy Who Passed Secrets to Russia during the War. *The Telegraph*, 2009. július 22. Online: www.telegraph.co.uk/news/uknews/5889879/Anthony-Blunt-confessions-of-spy-who-passed-secrets-to-Russia-during-the-war.html
- PINCHER, Chapman (1982): *Their Trade is Treachery*. London: Sidgwick and Jackson.
- TALTY, Stephan (2012): *Agent Garbo. The Brilliant, Eccentric Secret Agent Who Tricked Hitler and Saved D-Day*. Boston: Houghton Mifflin.

³⁵ Lownie 2016: 238.

Tartalom

KÁNTÁS BALÁZS: <i>Irredenta pénzhamisítás mint (kis)antantellenes különleges katonai művelet az 1920-as években</i>	3
VÁRDAI MIHAIL ISTVANOVICS: <i>Felderítőeszközök alkalmazása a nukleárisfegyverzet-ellenőrzés támogatására</i>	16
SULLER ZÉNÓ: <i>Trendi terrorizmus: terroristamarketing, toborzás és megfélemlítés a közösségi médiában</i>	29
SZABÓ HEDVIG: <i>A tudomány és a nemzetbiztonsági érdek mint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok tudományos működésének új modellje, különféle tényezők hatása innovációs tevékenységükre a mesterséges intelligencia korában</i>	47
BOSNYÁK HENRIETTA: <i>Az iráni nagyhatalmi politika és hírszerzés: Teherán térnyerése Irakban 2003 óta</i>	57
POMOGÁCS PÉTER: <i>Az MI5 a második világháború alatt</i>	70